AYLIK
SOSYALİST KÜLTÜR
DERGİSİ

Birikim

- iran; islami hareket içinde ayrılık
- nereye uyarılmak?
- kitle iletişimi konusundaki yazılar üstüne
- bir "kitle iletişim araçları teorisi" nin oluşturucu ögeleri
  hans magnus enzesberger
- televizyon ideolojisi
  haluk şahin
- şiirler
  ahmet güntan
- eğitim-öğretim alanında bir programa doğru
- deer hunter ya da yalnızca "avcı"
  jülide ergüder
- amerikan sineması bağlamında avcı
  fatih özgüven

58/59

ARALIK 1979-OCAK 1980
50 LİRA

BİRİKİM YAYINCILIK KOLL.ŞTİ.

Birikim

AYLIK SOSYALİST
KÜLTÜR DERGİSİ
ARALIK-OCAK 1980
CİLT 9 / SAYI 58/59

İRAN: ISLAMİ HAREKET İÇİNDE AYRILIK — 5

NEREYE UYARILMAK — 9

KİTLE İLETİŞİMİ KONUSUNDAKİ YAZILAR ÜSTÜNE — 15

BİR «KİTLE İLETİŞİMİ ARAÇLARI TEDRİSİ»NİN OLUŞTURUCU ÖGELER — 17 — **HANS MAGNUS ENZESBERGEN**

TELEVİZYON İDEOLOJİSİ TEORİK ÇERÇEVE ve BİR VAK'A İNCELEMESİ — 38 — **HALUK ŞAHİN**

DEĞİŞMEK — 44 — **AHMET GÜNTAN**

ÖĞRENCİ HAREKETİ ALANINDAKİ DEVRİMCİ ÇALIŞMA İÇİN BİR ÖZELEŞTİRİ TASLAĞI — 45

«DEER HUNTER YA DA YALNIZCA «AVCI» — 52 — **JÜLİDE ERGÜDER**

AMERİKAN SİNEMASI BAĞLAMINDA AVCI — 59 — **FATİH ÖZGÜVEN**

Birikim

Sahibi
Birikim Yayımcılık Kollektif Şirketi adına
Osman Balcıgil

Yazı İşleri Sorumlusu
Ömer Laçiner

Kurucular
Onat Kutlar, Murat Belge,
Ömer Laçiner, Can Yücel

Teknik Sorumlu
Ferit Erkman

Yönetim Yeri
Ankara Caddesi, Güncer Han 45/18 Sirkeci
İstanbul. Tel. 27 99 58

Yazışma Adresi
P.K. 538 Sirkeci

Abonesi
Yıllık 500 TL., Altı aylık 250 TL.
Dış ülkelere Yıllık 1000 TL., Altı aylık 500 TL.

Posta Havalesi
P. Çeki Hesap No: 92991

İlân
Tam sayfa 1200 TL., • ½ sayfa 600 TL., • ¼ sayfa 300 TL.

Dizgi/Baskı
Ünal Matbaası

Kapak Baskısı
Reyo Basımevi

Cilt
Ergün Ciltevi

Genel Dağıtım
Birikim Yayımcılık Koll. Şti.

ANKARA / AYDIN SAMİ
İSTANBUL / ÖZGÜR DAĞITIM

Basıldığı Tarih
12/ŞUBAT/1980

Yayımlanan yazı ve resimler kaynak gösterilerek aktarılabilir.
Gönderilen bütün yazılar yazı kurulunun kararıyla basılır.
Basılmayan yazılar geri alınabilir, gönderilmez.

Birikim, elinize bir kez daha hayli gecikmiş olarak geçiyor. Şimdiye kadar birçok kez çeşitli nedenlerle ortaya çıkan gecikmelerimiz okurlarımızca sık sık şikayet konusu edildi. Biz de bu sürekli aksaklığı bir türlü bütünüyle ortadan kaldıramadık.

Ancak bu sayımızdaki gecikme öyle sıradan bir aksaklık değil. **Birikim**'i uzun zamandır dizen-tertip eden-basan Kent Basımevi bastığı bir broşürden ötürü «illegal örgütün yayım faaliyetlerini sürdürme» türü bir suçlama sonucu güvenlik makamlarınca kapatıldı. Basımevi sorumluları kovuşturmaya uğradılar, hattâ bir süre gözaltında kaldılar.

Biz, hem küçük bir dayanışma amacımızdan ötürü hem de **Birikim**'i, görece karmaşık tekniğiyle başka bir yerde basmanın zorluğunu gözönüne alarak, Kent Basımevi'nin açılmasını beklemeyi kararlaştırdık. Fakat sonunda bu sayımızı başka bir yerde basmak zorunda kaldık.

Bu arada da olaylar gelişti, hazırladığımız sayının özellikle Türkiye'de olan bitenlere ilişkin yorumları kapsayan yazıları bir anlamda «eskidi». Bunu en başta belirtmek istiyoruz. «Türkiye'de...» bölümünde okuyacağınız yazı, Türk Silahlı Kuvvetlerinin Görüşü başlıklı «uyarı» metninin politik arenaya sürülmesini izleyen birkaç gün içinde yazılmıştı. **Birikim** de bunun yaklaşık 1 hafta-on gün ardından çıkacağı için bu yazı daha çok bir «güncel yorum» niteliğindeydi.

Bu bakımdan, sözkonusu yazının bazı yerlerinde, şu ana kadar kamuoyunda pek çok kez konu edilmiş bazı görüşlerin tekrar edildiği izlenimine kapılmak mümkün. Ancak biz yine de bu yazımızı olduğu gibi yayımlıyoruz.

Aslında, bu yazıyı şimdi de yayımlamak için oldukça güçlü bir gerekçemiz var: Bu metnin asıl amacı, olan bitenler hakkında mantıklı bir açıklama yapmanın ötesine geçiyor. Hemen tüm sorunlarda sözü döndürüp dolaştırıp getirmek istediğimiz nokta burada da belirleyici: Sosyalistler ne yapmalı? Bunca olağanüstü koşulun biraraya geldiği bir ortamda, varlığına yönelecek şiddetli ve sistemli bir tehdidin yavaş yavaş gün ışığına çıkmaya başladığı şu sıralarda, Türkiye Sosyalist Hareketi diye adlandırılan alan içindeki unsurlar ne yapmalılar? Bu soruya mümkün olduğunca geniş bir perspektifle etkili bir cevap getirmekten daha önde gelen bir görev düşünemiyoruz.

Elinizdeki **Birikim** sayısının hemen ardından çıkacak ikinci bir sayıda, «uyarı» metninin yarattığı ortamdan bugüne uzanan gelişmeler, hükümetin «cansiparane» kararları v.b., sözkonusu görev ışığında yorumlanacak. Bu sayıyı bir daha giderilemeyecek bir gecikmeye meydan vermeksizin okurlara ulaştırmak için, ortaya konması gereken yeni tahlil ve yorumları gelecek sayıya bırakmak zorunda kalıyoruz.

Afganistan'a Sovyet askeri birliklerinin müdahalesi, şüphesiz bütün dünyada «günün olayı» durumunda. Afganistan «olayı»nın gelişimi üzerinde geçen sayımızda etraflıca durmuştuk. Bu arada çıkardığımız bir özel sayı ile, Afganistan «olayı»na ilişkin sosyalistçe tavır alma bakımından hayati noktaları ortaya koymaya, ülkemizde SSCB devletinin «hoparlörlüğüne» sıvanmış güçlerin propagandasına karşılık vermeye ve Afganistan «olayı»nın uluslararası çerçevedeki anlamı, yine bu çerçeve içindeki muhtemel gelişmeler üzerine birtakım öngörülerimizi sıralamaya çalıştık. Sosyalizmin uluslararası planda karşı karşıya kaldığı son büyük rezalet olan, SSCB devletinin Afganistan'a müdahalesi üzerine söylememiz gerekenleri bu özel sayıda söylediğimize inanıyoruz. Bu nedenle **Birikim**'in bu sayısında aynı konuda bir yazı yer almıyor.

***

ABD-İran gerilimi gerçi SSCB devletinin Afganistan'da giriştiği operasyon nedeniyle bir parça geri planda kaldı. Ama unutulmamalı ki, Ortadoğu'nun bir «kaynayan kazan» olduğu fikrinin «herkeste» uyanmasına en çok katkıda bulunan etmen buydu. Nitekim henüz ne Tahran'daki ABD Elçiliğinde işgal kalktı, rehineler salıverildi, ne de bu gerilimin dağılmasını sağlayacak herhangi bir ilerleme kaydedildi.

İran bu gerilimdeki ve Ortadoğu'nun genel

hareketliliğindeki rolü kadar, kendi iç gelişmeleriyle de dikkat çekiyor. Şah'a karşı mücadelenin yükselişiyle birlikte adları bütün dünya iletişim araçlarında günde beş-on kez geçen iki dini önder Ayetullah Şeriatmedari ve Humeyni, şu anda açık bir cepheleşme içinde görülüyorlar. Daha önceleri ikisi arasında belirli nüansların bulunduğundan söz edilirdi; oysa şimdi her ikisinin «yanlılarının» çatışmaları üzerine haberler dinleniyor. İran'ı konu alan yazımızla birlikte bu iki önderin bazı görüşlerini aktararak, İran olayına —şimdiye kadar birçok kez birçok yönden yapmaya çalıştığımız gibi— ışık tutmayı amaçlıyoruz.

∴

Afganistan'a ilişkin haberlerin verilişi, birçok devrimciyi, demokratı, «kitle iletişimi» sorunu üzerinde bir kez daha düşünmeye itmiş olmalı. Kitle iletişiminin ve «araçlarının» toplumsal hayat içindeki etkisi son derece önemli bir konu olduğundan, bir sayımızda bu sorunu «ağırlıklı konu» olarak işlemeyi daha önce planlamıştık. Şimdi birkaç yazıyla gündeme getirdiğimiz bu sorunun öneminin daha iyi anlaşılmasını sağlayacak özel koşulların varlığı bu açıdan elverişli bir durum. Kitlelerin burjuva düzenleriyle, egemen ilişkilerle «bütünleştirilmesi»nde burjuva toplumunun ideolojik yeniden-üretiminde oynadığı muazzam rol nedeniyle, kitle iletişimine özel olarak eğilmek gereklidir. Kitle iletişimi, sosyalistlerce kesinlikle ısrarlı bir şekilde ve zengin, geniş bir bakışla kalıcı bir pratiğin yürütülmesini gerektiren bir alandır. Kitle iletişimi konusundaki görüş ve katkıları bundan sonra da çeşitlendirmeye ve imkân bulduğumuz ölçüde aktarmaya çaba göstereceğiz. İlk amacımız, sosyalistler açısından kitle iletişimi sorununun, sadece büyük basının sermayenin sözcülüğünü yapması veya radyo-TV'nin düzenin resmî güçlerince fiilen denetlenmesinden ötede yattığının anlaşılması. Toplumun hayatı üzerinde bu derecede biçimlendirici etkisi olan kitle iletişiminin hayatî bir mücadele alanı olduğunu gösterebilmeye ve bu alana ilişkin tutarlı, zengin ve pratik sonuçlar doğurucu bir yaklaşımın oluşturulmasını sağlamaya çalışıyoruz.

∴

Bu sayımızda, Türkiye'deki devrimci-demokratik mücadele açısından önemi büyük olan «öğrenci hareketi»ne ilişkin bir tartışmayı başlatmaya çalışacağız. Amacımız, «öğrenci hareketi» denen alanda bugüne kadar süregelen devrimci pratiğin bir özeleştirisinden hareketle, «eğitim-öğretim alanında alternatif bir hareket»in programına doğru yürümek. İlk olarak, şimdiye kadarki pratiği eleştiren bir yazının birinci bölümünü sunuyoruz. Gelecek sayımızda bu yazının devamını yayımlayacağız. «Eğitim-öğretim alanında alternatif bir hareket» programına ilişkin olarak kendi görüşlerimizi açıklamanın ötesinde, bir tartışmayı yaratmak istiyoruz. Bu bakımdan, bizim oluşturacağımız metinlerden çok, bize gönderilecek olanlar önemli. Bu tartışmayı, gösterilen ilgiye göre, kısa zamanda sonuçlandırmak veya uzatmak gerekli olacak.

∴

Son olarak, bu sayımızda yer almayan «Sosyalizm Tarihinden Belgeler» bölümümüzü kaldırmadığımızı, gelecek sayımızda Mustafa Suphi'yi konu alan bir araştırma ile «Belgeler»e devam edeceğimizi belirtelim.

Birikim

Uluslararası

OLAYLAR VE SORUNLAR

İran: İslami Hareket İçinde Ayrılık

Kasım ayı başından beri tüm dünyanın ilgisi yeniden İran üzerinde toplanmış durumda. İki aya yakın bir süredir dünya kamuoyu, Tahran' daki ABD Büyükelçiliği'nin işgali ile başlayan olayları, bir İran-ABD savaşına yol açıp açmayacağını, endişe ve merakla izlemekte. Bir yandan devletlerarası hukuk kurallarına açıkça boşvererek Elçilik işgalini sahiplenen, Şah İran devletine teslim edilinceye kadar bu işgali sürdüreceğini ilan eden, bununla da kalmayıp Elçilik personelini casusluk suçundan yargılayacağını açıklamış olan İran İslâmi devriminin yöneticileri; öte yanda, herhalde tarihinde ilk kez böyle bir küçük düşürülmeye uğramış dünyanın en güçlü devleti, yılların dünya jandarması ABD.

Dünya kamuoyu bu ilginç karşılaşmanın nasıl sonuçlanacağının merakı içindeyken İran'da bazı olaylar meydana geldi. Humeyni'den sonra İran'ın en saygın ve güçlü Ayetullahı olarak kabul edilen Şeriatmedari'nin başında bulunduğu İslâm Halkının Cumhuriyetçi Partisi'nin, yakında yapılacak Anayasa referandumuna katılmayacağı, kanunun bazı maddelerine karşı olduğu haber verilmekteydi. Aslında yeni bir haber değildi bu. Yeni Anayasa hazırlanmaya başlandığından beri Ayetullah Şeriatmedari'nin ve onun Azerbaycan'da kesin denetime sahip partisinin önemli noktalarda itirazları bulunduğu bilinmekteydi. Ayetullah Şeriatmedarî bunu birçok kez açıklamıştı. Anlaşılan, buna rağmen yeni Anayasa Humeyni'nin temsil ettiği eğilime göre hazırlanmış, itirazlar pek dikkate alınmamıştı.

ABD Elçiliği'nin İslâmi hareketin militan örgütü Mücahidin'e mensup bir grup genç tarafından işgal edilmesi olayı, bu yeni Anayasanın referandum tarihine az bir zaman kala meydana geldi. İşgalin ertesinde Başbakan Bazergân ve hükümeti istifa etti. Hemen kurulan ve Humeyni yanlılarını içeren hükümet işgali resmen sahiplendi ve hemen ardından ülkede güçlü bir anti-ABD kampanya başlatıldı. ABD'nin Pasifik filosunun İran kıyılarına hareket etmesi ile bu kampanya bir «cihad» havasına büründü. İran halkı ABD'nin askeri müdahalesine karşı hazır olmaya çağrıldı. Aylardır görülmeyen büyük kitle gösterileri ülkeyi kapladı.

Bu hava devam ederken yeni Anayasa referandumu yapıldı. Başta Ayetullah Şeriatmedari' nin partisi olmak üzere önemli sayıda muhalefete rağmen yeni Anayasa kabul oyu aldı. Ve hemen ardından İran'ın dini başkenti Kum'da Şeriatmedari'nin iki muhafızı vuruldu. Bu olay ve Tahran televizyonunun Şeriatmedari hakkında yaptığı yanıltıcı yayınlar üzerine, Azerbaycan' da halk öfkeli gösterilere başladı. Bölgenin merkezi ve İran'ın ikinci büyük kenti Tebriz'de çatışmalar oldu.

Ardından Humeyni ve Şeriatmedari'nin görüşmek üzere biraraya geldikleri ve aralarındaki ihtilâfları çözümledikleri haberi duyulmasına karşın, henüz durum tam açıklığa kavuşmuş değil. Azerbaycan'da yer yer ölümlerle biten çatışmalar sürmekte.

Fakat kesin olan birşey var: genel İslâmi hareketin Humeyni ve Şeriatmedari önderliğinde iki tarafa ayrılması olayı ile İran İslâm Devrimi çok kritik bir noktaya gelmiştir.. Ve kanımız odur ki, ABD elçiliğinin işgali olayının asıl nedeni, daha doğrusu bu işgali bir ihtiyaç haline getirten neden, bu olaydır. İslâmi hareketin şu andaki yönetici kadrosu, karşılaştıkları bu son derece kritik iç sorunu halledebilmek için siyasetin klasik bir kuralının gereğini yapmışlardır. Ayrılığa, hattâ «kopuş»a gebe bir iç sorun, çok önemli bir «dış sorun»un varlığında gündemden düşürülebilir; ya da o iç sorunun normal durumlarda kolay benimsetilemeyecek bir çözüm biçimi, ancak «ortak düşmana karşı birlik» motifinin herşeyi belirlediği bir ortamın varlığında kabul ettirilebilir. İran'ın haldeki durumunda, bu «ortak düşman» için ABD'den daha uygunu yoktur. Elçiliğin işgali bu bakımdan tam bir fırsattı. Yönetim bunu önceden planlamadıysa bile, sözkonusu fırsatı anında görmüş, olayı üstlenmiş ve arzu ettiği ortamı büyük ölçüde yaratmıştır. Azerbaycan bölgesi halkınca büyük ölçüde desteklenen Şeriatmedari'nin önderliğindeki muhalefet, ABD'ye karşı cihad ortamına rağmen yine de ortaya çıkabilmişse, hayli önemli nedenleri olmalıdır.

Aşağıdaki incelemede bu nedenleri görmeye çalışacağız.

Birikim'in 50-51. sayısındaki «İran'daki Gelişmeler Üzerine» başlıklı yazı şöyle başlıyordu:

> «Her devrimin birinci sorunu, siyasal düzen sorunudur. Yeni bir yöneten ve yönetilen ilişkisi ve buna tekabül edecek biçimde toplumun tüm yönetim mekanizma-

larının değişmesi, devrimin somut sonucu ve hedefidir. Bu açıdan bakıldığında, devrimin birbirini tamamlayan iki «görevi» olduğu görülür. Eskiyi yıkmak ve yeniyi inşa etmek görevleridir bunlar. Genel devrim sürecinin dönemleştirilmesinde de buradan hareket edilir. Eski siyasal düzenin yıkılması ile sona eren ilk dönemi, yeni siyasal düzenin kurulmasına yönelik gelişmelerin yer aldığı ikinci dönem izler.»

İşte, takriben yeni geride-bıraktığımız yılın ilk aylarından itibaren, İran'da, yeni siyasal düzenin somutlanması sorunu gündemdedir. «Yeni düzen», bir referandumla, katılanların %98,2'sinin onayıyla, İslâmî Cumhuriyet olarak belirlenmiştir. Dini liderlerin büyük etkililikleri ve diğer politik «güçlerin» bir alternatif oluşturamamaları, en azından bir süre daha İran'daki gelişmelerin İslâmî Hareket tarafından ve dini ideolojinin sınırları içerisinde belirleneceğini göstermektedir.

Ancak, yeni siyasal düzenin çerçevesinin İslâmî Cumhuriyet olarak saptanmış olması, sorunu çözmemektedir. Çünkü sorunun temelinde, İslâmî devlet-toplum yapısının teorik kuralları ile çağdaş gerekliliklerin bağdaştırılmasındaki güçlük yatmaktadır.

Bu terimlerle ortaya konulmamasına karşın, Şeriatmedari ile Humeyni arasında başgösteren ayrılığa ancak bu noktadan bakılabilir ve Şeriatmedari'nin başını çektiği muhalefetin İran'ın en gelişmiş bölgesi olan Azerbaycan halkı tarafından desteklenmesi kolayca anlaşılabilir. Muhalefetin İran'ın en kalabalık ulusal azınlığı olan Azeri'lerin geniş desteğine sahip olması muhakkak ki, olaya bir etnik yanın da katılmasına neden olmaktadır. Azeriler, İran'ın ekonomik, siyasal ve kültürel tarihinde sayılarıyla ölçülemeyecek kadar da önemli bir rol oynamışlardır. Ancak Azerbaycan'daki muhalefeti, İran'ın öteki bölgelerinde görülen etnik gerekçelerle ortaya çıkan muhalefetin hareketlerinden ayırmak gerekir. Zaten Azerbaycan'daki muhalefet hareketi de kendisini etnik bir kimlikle sunmamakta, Azeri ulusal azınlığı için özerklik v.b. talepler değil, bütün İran için değişik bir İslâmî Cumhuriyet düzeni istemektedir.

Bu muhalefet, Azerilerin İran toplumu içindeki tarihi-toplumsal özellikleriyle, konumlarıyla uyumludur. Azerbaycan yüzyıllar boyunca çeşitli yönlere doğru göçeden ve fetihlere girişen kavimlerin uğrağı olmuştur. Ticari önemi ve çevredeki ülkelerin güveni açısından stratejik bir konumu vardır. Bu yüzden Azerbaycan tarih boyunca elden ele geçmiş ve Asya'nın batısında kurulan hemen her büyük imparatorluk tarafından istilâ edilmiştir. Fakat Azeriler, sürekli olarak bağımsızlığını korumaya çalışmış, fırsat buldukça bağımsız beylikler ve kırallıklar kurmuşlardır.

Yakın tarihte de özelliklerini sürdürerek İran'ın Meşrutiyet Hareketinde çok etkin bir rol oynamışlar, ayrıca iki Dünya Savaşının ardından da kısa süreli bağımsız cumhuriyetler kurmuşlardır. Bu özellikler Azerbaycan'ın bağımsızlık hareketlerinde devlet kurma ve yönetmede, hayli deneye sahip olduğunu göstermektedir.

Bunun yanısıra Azerbaycan, tarih boyunca bir kültür merkezi ve zamanın en yetkin bilim ve sanat adamlarının buluştuğu bir konak olmuştur. Bilime ve sanata çok değer verilmiştir. Bu özelliklerin bugün de sürdüğünü rahatça söyleyebiliriz. Azeriler, İran'ın en faal ve kültürlü topluluğudur. Siyasi ve kültürel yönden taşıdıkları bu özellikleriyle, İran'da nüfusun büyük bölümünü oluşturan Farisiler karşısında, azınlık olmalarına karşın, adeta ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuşlardır.

Bu nedenlerle Azerbaycan bölgesinde egemen olan muhalefetin bütün İran'a ilişkin talepler getirmesi doğaldır. Aynı şekilde, İslâmî devletin meşruiyetini yalnızca dinsel ilkelere dayandırmayıp halkın onayını da gerekli bir öge olarak gören, böylece daha «demokrat» —diye nitelenen— bir İslâmî devlet yorumuna varan bir muhalefetin, ancak Azerbaycan bölgesinde ortaya çıkabileceği de görülür. Azerbaycan - halkının ekonomik-kültürel-siyasal gelişkinlik düzeyi ile muhalefetin İslâmî devlet yorumu arasında yakın bir bağ vardır.

Fakat buradan Humeyni ve Şeriatmedari önderliğindeki tarafların burjuva siyasal anlayışın diktatörlük-demokrasi sorunsalı içinde tanımlanabileceği sonucu çıkarılmamalıdır. İran'daki muhtemel siyasal gelişmeleri anlayabilmek, olayların seyrini tahmin edebilmek için, «ayrılık» sorunu, kendi ideolojik-siyasal söylemi içinde değerlendirilmelidir. Taraflar görüşlerini bu zemin üzerinde öne sürmektedirler. İran'daki gelişmelerin uzun vade sonunda nereye varacağını şimdiden söylemek imkânsızdır. Ama şurası kesindir ki, kısa ve orta vadede İslâmî ideolojinin egemenliği sürecek; İran'da kurulacak siyasal düzenin şöyle ya da böyle olması için mücadele veren güçler ve güç blokları, kendilerini İslâmî devlet anlayışının kendine özgü kavramları aracılığıyla sunmayı bir gereklilik olarak göreceklerdir.

Bu bakımdan Humeyni ve Şeriatmedari arasındaki görüş ayrılığını ele alırken, Şeriatmedari'nin, Humeyni tarafından aşağıdaki sözlerle ifade edilen anlayışı paylaştığını dikkate almak gerekir. Humeyni'nin İslâmî devlet-siyaset anlayışının «Batı» siyasal anlayışından farklılığını belirten, bu farklılığın korunmasını özellikle vurgulayan sözleri şöyle:

> «Milletimizin isteği İslâmî Cumhuriyettir. Yalnızca 'Cumhuri yönetim'; yoksa 'demokratik Cumhuriyet' değil. 'Demokratik İslâm Cumhuriyeti' de değil. Sadece İslâmî Cumhuriyet.! Aziz şehitlerimizin kanını heder etmeyiniz. 'Demokratik' terimini kul-

lanmayınız. 'Bir Batı kalıbına uymazsa' diye korkmayınız. Biz Batı kalıplarını istemiyoruz.» (Ayetullah Humeyni. **İslâm Fıkhında Devlet**. Düşünce Yayınları, s. 218)

Bu sözler İran devriminden yıllarca önce söylenmiştir. Yıllar öncesinden beri medreselerde ve gizli yapılan eğitimlerde, gizli okullarda yetiştirilen çok sayıda İslâmî hareket militanı bu anlayışı benimsemiştir.

Bu İslâmî Cumhuriyet şimdi İran'da nasıl biçimlendirilecektir? Ne demokrasi ne de diktatörlük kalıplarına uymayan, kendi kalıbına göre kurulması istenen bu İslâmî Cumhuriyet, Yirminci yüzyılın dünyasında nasıl bir «mekanizma» olarak somutlanacaktır?

Humeyni; İslâmın ana prensiplerine, yalnızca buna karşı sorumlu adil fakihlerin denetim, yönlendiricilik, hattâ en üst yönetim işlevlerini üstlendikleri bir devlet aygıtını savunmaktadır. Şeriatmedari —bu yazıya ek olarak verdiğimiz bir röportajda özenle belirttiği üzere— adil fakihlerin «halk»a karşı da sorumlulukları olduğunu, olması gerektiğini ileri sürüyor. «Halk egemenliği»ni öne alıyor.

Bu başlıbaşına önemli ayrım noktasının gerisinde çok daha önemli bir sorun var. Velâyet-i fakih kurumu ile «halk egemenliği»nin ön plana alınması —değilse bile— gözönünde tutulması tezi arasında «uzlaşmazlık»a varabilecek ayrılık gerçi şu anda İran'daki siyasal gelişmeleri belirlemektedir; ama bu sorun nedeniyle İslâmî hareket içinde ortaya çıkan ayrılık aynı zamanda uzun vadeyi belirleyecek sorunu da belli ölçüde yansıtmaktadır. Özetle ifade edilecek olursa, bu temel sorun, İslâmın devlet, toplumsal hayat üzerine genel ilkeleriyle çağdaş gelişmenin zorunluluklarını bağdaştırabilme sorunudur. Birçok konuda bir ikilem olarak kendini gösterecek olan bu sorun, sanırız, «Humeyni-Şeriatmedari» ayrılığı ile başlayan sürecin ilerki aşamalarında bütün açıklığıyla kendini gösterecek, saflaşma bu temelde olacaktır. Şu anda Humeyni'de yansısını bulan tutum, «ilkeleri» öne alarak, kendisini «zorunluluk» olarak gösterebilecek bilimsel-teknik olguları bu «ilkeler»e tabi kılmaya çalışacak bir eğilimi temsil etmektedir. Şeriatmedari'nin Azeri halkının desteğini bulan tutumunda ise, «ilkeler»i çağdaş zorunlulukları da kapsayacak biçimde yorumlamak, buna uygun pratik çözümler geliştirmek eğilimi kolaylıkla görülebilmektedir.

İslâmî hareketin, İslâmî ilkelerle çağdaş koşullarını bağdaştırma zorluğunun hemen ardından gelen sorunu, ulusal azınlıkları kurulacak olan devlet çatısı altında tutabilmek olacaktır. Şu veya bu ölçüde özerklik talebinde bulunan bu grupların ilk hareketleri, yönetimin sınırlı askeri gücüne rağmen bir bütün halindeki İslâmî hareket tarafından bastırılabildi. Ancak İslâmî hareketin içinde ayrılıkların ortaya çıktığı bugünkü durumda, ulusal azınlıklar tekrar hareke-

te geçebilirler; ve nitekim Kürt bölgesi son günlerde yeniden hareketlenmiştir. Humeyni-Şeriatmedari çatışmasında da bu gruplar Şeriatmedari önderliğindeki safta yer alabilirler. Hernekadar Şeriatmedari İslâmiyetin kavmiyetçiliğe karşı olması ilkesini bir kenara bırakıp ulusal azınlıklara özerklik tanınması gerektiğini söylemiyorsa da, onun Humeyni'ye karşı savunduğu tezler, merkezî bir devlete karşı tercih edilebilecek federatif bir devlet yapısına açık gözükmektedir.

ABD Elçiliği'nin işgali ve çalışanların rehin alınması olayının siyasal sonuçlarının yanısıra, doğurduğu toplumsal etkileri de gözardı etmemek gerekir. Gerek İran, gerekse ABD, hattâ batı toplumları için, bu olay değişik anlamlar ifade etmektedir.

İran halkının yıkmayı başardıkları siyasal düzene ilişkin henüz çok taze anılarında, ABD'nin, Şah'tan pek aşağı kalır bir şekilde yer almadığı açıktır. Şah'ın Musaddık'ı devirerek iktidarı tekrar ele geçirmesini sağlayan ve iktidar döneminde politikasını en başta destekleyen ABD idi. Bu yüzden, ABD'ye karşı yapılan bu hareket, planlayanların ve uygulayanların dışında, tüm toplum için de oldukça önemli bir anlama sahiptir. İran halkı ABD'ye karşı yılların biriktirdiği kızgınlığı bu olayla —sınırlı bir eylemle bile olsa— dile getirme imkânını bulmuştur.

Dünyadaki diğer ülkelere ve buralardaki tüm olaylara yukarıdan bakmaya alışmış ve benimsemiş ABD ve Batı toplumları açısından bu olay sarsıcı bir sürprizdir. Emperyalist sistemin hiyerarşisinde en yukarıda yer alan devletlerden birine açıkça meydan okunmakta ve bu ülke «çaresiz», «mazlum» bir duruma düşmektedir. Ve bu meydan okuma ilk kez bu toplumların sürdürdükleri rahat yaşama dek uzanmakta, güvenliklerini, kendilerine güvenlerini tehdit etmektedir.

Petrolün, 1950'lerde Atom bombasının oynadığı role benzer şekilde OPEC ülkelerinin elinde bir silah olarak kullanılmaya başlanmasından itibaren «Batı toplumları», tehdidin yarattığı huzursuzluğu yaşamaktadırlar. İşgal olayıyla da, uluslararası roller sembolik olarak da olsa değişmiş, ilk kez «geri» bir ülke kendilerine saldırmış; «uygar, güçlü ve ileri» Batı, madur durumda kalmıştır. İşte bu durum ABD ve diğer toplumların tepkilerine yolaçmakta, protesto kampanyaları düzenlemektedir.

Gelişmiş ülkelerin ölçülerine göre değerlendirildiğinde, Elçilik işgalinin örneğin ABD'de 1945 sonrasının neredeyse en geniş politikleşme olayına neden olduğu görülecektir. Vietnam savaşını çocukları boşu boşuna öldüğü için protesto eden Amerikan ulusu, bu kez de milliyetçi duygularla bir olayla bu kadar ilgilenmektedir.

Batı ülkeleri petrol silahını ve geri ülkelerden temin edilen öteki stratejik maddelerin benzer biçimde silah olarak kullanılmasını nasıl engelleyecekleri sorusunun yanıtını şimdilik diş gıcırdatarak bulmaya çalışmaktalar. Bu diş gıcırtısı-

nın rahat bir sırıtmaya çevrilip çevrilemeyeceğinin ilk ciddi deneyi bugün İran üzerinde yapılmaktadır.

EK

AYETULLAH ŞERİATMEDARİ: «GÜÇLÜ VE KALICI YASALAR İSTİYORUM...»

The Middle East'ın Şeriatmedari ile röportajı

TME: İmam Humeyni, son konuşmalarından birinde, sizin de bağlı bulunduğunuz Müslüman Halkın Cumhuriyetçi Partisi'ne saldırarak, bu partinin ardında «sapkınlar»ın gizlendiğini belirtti. Bu, haklı bir yargı mı?

AŞ: Bizim çevremizde «sapkınlar» yok. Ama onların da geldikleri mitingler oluyor. İmam yönetimi, bazı kimselerin konuştuklarını veya yazdıklarını kastediyor, partiyi değil.

TME: Ayetullah Sadık Halkali, bana, Şeyh İzzeddin Hüseyni'nin (Kürdistan bölgesinin dini önderi - çev.) «yeryüzünü kirleten» ilan edilmemesi şansının yüzde on olduğunu söyledi. Siz ne diyorsunuz?

AŞ: Allah bilir. Bunu zaman gösterecek. Şimdi barış ve dostluk kurulmaya çalışılıyor, eğer başarılırsa, bunun etkisi olur. Ve şüphesiz, pişmanlık her zaman kabul edilir.

TME: Kürt bölgesindeki bazı ordu üyeleri «isyancılara karşı savaş ilanı»ndan söz etmeye başladılar. Doğru mu bu?

AŞ: Ordu politik sorunlara müdahale etme hakkına sahip değil. Yalnız hükümet ve parlamento üyeleri bunu yapabilir. Subaylar kendilerine buyrulan askerî işleri yapmalıdırlar. Müdahale hakkına sahip değiller ve hiçbir zaman olmayacaklar. Şu andaki durum bir savaşı andırıyor ve biz bu durumu değiştirmeyi, barış ve dostluk getirmeyi istiyoruz. Ordu, böyle şeyler söylerse ayakta kalamaz.

TME: Velayat-i fakih, babadan oğula geçmeyen bir despotik monarşi ile karşılaştırıldı. Bu sizce adil bir karşılaştırma mı?

AŞ: Eğer velayet-i fakih bizim sürekli savunduğumuz şekilde gerçekleşirse ve bizim önerdiğimiz sınırlamalar kabul edilirse sorun olmaz. Sınırlama, halkın egemenliğinin kabulüdür, velayet-i fakih bundan sonra lâyık olduğu yeri bulacak. Biz egemenlik ilkesini benimsiyoruz, ama hükümet ve ulus gerek duyarsa velayet-i fakih o zaman sahneye girer. Bu benim kişisel görüşüm.

Eğer halkın egemenliği güçlüyse, fakih velayeti, ülkenin bağımsızlığını ve İslâmı korumak bakımından yararlıdır. Eğer halkın egemenliğine karşıysa yararlı değildir.

Anayasa taslağında halkın egemenliğini onaylayan bir madde var. Geri kalanın (taslağın) içeriğini bilmiyorum, ama bu maddeyi biliyorum. Halkın egemenliğini her zaman destekledim ve hiçbir yasa onu yok sayamaz.

TME: Meşruti Devrim sırasında (1906) halk'n egemenliğini destekleyen Ayetullah Naini gelecek için bir plan hazırlamıştı. Buna göre, parlamento, 20 seçkin ulema arasından 5 tanesini seçecekti ve bunlar parlamentonun kararlarını denetleyeceklerdi. Fakih'in rolü konusunda bu görüşü destekliyor musunuz?

AŞ: O eski öneri sadece yasaların İslâm'a uygun olup olmadığını görmek amacıyla yapılmıştı. Şimdi «Koruyucular Konsülü»nü kurdular. Bu, fakih velayeti değil, yüzeysel bir şey ve ancak sürece karışabiliyor. Şimdi düşünülmesi gereken, pratikte fakih üzerine konacak sınırlamalardır. Şimdi koruyucu olarak beş müçtehid var. Hâlâ birtakım sorunlarla karşılaşabiliriz ve umarım, bunlar o zaman kendilerini kurtaracak bir başka Naini bulabilirler.

Anayasa ve fakih velayeti konusunda söylediklerim, bütün sorunları çözüm bulma amacıyla ortaya koymaktan ibaret. Halkın egemenliği yok olmamalı. İmam Humeyni her şeyi yapıyor, ama halkın egemenliğinin artık çiğnenmeyeceğinden emin olmak zorundayız. Müdahale şimdilik o kadar önemli değil, ama gelecekte de halkın yönetimine karşı olmayacağından emin bulunmalıyız. Eğer böyle olacaksa, gelecekten korkmak için yeterince nedene sahibiz demektir.

Bu yüzden bir yasanın kabulü için çalışıyorum. Ben bizzat fakih olmama rağmen bu yasalar beni de etkileyecek. Güçlü ve kalıcı yasalar istiyorum, halkın egemen olmasını istiyorum, fakihin, ulus kendisine ihtiyaç duyduğunda yardım etmesini istiyorum.

TME: Görüşlerinizin sizi de Ayetullah Muhammed Tahir Şubîr Hakani gibi tehlikeye sokacağından endişelenmiyor musunuz?

AŞ: Daha önce planlanmıştı, bana bir şey olacaktı. Bir suikast (bizi öldürmek için) geliyordu, ama henüz bize erişemedi. Bunlardan (suikastçilerden) bazıları hâlâ İran'da, fırsat kolluyorlar. Tutuklanmadılar. Eski Afgan rejiminin bize bir «armağan»ı bu.

TME: İran'da da birileri yok mu?

AŞ: İran hükümeti şimdiye kadar bize böyle bir hizmette bulunmadı.

TME: Hakanî hâlâ Kum'da mı?

AŞ: Evet. Kendisini ziyaretçilerin görmesine izin verilmiyor. O benim dostumdur. Bir kere onu görmeye çalıştım, başaramadım. Ama kısa bir süre içinde bir kere daha deneyeceğim, çünkü onun dışarıya çıkmasına izin verilmiyor. Sesini çıkarmasın da kendisine bir zarar vermesinler istiyor. Ama ona ne olacağını yalnız Allah bilir.

(The Middle East, Sayı 63/Ocak 1980, s. 33)

Türkiye'de...

Nereye Uyarılmak?

Ordu üst komuta heyetinin Cumhurbaşkanına bir «uyarı mektubu» verdiği 1 Ocak 1980 tarihi, Türkiye toplumu için yeni bir tarihi dönemin başlangıç noktasıdır. 1 Ocak 1980'den başlayarak, Türkiye toplumu, «her şeye gebe» bir tarihi döneme girmiştir.

«Uyarı», 1980'li yıllara ağır ekonomik, politik, toplumsal sorunlarıyla, 1970'li yıllar boyunca yaşadığı çalkantılı değişimlerin yüküyle girmekte olan Türkiye toplumunun önündeki süreci beklenmedik biçimde kritikleştirmiştir. Hattâ şu söylenmelidir ki, bu «uyarı» ile birlikte Türkiye toplumu, ne zaman, nasıl, hangi biçimde çıkılacağı hakkında şimdiden hiçbir şeyin söylenemeyeceği bir kaos sürecine girmiştir.

∴

Bu yargının herkesten önce varolan «demokratik düzen»in politik güç ve kuruluşları tarafından ifade edilmesi gerekirken, ilk günlerde gösterilen tepkiler, yorum ve ele alış tarzlarının hiç de böyle olmadığını görüyoruz. «Uyarı» kendilerine tebliğ edildikten sonra, gerçi Ecevit, bunun «mevcut bunalıma yeni bir boyut eklediğini», Demirel de, «ortada ciddi bir durum bulunduğunu ve bunun adını koymak istemediğini» söyleyerek, «uyarı»yı çok ciddi ve olumsuz sonuçlara yol açacak bir başlangıç olarak değerlendirmiş gibi gözüktüler. Fakat daha sonra her biri tek tek «uyarı»nın «muhatabı»nın kendileri olmadığını açıklamaya giriştiler. Ayrıca «uyarı»nın içeriğini, «metin»de adından bile doğrudan doğruya söz edilmemiş olan «anarşiyle ilgili yasal önlemler paketi»nin hızla meclislerden geçirilmesi isteğine indirgeyerek, bunun için zaten çalıştıklarını ve «isteğe uyarak» bu çalışmalarını hızlandıracaklarını ifade ettiler.

«Uyarı»yı aldığı ilk gün «istifa edip etmeyeceği» sorusunu şüpheli biçimde cevapsız bırakan Demirel, iki gün sonra, Cumhurbaşkanı ve Genelkurmay Başkanı ile görüştükten sonra «mektubun hükümetle uzaktan yakından en ufak irtibatının olmadığını» söyledi. Başka çevreler Demirel'e, bu konuda amacın yalnızca önlem paketinin parlamentodan hızla çıkarılmasından ibaret olduğu ve herhangi bir ard niyet taşımadığı noktasında güvence verildiğini belirttiler. Böylece ilk günlerin endişeli havası dağılmaya başladı. Büyük basında ve kamuoyunda hakim eğilim, «önlem paketi»nin hızla çıkarılmasının yerinde olduğu ve bu yapılırsa «uyarı» nedeniyle doğan sorunun ortadan kalkacağı biçimindedir.

Fakat bu hava tamamen aldatıcıdır. Az sonra göreceğimiz gibi, böyle bir «uyarı metni»nin verilmiş olması ve bu metnin içeriği —metni verenlerin istek ve iradeleri ne olursa olsun— Türkiye toplumundaki gelişmelerin akış doğrultusunda çok ciddi bir yön değişimine yol açmıştır. Bu «uyarı» olayı, gelişmeleri belli bir yönde olmaya zorlayan ve bunu şu ya da bu ölçüde sağlayan belirli setlerin yıkılması demektir.

Bu setler doğrudan doğruya Türkiye'de varolan «demokrasi»dir. «Uyarı» biçimindeki müdahale, bu setleri büyük ölçüde tahrip etmiştir. «Toplumsal akış», 1 Ocak 1980'den başlayarak bu setlerin üzerinden «demokrasi dışı»na, bu alana doğru dönmeye başlamıştır.

Düzen partileri, özellikle AP ve CHP, en azından böyle bir tehlikeyle karşı karşıya olduklarını görmemişler midir?

Yukarda anlatılanlar, onların «uyarı» olayını böyle yorumlamadıklarını ya da böyle yorumlamaktan kaçındıklarını göstermektedir. Oysa biraz dikkatle bakıldığında, «uyarı» metninin 12 Mart Muhtırasından çok daha ağır bir müdahale olduğu, ülkede varolan «demokrasi»nin kurumlarına bu muhtıradan çok daha kapsamlı bir karşı çıkış eğilimi içerdiği görülür.

12 Mart Muhtırasını aldığında bunun demokrasiye ciddi bir müdahale olduğunu söyleyen, bu nedenle istifa eden Demirel, bu görüş ve tutumunu bütün «12 Mart dönemi»nde korumuş, örneğin daha Eylül 1971'den başlayarak bir «demokrasi» kampanyası açıp yurdu dolaşmaya başlamış, «millet iradesinin üzerinde bir irade olamayacağını», «millet iradesi ile teşekkül etmiş parlamentonun ve ondan aldığı güçle hükümet görevini yürüten kabinenin» ancak «millet»e karşı sorumlu olduğunu, bu kurumlara bir başkasının —kastedilen «ordu»dur— emir veremeyeceğini, böyle bir duruma rıza gösterilmemesi gerektiğini ilan etmiş ve ardından Erim hükümetindeki AP'li bakanlar istifa etmişlerdi. Ordu komuta heyeti ve Demirel AP'si arasındaki karşılıklı tavizler sonucunda AP yeniden hükümete katılmış, ama Demirel AP'si «demokrasi»ye dönüş mücadelesini devam ettirmiş ve en sonunda «ordu»nun darbe tehditlerine rağmen «ordu»nun —etkili çevrelerin— adayı» F. Gürler'in Cumhurbaşkanı seçilmesine karşı direnmiş ve bu mücadeleden galip çıkarak «12 Mart rejimi»nin fiilen sona ermesinde başrolü oynamıştır. «12 Mart rejimi»nin sona ermesinde Demirel'in bu «demok-

rasi» savunuculuğu rolüyle verdiği mücadelenin büyük payı vardır.

«Uyarı metni»ni ilk aldığında «12 Mart'dan daha ciddi bir durum karşısındayız» demiş olmasına rağmen, Demirel, daha sonraki söz ve davranışlarıyla bu değerlendirmesinden uzaklaşmıştır. Gerek onun, gerekse 12 Mart Muhtırasından sonra «muhtıra» nedeniyle CHP Genel Sekreterliğinden istifa etmiş olan Ecevit'in, şu anda gösterdikleri tutum üzerinde daha sonra duracağız. Şimdi, gerçekten de «12 Mart Muhtırasından daha ciddi» olan, yani 12 Mart Muhtırasına göre «demokrasi»ye daha köklü bir müdahale sayılması gereken «uyarı metni»ni inceleyelim.

Aslında «Silahlı Kuvvetlerin Görüşü» başlığını taşıyan bu metin, sonuç olarak «... siyasal partilerimizin bir an önce ... devleti çökertmeye yönelik her türlü hareketlere karşı bütün önlemleri müştereken almaları»nı istemekte; «ısrarla istemekte»dir.

Örneğin Ecevit, bu **sonuca bakarak** «uyarı»nın «muhtıra»dan daha ılımlı olduğu hükmüne varmakta ve «hiç değilse» demektedir —12 Mart Muhtırası gibi— «bir model empoze etmemektedir». Herhalde Demirel de bu sonuca bakarak «uyarı»nın «hükümetle uzaktan yakından irtibatı yoktur» diyebilmektedir. Bu yüzden de Demirel 12 Mart'da yaptığı gibi istifa etmemiştir.

«Uyarı»nın bir «hükümet modeli» önermediği doğrudur. Ayrıca 12 Mart Muhtırasında olduğu gibi, eğer gösterilen —«partilerüstü»— hükümetin kurulmasına karşı çıkılırsa ordunun bizzat yönetime elkoyacağı tehdidi de yapılmamaktadır.

Bu düzeyde bir karşılaştırma yaparak ve bununla yetinerek kendilerini rahatlatan «demokrasi»mizin iki temel partisinin bu yaklaşımları ancak zavallıca diye nitelenebilir. Zavallı ve dar görüşlü «siyasal partiler»imiz, filin ne biçim bir şey olduğunu anlamaya çalışan körler örneğindeki gibidirler. Ya da böyle olmayı yeğlemektedirler. Hepsi de «uyarı» filinin kuyruğuna sarılmakta, önlerindeki «şey»in bundan ibaret olduğunu sevinçle haykırmaktadırlar. Üstelik «ısrarla isteme» topuzunun bu kuyruğa bir başkalık verdiğini anlayabilecekleri halde.

«Silahlı Kuvvetlerin Görüşü» başlıklı metinde bu «ısrarla isteme» sonucunu «mecburiyet» haline getiren **olgular** ve **nedenler** sıralanmaktadır. K. Maraş yıldönümü eylemleri, Enternasyonal'in söylenebilmesi v.b. olayları tertipleyenlerin («sosyalist hareket»), «şeriat düzeni davetçilerinin», «her türlü faşizmi getirmek isteyenler»in, anarşi, yıkıcılık ve bölücülüğün tahammül edilmez noktada olduğu belirtilmektedir.

Bu genel olguları ortaya çıkaran, bunlara **neden olan ise**, ilkin doğrudan doğruya **«siyasal partiler»dir** Bu, metinde ağırlıkla belirtilmektedir. Bu ana nedenden sonra parlamento ve onun işleyişi, devletin yürütme aygıtının dışındaki tüm «kuruluşları»nın haldeki yapısı gibi nedenler sıralanmakta, hafif bir ima da öteki «Anayasal kuruluşlar»a yapılmaktadır. Dolayısıyla uyarı metni, bütün «demokratik düzen»i, toplumun yönetim ve yönlendirme organizasyonunun bütün kuruluşlarını, varolan vahim durumun başlıca sorumlusu ve nedeni olarak göstermektedir. Yorum gerektirmeyecek kadar açıklıkla ifade edilmiştir ki, varolan «demokrasi»nin bütün kurum ve kuruluşları, ya «görevini yapmamakta»dır ya da «görevini yapamamakta»dır. Anayasaya göre, «demokratik düzen»in «vazgeçilmez unsuru» olan «siyasal partiler» bunun başlıca sorumlusudur.

«Silahlı Kuvvetlerin Görüşü» budur. Açıkça ifade edilmiştir ve muhatabı besbellidir: Bütün «demokratik düzen», onun «bütün kuruluşları» ve tek tek değil tümüyle «siyasal partiler».

Elbette ki metin kendi içinde çelişiktir. Hem bütün olumsuzlukların «siyasal partiler»den ötürü meydana geldiği söylenmekte, bu «görüş» ileri sürülmekte, hem de bütün olumsuzlukların başlatıcısı, nedeni olan bu siyasal partilerden olumsuzluklara karşı «bütün önlemleri» almaları «ısrarla istenmekte»dir. Hem «devleti çökertmeye yönelik her türlü hareketler»in —hepsi de kısa süre içinde sırayla iktidarda bulunmuş— «siyasal partiler»in tutumlarından kaynaklandığı, bunun ürünü olup bu sayede güçlendiği söylenmekte, hem de aynı partilerden «bütün önlemleri almaları» istenmekte, beklenmektedir. Özetle, «yapan»dan «yaptığını temizlemesi» istenmektedir.

Siyasal partiler ve onlarla birlikte «demokrasi»nin bütün kurumları ve devlet aygıtının —ordu hariç— tüm «kuruluşlar»ı «Görüş» metninde kendilerine izafe edilenlere ses çıkarmamışlardır.

Her şeye rağmen, 12 Mart Muhtırası «demokrasi»ye karşı bu denli kapsamlı, ağır bir yaklaşım içinde değildi. Orada itham edilen yalnızca «parlamento ve hükümet»ti. Üstelik AP, parlamentoda çoğunluğu elde tuttuğu için «parlamento ve hükümet»in süregelen **tutum, görüş ve icraatı** ile Cumhuriyetin geleceğini ağır bir tehlikeye düşürme ithamı, hemen tümüyle AP'ye yönelikti.

Oysa «uyarı» metninde açıkça görülmektedir ki, «ordu», bir iktidar partisini ve dolayısıyla parlamentoyu değil, tek tek «kuruluş»ları ile bütün yönetim, yürütme aygıtı da dahil tüm «demokratik devlet düzeni»ni karşısına almıştır. «Görüş»ün temelinde bu tavır alış vardır.

Türkiye'deki «gidiş»i «kaosa doğru» döndüren en önemli etken buradadır. Henüz biçimlenmediği için bu «tavır alış»ı açıkça göremiyoruz. Ancak, artık orduyu bağlayan «uyarı» metninin mantığı ortadadır. 1 Ocak sonrası gelişmeler içinde artık kendisine —istesin istemesin— bir politik mihrak olarak bakılacak olan ordu, bu «siyasal görüş»üne göre tavrını biçimlendirme zemininedir. Kendisinden bu beklenecek, tavrı bununla ölçülecektir.

***

«Uyarı»nın «anarşiye karşı yasal önlemler paketi»ne indirgenemeyecek bu içeriği karşısında «ordu üst komuta heyetinin yönetime elkoymak-

tan söz etmemesi, hattâ bu konuda güvence vermesi, onların demokrasiye bağlılığının göstergesi olarak» asla yorumlanamaz. Metnin sözkonusu içeriği ve «yönetime elkoyma konusundaki isteksizlik» yalnızca üst kömuta heyetinin içinde bulunduğu açmazı göstermektedir

Şu anda «yönetime elkoymak» taraflısı değildir ordu komuta heyeti. Ve herhalde bu tutumunu elden geldiğince korumaya çalışacaktır. Çünkü Türkiye'yi yönetmenin, hele varolan koşullarda bir Türkiye'yi yönetmenin altından kalkabilecekleri konusunda derin tereddütleri, güvensizlikleri vardır.

Fakat «uyarı» metnini vermekle, Türkiye'deki gıdışe öylesine bir etkide bulunmuşlardır ki, bundan sonraki gelişmeler olayların onları iteleyeceği yer «yönetime elkoyma» noktasıdır. Politik «görüş»lerini belirtmekle ve varolan politik güçler üzerinde yaptıkları ilk etkilerle, kendilerini varolan «demokrasi»nin bütün politik güçlerinin ötesinde bir politik güç, bir politik mihrak olarak koymuşlardır artık. Türkiye'de böyle bir güce, böyle bir «mihrak»a dönmeye dünden hazır ekipler vardır.

Pek de pusuda sayılmayacak olan faşist hareketi saymasak bile, örneğin Bay M. Toker gibilerin örnek teşkil ettiği ekipler ilk akla gelenlerdir. İnönü'nün içgüveysi olmanın ötesinde ciddiye alınır bir yanı olmayan Bay Toker'in İnönü'nün ölümünden sonraki politik görüş ve tavırları, onda, «içgüveysi» olmanın bir politik karakter gibi yerleştiğini göstermekteydi. Bu karakterini kayınbabasının sözcüsü olarak yerine getirmekle yetinmek istemediğini, yeni içgüveyliğini başbakan görünümüyle yapmak istediğini açıkça söyler olmuştu son zamanlarda. Nitekim keskin bir «kayınbaba» kokusu almış olduğu için nihayet aradığı fırsatı bulmuş olmanın sevinciyle «uyarı metnine katılmamak imkânsızdır» diye ilan etti. Açıldığını hissettiği «kapı»nın, «demokratik parlamenter mekanizmanın ... sağlıksız işlemesine süratle son verilmesi»ni istediğini özellikle belirterek, kendi umut kapısı adına «siyasal partiler»e ultimatomunu verdi. Bay Toker'e göre «iki büyük parti», «aralarında yapacakları işbirliğinin şeklini ve çerçevesini, süresini, modelini derhal oluşturmalıdırlar». Bu «son derece ciddi uyarı dikkate alınmadığı takdirde,» diyordu Bay Toker, «... akıntının ters yönde tırmanışa geçmesi kaçınılmazdır». .

Hiç şüphe edilmesin ki, 1 Ocak'dan başlayarak ordu üst komuta heyetinin etrafında Bay M. Toker gibi «akıntının ters yönde tırmanışa geçmesi»ne tümüyle teşne, bunun için özel gayretlerini esirgemeyecek bir «çevre» oluşmakta ve gitgide sayıları kabarmaktadır

Bunlar zaten son aylarda «ara rejim» tezi ile seslerini duyurmaya başlamışlardı. 1 Ocak 1980 olayı onların «ara rejim» eğilimlerini daha da koyulaştırdı. Ordu üst komuta heyeti kendisini veya içinden birini diktatör adayı olarak öne sürmüş değil; şu anda buna talipli gözükmüyor. Ama «ara rejim»ciler, ağırlaşan sorunların altında «demokrasi»ye aldırmaz hale gelen geniş kesimlerdeki güçlü eğilimden ve «demokrasi»nin savunucusu olması gereken iki büyük partinin yıpranmışlığından destek alarak, komuta heyetini veya içlerinden birini diktatör «aday»ı olarak sahnenin ortasına iteleme fırsatını aramaktan hiç de geri durmayacaklardır. 1 Ocak 1980'den başlayarak, geri-bıraktırılmış Türkiye'nin aynı nitelikteki «demokrasi»si üzerinde bu tür akbabaların çizmekte olduğu leşe konma daireleri, hızlanmakta ve daralmaktadır. Her şeye rağmen, kendisini korumak gibi doğal bir eğilim nedeniyle bile olsun, «demokrasi»nin iki büyük partisinin bu tehlikeyi görmesi ve bunun için önlem alması beklenirdi. Oysa şu an görünen tam tersidir. Alınan önlemler varolan «demokrasi»nin kendisini daha cansız hale getirmesi, kendisini budaması yolundaki önlemlerdir. «Demokrasi» kendini vareden «hak»ları bir an önce kesip biçerek kendisini savunmaktadır. Akbabaların asıl cansız bedenlere saldırdığını bilmiyormuş gibi.

Bu tür önlemlerle tamamen biçimselleşecek bir demokrasi Demirel ve AP'nin öteden beri istediği bir şeydi. Ama tüm demokratik mekanizma itham edilirken, şimdiye kadar «millet iradesi»nin üzerinde bir irade tanımadığını ilan etmiş bir AP'nin bile bu indirgeme operasyonuna karşı çıkması gerekirdi. Öteden beri «en geniş demokrasi»yi savunagelmiş Ecevit CHP'sini saymıyoruz bile. O bir yana, yılların «milli irade» savunucusu AP, bu iradenin dışında bir iradenin belirgin müdahalesi ve gözetimi altında yapılacak bir indirgeme operasyonunu, başlamış olsa bile durdurtmalıydı.

Ama eğer AP de CHP de bunun tam aksi görünüyorsa, neden, sadece içgüdüsel bir taviz verip «ne kalmışsa onu kurtarmak» eğilimi, bu zavallı zayıflık değildir. Bu, aynı zamanda Demirel ve Ecevit'in 12 Mart'a karşı çıkışlarının hiç de ilkesel olmadığını gözler önüne sermektedir. Anlaşılıyor ki, Demirel ve AP, «hükümetten çekilmeleri istenmediği için», hattâ bu «uyarı»nın yarattığı koşullarda hükümette kalmalarına öteki partiler daha zor itiraz edebilecekleri için memnundurlar. Bu nedenle «millet iradesi»nin zedelendiğini söylemek gereğini bile duymamaktadırlar. «Millet iradesi dışında bir irade» tarafından «demokratik düzen» bütün kurumlarıyla itham edilmiş olabilir; ama AP'nin hükümette kalmasına dokunulmuyor, üstelik güvence veriliyorsa «millet iradesi» güven içinde demektir. «Demokrasi»yle, «millet iradesi» sözcüğüyle AP, kendisini anlatmaktadır. Dolayısıyla genel olarak demokrasiye değil, yalnızca AP'ye, onun bulunduğu konuma somut zarar veren şey «demokrasi»ye aykırıdır ve bu nedenle karşı çıkılmalıdır. 12 Mart Muhtırasına bu yaklaşım nedeniyle karşı çıkılmış, muhtıranın «millet iradesi»ne aykırılığı bu nedenle ilan edilmiştir.

Ecevit'in 12 Mart Muhtırasına karşı çıkış ge-

rekçelerinde de benzer bir özdeşleşme yok mu dur? CHP Genel Sekreterliğinden istifa ettiğinde, muhtıranın veriliş nedenini şu sözleriyle özetlemişti Ecevit: «Ortanın solu hareketinin ve benim demokrasi kuralları içinde yenilemeyeceğimiz anlaşılmıştır. Onun üzerine demokrasi kuralları dışına çıkılarak yenilgimiz sağlanmıştır Böylece müdahale belirli bir amaca ulaşmıştır, oyun bitmiştir.»

Bu gerekçelerle muhtıraya karşı çıkan Ecevit, şimdi 1 Ocak «uyarı»sının ilk isteklerini hemen gerçekleştirmeye koşarken, asla kendi kendisiyle çelişmemektedir. «Demokrasi»ye müdahale, ancak ortada «demokrasi kuralları» içinde yenilmeyeceği anlaşılan bir Ecevit CHP'si var ise olur. Oysa Ecevit CHP'si 14 Ekim de «demokrasi kuralları» içinde ağır bir yenilgiye uğramıştır. O halde ortada müdahale gerekçesi yoktur ve dolayısıyla, olan, «müdahale» filan değildir.

Demirel ve Ecevit «demokrasi»yi kendileriyle özdeşleyerek ve «uyarı»nın kendilerine görünür bir zarar vermediği noktasından hareket ederek tutumlarını saptamış, «demokrasi»nin ayakta durduğuna karar vermişlerdir.

***

«Uyarı» olayına «demokrasi»den değil kendi çıkarlarından, taleplerinden yola çıkarak bakan ve bu olay eğer kendi çıkarlarına sesleniyorsa onun «demokrasi»ye verdiği zararı zerrece gözönüne almayacak olan kesimlerin sözcüleri, görünür bir memnuniyet içindedirler. Örneğin İstanbul Ticaret Odası Başkanı Nuh Kuşçulu hemen verdiği demeçte Türk Silahlı Kuvvetlerine bu açıklamaları için teşekkür ettiğini ilan etmiştir. «Düşüncelerimize tercüman olunmuştur,» demektedir. Ve «inşallah,» diye ekleyen Nuh Kuşçulu, «politikacılarımız» ve siyasilerimiz»in «bu ihtara uymaları» arzusundadır.

Henüz bilmiyoruz, Nuh Kuşculu'nun bir kısmı adına konuştuğu büyük sermaye çevreleri, parlamentodan önlem yasalarını hızla geçirmekte olan «siyasilerimiz»in, bu «ihtara uyma» eylemlerinin «sorunu» halledeceğine inanmakta mıdırlar? «İhtar»dan yalnızca bunu mu anlıyorlar, yoksa az önce uyarı metninin içeriği hakkında söylenenleri mi? Olayların seyrinin parlamentodan önlem yasalarını çıkartmakla durmayıp, parlamentoyu ve o yasaları çıkaran «siyasal partilerimiz»i de devreden çıkarma yönünde ilerleyebileceğini görmüş, bunu göze almışlar mıdır?

Şimdiden göze almamışlarsa bile çıkarları gerektirdiğinde bundan da ileriye gideceklerine hiç şüphe yok. Fakat onların böyle bir noktaya gebe bir sürece yol açan «uyarı metni» ile bağlantılarının ne ölçüde olduğu, «uyarı» metninin bu niteliğini kavrayıp kavramadıkları hakkında henüz herhangi bir somut kanıtımız yok.

İşin bu yanı fazlasıyla önemli değil artık. Eğer «uyarı» olayı ile başlayan süreç hakkında şimdiye kadar söylenenler genel hatlarıyla doğruysa ve şimdiden besbelli olduğu gibi bu sürecin ilk özelliği «sosyalist hareket» üzerinde baskıların gitgide artışı olacaksa, sorulması gereken soru, sosyalizm hareketinin ne yapacağı sorusudur.

***

1 Ocak sonrası dönemde genel olarak «sosyalist harekete ve özel olarak bu alan içindeki ögelere yönelik resmî terör ve baskının çok daha ağırlaşacağı besbellidir. Polis görev ve yetkilerinde, dernek, toplantı, gösteri yasalarında yapılmakta olan değişiklikler ile hem yasal zor ve kısıtlamalar alabildiğine «özgür» biçimde kullanılacak; hem de «sosyalist hareket»in kitlesel bağlantılarının örgütsel zemini dağıtılarak, «hareket»in tecrit olması, «kendi içine» kapanması sağlanmaya çalışılacaktır.

Bu operasyon, geniş toplum kesimlerinin çoktandır güçlü bir istikrar eğilimi içinde oluşundan destek alarak yürütülecektir.

Bu noktayı özellikle belirtmek, kavramak zorundayız. Yıllarca «demokratik hakların daha da genişletilmesi» talebinin şampiyonluğunu yapan CHP'nin şimdi parlamentodan geçirilmekte olan önlem yasalarını hazırlama «cesaret»ini gösterebilmesi, AP'nin son seçimlerden en büyük parti olarak çıkması, «uyarı» olayının en azından «ne olursa olsun» havası içinde karşılanması v.b. olgular, sözkonusu istikrar eğiliminin somut kanıtlarıdır. Şurası tartışmasız bir gerçektir ki, bu eğilimin varlığını sürdürmesi, sosyalist hareketin susturulması, tecrit edilmesi operasyonunu başarıya ulaştıracak en temel etkendir.

Buradan, sosyalizm hareketinin önümüzdeki dönem içindeki eyleminin ana çizgilerini çıkarabiliriz. Sosyalizm hareketi, ağırlıkla bu eğilimin dönüştürülmesi, bu eğilimin başlıca özelliklerine karşıt özellikler sahip bir eğilimin güçlendirilmesi mücadelesini vermek zorundadır.

Bu genel ifadeleri daha somutlaştırabilmek için öncelikle sözü edilen istikrar eğiliminin başlıca özelliklerini ve doğuş koşullarını, nedenlerini kısaca açıklamaya çalışacağız.

1973 sonrasında CHP'ye verilen oyların büyük çoğunluğu «düzen değişikliği» umudunu taşıyordu. Sorunlarını «düzen»den hareketle kavrayan ve çözümünü buradan başlayarak bulmaya çalışan geniş yığınlar, Türkiye'deki düzenin değişmesinin bedelini uzunca bir süre sıkıntıya katlanarak, özveride bulunarak ödemeye hazırdılar. CHP, günlük sorunlarının kaynağını ve sorumlusunu «düzen»de bulan bir anlayışın 1970'li yılların sonlarına kadar süren yaygınlaşması sayesinde, bunun itişiyle ve bu anlayışa «prim vererek» en büyük parti ve iktidar partisi olabildi.

Bu anlayış ve onun «düzen»e dayalı açıklama modeli, onu benimseyen kişi ve kesimleri kendi politik ve toplumsal tutumlarının önemine dolaysızca vardırıyor, «düzen»deki şu ya da bu değişikliğin kendi politik-toplumsal tutumuna bağlı olduğu bilinciyle birlikte belirli bir eylemlilik ihtiyacına yol açıyordu. Dayanışma, özveri v.b. toplumsallaşma kavramına ilişkin değerler buradan

güçleniyordu. Dönemin o büyük kitle gösterileri ve buralardaki coşkulu hava, bütün bu sayılan ögelerin ortak ifadesiydi. 1977 seçimlerine kadarki döneme damgasını vuran, bu «politikleşme eğilimi» idi

Bu eğilim, 1977 ortalarından itibaren gücünü yitirmeye başladı. Bunun politik nedenleri üzerinde örneğin Birikim'in bir önceki sayısında uzun uzun durulduğu için burada sadece atıf yapmakla yetiniyoruz. Öteki nedenler ise aynı zamanda sözünü ettiğimiz istikrar eğiliminin kaynaklarıdır.

«İstikrar eğilimi» olarak adlandırdığımız eğilim, I. MC'nin son aylarından itibaren gündelik hayatı etkilemeye başlayan ve giderek çekilmez hale gelen sıkıntıların, yoklukların ön plana geçişiyle orantılı olarak güçlendi ve egemen hale geldi. AP'nin 14 Ekim seçimlerinden en büyük parti olarak çıkması sonucu bunun bir ürünüdür

Şüphesiz ilk akla gelen soru, bu gitgide ağırlaşan ekonomik sorunların, yoklukların nasıl olup da «düzen değişikliği» isteyen eğilimi daha fazla güçlendirmediği, daha radikal politik arayışlara yöneltmediği; tersine «istikrar eğilimi»ni güçlendirip AP'nin en büyük parti haline gelişini sağladığıdır

Bu soru —bir açıklama modeli olarak— ideolojinin oynadığı rolün büyük payı ışığında cevaplandırılabilir.

Son yıllarda gundelik hayatı çekilmez hale getiren sıkıntılar, yokluklar, enerji, petrol ve döviz sorunu —yokluğu— ile açıklanmakta, en temel tüketim maddelerinin çoğunun yokluğu bu ana yokluklarin zincirleme sonuçları olarak gösterilmektedir. Bu açıklamanın özelliği, sorunların kaynağını «dışarı»ya koymasıdır. Örneğin sıkıntıların baş sorumlusu olan petrol sıkıntısı, bu maddenin «dışardan» alınıyor ve fiyatının OPEC ülkeleri tarafından sürekli yükseltiliyor olması sonucu meydana gelmektedir. Öteki temel sorun olan döviz sıkıntısının nedeni de Türkiye'ye yardım etmeyen devletlerdir. IMF'de simgeleşen ve ona yönelen «millî» öfke, bu «dışardaki» neden(ler)i gideremememin çaresizliğinin bir tür dile getirilişidir

Kaynağın, nedenin «dışarda» aranmasının bir ikinci örneği, ülkedeki politik mücadelenin, özellikle «çatışma»ların açıklanış tarzıdır. Son zamanlarda özellikle yaygınlaştırılmaya çalışılan bu açıklama tarzına göre, «çatışma»lar dışardan yönetilmektedir. Daha önceleri «karışıklık çıkarma» yalnızca sosyalistlere izafe edilirken kaynak yine «dışarda» gösterilir ve «uluslararası komünizm» suçlanırdı. Şimdi faşistlerin örtülmesi imkânsız terör eylemleri ortadayken «dışardaki kaynağın» da bu olguyu kapsayacak biçimde gösterilmesi inandırıcılık için gereklidir. «Dış mihraklar» deyimi bunu karşılıyor. Bu «dış mihraklar»ın amaçları ve araçları konusunda birçok varyasyon var. Örneğin son aylarda «silah kaçakçılığı» üzerinden giden bir «açıklama» epeyce ilgi çekti. Ülkenin «demokrat» kamuoyunun en etkili gazetesi ve düzenin «saygın» kesimlerinin basındaki sözcüsü Milliyet, kendisine yakışan bir «ciddi» varyasyonu işlemekle meşgul. Ünlü karikatürcüsü, karanlıkta haince sırıtan, kimliği, amacı belirsiz «dış güç»ün keyifle oynattığı «sağ ve sol eylemciler» çiziyor. İki kez yayımlanan bu tür şemaların birinde de duvara asılı dört maske görüyoruz. «Sol ve sağ eylemciler» ile Kürt ve Ermeni «etnik grup»lar temsil ediliyor bunlarla. Bu maskeler önünde elinde tabancası ile sırtı dönük «birisi», «bugün hangi yüzle çıksam» diye duruyor.

Ekonomik ve politik sorunların bu «dışardan» nedenlere bağlı olarak algılanması, «açıklanması», sözkonusu sorunların «iç»teki, «düzen»deki gerçek, asli nedenlerinin silikleştirilmesine yarıyor. Ayrıca bu tür bir kavrayış, kişiler, gruplar ve sınıflar olarak yürüteceğimiz eylemin bu uzak nedenler önünde etkisiz kalacağı yargısına yol açıyor.

Bu açıklama modeli içinde kişilerin, grupların, sınıfların «iç»e, «düzen»e yönelik politik eylemlilikleri anlamını yitirir. Sorunların kaynağına müdahale edebilecek politik eylem ancak «devletin eylemi»dir. Sorunlar ağırlaştıkça ve bu «açıklama modeli» egemenliğini korudukça, dışardaki kaynağa müdahale edebilme ihtiyacı yoğunlaşır ve bu, «güçlü devlet» isteğinde politik ifadesini bulur. Bireyler ve topluluklar, «kaynağı dışarda» olan sorunların kendi hayatları üzerindeki etkilerini, sonuçlarını gidermeye, bunlardan zarar görmemeye uğraşırlar. «Bütün»ü düşünmek, toplumun çoğunluğu için önlemler almak, «devlet iktidarı»na bırakıldığı, ondan beklendiği için, her «parça» da kendi içinde parçalanarak «kendisi için» düşünmeye, kendisi için çareler aramaya başlar.

Türkiye toplumunun haldeki günlük hayatını karakterize eden şey budur. Herkesin kendisi için çözümler aramaya yöneldiği, toplu davranış biçimlerinin ender görülür olduğu bir duruma gelinmiştir. Dernek, sendika, parti gibi ortak, toplu davranış kuruluşlarının bir önceki dönemde sahip oldukları etkinlik ve otoriteyi yitirişlerinin altında bu olgu vardır

1977 öncesi ve sonrasında egemen olduklarını söylediğimiz iki ayrı —karşıt özelliklere sahip— eğilimi birlikte aynı düzlem üzerinde göstermeye çalışırsak, sinüs eğrisine benzer bir şekil en uygunudur. İçinde bulunulan an, bu eğrinin negatif bölgedeki yayı üzerindedir.

Sosyalizm hareketi bu «gidiş»i kısaltmak, onun en dip noktaya varmasını önlemek, «pozitif» yöne doğru meyletmesini sağlamak zorundadır. Bunun en önemli aracı güçlü bir propaganda faaliyetidir. Yukardan beri söylenenler, bu propagandanın gündelik hayatın sorunlarına yönelik olması zorunluluğunu ve bunun ancak sözkonusu sorunların kaynağının «iç»te, varolan «düzen»de, ilişkilerimizde olduğunu açıklayan, kısaca dikkati yeniden «düzen»e yönelten bir propaganda olabileceğini gösterir. Her koşulda ve

her tür araçla sürdürülecek yaygın ve sürekli bir yayın faaliyeti merkezî önemdedir. Bu faaliyet aynı zamanda gündelik sorunlarını bireysel çabalarıyla hafifletmek isteyen geniş toplum kesimlerine yönelik, ortak katılma, dayanışma ilkeleri üzerinde kurulmuş örgütsel girişimlerle tamamlanmalıdır

∴

Şu anda «demokratik düzen»imizin başlıca politik güçleri ile 1 Ocak'dan beri «demokrasi-dışı» bir alternatif olarak algılanmakta olan «etkili çevre»ler uzlaşmış görünmektedirler. Ekonomik-toplumsal sorunların kısa vadede çözümlenmesinin imkânsız olduğu, aksine daha da ağırlaştığı gözönüne alınırsa, bu uzlaşmanın uzun süremeyeceği sonucuna varmak gerekir. Taraflardan birinin bu uzlaşmayı —ötekini devreden çıkararak— bozmaya cesaret edememesi halinde bu durum her ikisinin de yıpranması, hattâ «çürümesini» kaçınılmazlaştıracaktır.

Bu bakımdan hernekadar 1973 Mart'ındaki güç ve prestijlerine oranla çok şey kaybetmiş olsalar da, düzenin iki büyük partisinin birlikte veya herhangi birinin oluşturduğu bir partiler ittifakı ile «demokrasi» adına bir çıkış yapması ve «uzlaşma halini» bozmaya çalışması ihtimal dışı değildir. Elbette daha güçlü ihtimal, ordunun «ikinci adım»ı atmasıdır.

Eğer «uzlaşma hali» sürerse, faşist hareketin bütün «demokrasi-dışı» kimliğiyle ortaya atılması için en elverişli koşullar oluşmuş demektir

Sosyalizm hareketinin, «burjuva demokrasisi»nin köklü eleştirisi eşliğinde kendi sosyalist demokrasi anlayışına dayalı bir «demokrasi mücadelesi» vermesinin büyük önemi öncelikle bu nedenledir. Somut politik gelişmelerden hareketle yürütülecek bir politik teşhir kampanyası yalnızca «önlem»lerle yok edilmesine çalışılan «demokratik hak»ların bıraktığı boşluğu vurgulamakla yetinemez. Sosyalizm hareketi eski «demokratik mevzi»lerin yeniden elde edilmesi ile sınırlamamalıdır kendisini. Bu «mevziler» de, örneğin «demokratik kitle örgütleri»nde yıllarca yaşadığımız aykırılıkları dikkate almalı ve bunların ancak daha yüksek bir demokrasi anlayışıyla, geniş kitlelerin yükselen eylemliliği temelinde kurulu sosyalist demokrasi perspektifi ile aşılacağının bilinciyle yürütülmelidir bu kampanya. Faşist hareketin açıkça yürüteceği bir karşı-demokrasi kampanyası, Türkiye'deki «demokrasi»nin verdiği pek çok çürümüşlük malzemesi ile inandırıcılık kazanabilirken, sosyalistler hem bu «demokrasi»nin hem de faşist politik düzenin birlikte eleştirisi eşliğinde kendi özgün demokrasi anlayışları ile boy göstermek zorundadırlar.

«Uzlaşma», her an boşalabilecek bir gerilimin üzerindedir. Bunun ikinci bir kanıtından da söz edilebilir. Bilindiği gibi, «uyarı» olayı, İran ve Afganistan olayları ile Ortadoğu'da durumun birdenbire kritikleştiği bir ana denk geldi. «Uyarı»nın bu gelişmeler ile bağıntısı zaten metinde belirtilmektedir. Burada belirtilenden daha kapsamlı bir bağıntının olduğu gözönüne alınırsa, uyarı ile başlayan gelişmelerin seyrini bölgede gelişmekte olan olayların da etkileyeceği ortaya çıkar.

Ancak bu etkenin varlığı, sosyalizm hareketinin önündeki görevler açısından nitelik değiştirici değildir. Sosyalizm hareketi, bir toplumsal dönüşüm hareketi olarak koşullar ne olursa olsun bu niteliğiyle özdeş kalmak zorundadır. Afganistan trajedisinin —ve her şeye rağmen utancının— ışığında bütün açıklığıyla kavranmalıdır bu. Koşulların son derece güç göründüğü 1 Ocak sonrası döneme girilirken, sosyalizm hareketi, toplumsal gerçekliği dönüştürmenin zorlu uğraşını bu tazelenmiş bilinçle ve reel-sosyalizmin «yeni model devrim»lerinin en yenisi olan «Afgan devrimi»nin tüm dünyada ve Türkiye'de yarattığı son derece olumsuz etkilenmelerin ağır zararını göğüsleyerek vermek durumundadır

Kitle İletişimi Konusundaki Yazılar Üstüne

Bundan böyle, **Birikim**'in her sayısında, belirli bir sorunu dergide bir ağırlık oluşturacak biçimde incelemeyi tasarlıyoruz. Bu çerçevede incelenmek üzere seçilen sorunlar, Türkiye'yi somut ve dolaysız bir biçimde ilgilendiren sorunlar olacak. Ancak, sorunların sunuluşunda, aynı konuda dünyanın geri kalan ülke veya bölgelerinde erişilmiş noktaları da duyurmaya çalışacağız. Bazı durumlarda, Türkiye ile dünyanın başka ülkeleri arasındaki mesafe bir hayli uzak olduğundan, bu ülkelerde söylenenler bize fantastik gibi de görünebilir. Ne var ki, bir geri kalmışlığın dayattığı miyopluktan kendimizi kurtarmak için, çağdaş dünyadaki yeni gelişmelerden haberli olmak zorundayız.

Bu sayıda, bir başlangıç olarak, kitle iletişimi sorununu seçiyoruz. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, bu sayıda sunduğumuz iki yazı bu sorunun kapsamını bütünüyle çizmek için yeterli değil. Daha sonraki sayılarda bu tür incelemeleri röportajlar, gereğinde açık oturumlar ve sunuş yazıları ile daha dolgun ve doyurucu bir biçimde çerçevelemek amacındayız. Kitle iletişimi sorununu da çok geçmeden bir kere daha ele almak gerektiğine inanıyoruz.

Hans Magnus Enzensberger'in yazısı, kendisinin dünyaca tanınmış uzmanlığına ve otoritesine rağmen, metni çeviren ve açıklayıcı notlarıyla besleyen Ünsal Oskay'ın da özel konuşmalarımızda belirttiği gibi, Batı'da bu konuda raslanan yaklaşımlardan sadece bir tanesi. Bu arada, Enzensberger'in etkilendiği —ya da eleştirdiği— kaynakların hemen hemen hiçbiri Türkiye'de yeterince tanınmıyor. Örneğin, başlıca kaynağı olan Benjamin ya da sert bir dille eleştirdiği MacLuhan. Üstelik, yazının, yazıda hiç adları geçmediği halde, Adorno ve Marcuse gibi Frankfurt okulu temsilcilerinin kitle kültürüne karşı «elitist» tavırlarına bir polemik havası içinde yazıldığını biliyoruz ve tabii Frankfurt okulu da yeterince tanınmıyor. Bu, sık sık karşılaştığımız, can sıkıcı bir durum. Gelgelelim, «akademik» diye nitelenebilecek bir tavırla, önce bu kaynakları tanıtmaya çalışmamız da imkânsız. Sözkonusu olabilecek bütün yazarları, eserleriyle tanıtmaya kalkışmamız herhalde düşünülemez. Kendi yapacağımız özet-derlemelerle bu eksikliği giderme çabamız da, mümkün olduğu zamanlarda bile, «taraflılık» suçlamasına uğrayabilir. Bu nedenle, önemli gördüğümüz bir sorunda önemli bulduğumuz bir yazıyla karşılaştığımız zaman, tutumumuz, kaynakların bilinmesini beklemeden böyle bir yazıyı değerlendirmek oluyor. Benjamin'in bu yazıda da önemle değinilen yazısı, önümüzdeki günlerin yayın programı içindedir. Kitle iletişimi sorununa yeniden eğildiğimizde, MacLuhan'ı tanıtmaya çalışacağız.

Enzensberger, Brecht ve Benjamin'den yola çıkarak, kitle iletişimini gerçekte devrimci denilecek boyutlarda araştırıyor ve tartışıyor. Sorunun kendisi üstüne söyledikleri kadar, genel olarak sanatsal üretim kavramının anlaşılması açısından da önemli bu yazısı. Ne var ki söyledikleri, bizim açımızdan enine boyuna düşünmeyi gerektirmekle birlikte, pratik uygulanabilirlik bakımından bizlere hayli uzak. Çünkü yazarın, imkânlarını kullanamadıkları için Batı solunu eleştirdiği **demokrasi**, bizlere hayli uzak. En basit bir örnekle, Batı'nın resmi televizyonu, ideolojik bir aygıt olarak düzenin yeniden-üretimine ne kadar katkıda bulunursa bulusun, arada bir ekrana «sahici» solcuları da çıkarabilir. Böyle bir davet alan «solcu» kendini resmî ya da gayrıresmî sansürlere tabi tutmayı düşünmez, düşündüğünü söyler seyircilere. Bu sözlerin etkisini kırmak, başka mekanizmaların işlevidir o ülkelerde. Türkiye'de ise, gayrıresmî sansür, resmî sansürden bile daha etkili çalışır. Televizyonda konuşma imkânını bulan bir «solcu», bunu büsbütün kaybetmemek için, söyleyeceği her kelimeyi önceden tartmaya başlar. Örneğin, «sosyalist» yerine «toplumcu» demek gibi gülünç tedbirler girer işin içine. Bazı sözlerin zaten böyle yumuşatmalarla bile söylenebileceği düşünülemez. Sonunda «solcu» ekrana, afyonlanmış bir sirk aslanı gibi çıkar. Onca sansürden sonra, resmî ideolojiden sadece birtakım nüanslarla ayırdedilir hale geldiği için, zaten önceden onu tanıyan kimselere çaktırmadan göz kırpmaktan başka bir şey yapmıyordur. Ama iş bununla da bitmez, programı hazırlayanların sansürü başlar bundan sonra. Programcı o «solcu»yu oraya çağıracak kadar iyi niyetli de olsa, işi gücü vardır, işin bir «racon»u vardır. Bir gayrıresmî sansüre de o girişebilir. Bazan ekranda konuşanın, akvaryumdaki balık gibi ağzını açıp kapadığını, ama ses çıkmadığını görürseniz, anlayın ki

programcı da programın yayımlanabilmesini sağlamak için gerekli işlemleri yapmıştır. Böylece, televizyona «solcu»yu getiren program yayınlanır. Resmî sansür belki işe karışmamıştır, konuşan hakkında dava da açılmamıştır, demokrasi işlemektedir yani. Tabii bu anlattıklarımız, Ecevit yönetiminin «demokrasi» getirdiği rahatlama dönemlerinde olanlar.

Bugünlerde özel sektörün temsilcileri, Türkiye'de özel teşebbüsün televizyon kurması taleplerini dile getiriyor. İngiltere'deki ITV v.b. gibi reklamlardan büyük kazanç sağlayan şirketler olmalı akıllarında. Aslında, örneğin Amerika gibi bir ülkede, kimsenin televizyon kurması yasayla önlenemez. Birçok kuran amatör de vardır. Bunlar, Enzensberger'in yazısında değindiği gibi, televizyon filmi çekmenin teknik imkânları büyük ölçüde profesyonelleştiği, uzmanlık gerektirdiği için başarılı olamaz, resmileşmiş televizyonla boy ölçüşemezler. Ama yasal engellemeye uğradıkları görülmüş şey değildir. (Punk cazını İngiltere'de ilk çıkaranlar da, Büyük Britanya kraliçesi için yazdıkları «You aint got no future», yani «İstikbalin yok senin» şarkısıyla ünlü olmuşlardı. BBC bu şarkının çalınmasını yasaklayınca dünyanın tartışması koptu. Ama şarkının plak piyasasında milyonlarca satmasını yasa yoluyla engellemek kimsenin aklına gelmedi. İngilizlerin, Amerikalıların, bizden epey demokrasi dersi almaları gerekiyor.) Türkiye'nin bildiğimiz demokrasisinde ise, Odalar Birliği temsilcilerinin istediği yasal düzenlemeler yapılacak olursa, «özel teşebbüs» dışında kimsenin bu işlere burnunu sokmaması herhalde aynı yasal düzenlemeler içinde sağlama alınacaktır.

Sözün kısası, Enzensberger'in ileri sürdüğü tezleri pratiğe uygulamak, bugün Türkiye'de kolay kolay düşünülecek bir şey değil. Ancak, ileri bir kapitalist toplumda televizyonun tersine kullanımı üstüne bu sözleri ona söyleten **mantık**, bu **bakış açısı**, uzak olduğu kadar yakın vadede de, dünyadaki bütün devrimciler için geçerli olmalı.

Haluk Şahin'in yazısında Türkiye'de televizyonun gelişmesinin kısa ve özlü bir tarihçesi veriliyor. Bizim sorunlarımızın farklılığı, bu yazıdaki tesbitlerden ve eleştirilerden de açıkça belli oluyor. Haluk Şahin'in benzer konularda başka yazılarını önümüzdeki sayılarda sunmaya devam edeceğiz.

HANS MAGNUS ENZENSBERGER

Bir «Kitle İletişimi Araçları Teorisi»nin Oluşturucu Ögeleri*

Çeviren: ÜNSAL OSKAY

«Eğer bunun ille de Ütopyaca olduğu düşünmek durumunda isen, o zaman, bunun neden Ütopyaca olduğunu düşünmeni dilerim.»
Brecht: **Radyo Teorisi**

1. Elektronik iletişim araçlarının gelişmesi ile, bilinci biçimlendirme sanayii, endüstri çağının geç zamanlarında toplumların toplumsal ve ekonomik gelişmelerinin hızını ayarlayan bir etmen durumuna gelmiştir. Bilinç sanayii, üretimin tüm öteki sektörlerine sızmış; gitgide daha çok yönlendirici ve denetimci işlevler yüklenmeye; günün geçerli teknolojisini belirlemeye başlamıştır.

(Burada sözkonusu olabilecek **normative** tanımlar arasında son yirmi yıl içinde ortaya çıkan yeni gelişmeler, eksik de olsa, şöyle sıralanabilir: haber uyduları, renkli televizyon, kablo bağlantılı TV yayıncılığı, kasetler, videoteyp, videoteyp kaydedici, videofon, stereofoni, lazer teknikleri, elektrostatik yeniden-üretim (kopyabasım) usulleri, elektronik hızlı baskı tekniği, kompoze edici ve öğrenici makinalar, elektronik donanımlı mikrofişler, radyo ile dizgi-basım, zaman üleştirici kompütürler ve **data** bankaları. Bütün bu yeni iletişim araçları **form**'ları, sürekli olarak, gerek kendi aralarında; gerekse kendileri ile, matbaa, radyo, film, televizyon, telefon, teleteyp, radar gibi daha eski iletişim araçları arasında yeni yeni bağlantılar oluştırmakta; evrensel bir sistem kuracak bir biçimde bir araya gelmektedir.)**

Bununla birlikte, üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki genel çelişki, asıl, bunların en çok gelişme kaydettikleri zaman ortaya çıkmaktadır. (Buna ters olarak, kömür madenciliğinde olduğu gibi uzun döneme yaydırılmış yapısal bunalımlar ise, sadece, ikincil bir desteğin gözden çıkarılması ile geçiştirilebilmekte; yani, esas olarak, bunlar kendi sistemlerinin içinde çözümlenebilmekte; bunları temel alarak yapılmış bir devrimci strateji yeterince uzak-görüşlü olamamaktadır.)

Tekelci kapitalizm bilinç-biçimlendirici sanayii, üretimin öteki sektörlerine (ni geliştirmesine oranla - ç.) oranla daha hızlı ve daha yaygın olarak geliştirmekte; fakat bu sırada (bilinç biçimlendirme sanayiini - ç.) kösteklemek zorunda bulunmaktadır. İletişim araçları konusunda sosyalist bir teori bu çelişki üzerinde durmak, üzerine eğilmek, bu alanda çalışmak zorundadır. Bu çelişkinin varolan üretici ilişkiler içinde çözümlenemeyeceğini göstermek zorundadır — hızla artan uyarsızlıklar ve potansiyel olarak yıkıcı güçler. «Böyle bir teori, ilerde neler olması beklendiğini de açıklayacak (prognostic) belirli istemler ortaya konmadan oluşturulamaz.» (Benjamin)

(Status quo'nun eleştirel bir envanterini yapmak yeterli değildir. İletişim araçları alanında artan çelişkileri küçümsemek; bunları nötürleştirmek, sadece sendikacılık siyasal akımı içinde, liberalizmin dokusu içinde tutmak; geleneksel işçi mücadeleleri çizgisinde ya da özel çıkarların —program yöneticilerinin, yürütme görevlisi prodüktörlerin, yayıncıların, yazarların, tekellerin, orta ölçekli işletmelerin, kamusal korporasyonların, özel sektör şirketlerinin— çatışması olarak görmek, yorumlamak tehlikesi. Bu tür bir yaklaşımla, bu tür bir kavrayışla insan üç adım ilerisini göremez; taktik tezlerinde yenilgiye sürüklenir.)

Bugün için, iletişim araçlarına ilişkin Marksist bir teori yoktur. Bu nedenle, bu konuda hiçbir stratejimiz bulunmamaktadır. Belirsizlik, korku ve yılgınlık arasındaki gel-gitler iletişim araçları sanayiinin yeni üretici güçleri karşısında sosyalist Sol'un tutumunu ifade etmektedir. Bu tutumun neden olduğu kararsızlık, düpedüz, benzeri bir kararsızlık ile kendisi de henüz başa çıkabilmekten uzak bulunan kitle iletişimi araçlarının içinde bulunduğu durumu yansıtmaktadır. Bu kararsızlık durumu, ancak, yeni üretici güçlerin içindeki kalıtımsal kurtarımcı (emanci-

* Bu yazı, **New Left Review**'nun 64. sayısından alınmıştır (Kasım-Aralık 1970).

* Orijinalinde daha küçük hurufatla dizilmiş bulunan örneksel materyaller ve deyişler burada **parantez** içinde verilmektedir. (E.)

patory)* potansiyellıklerin bağlarından boşandırılması ile altedilebilir — bu, kapitalizmin, her iki sistemde de yönetimi ((hükümeti) tehlikeye düşüreceği için, Sovyet revizyonizmi kadar kesinlikle sabote etmek zorunda olduğu bir (araçlara ait - ç.) potansiyeldir

KİTLE İLETİŞİMİ ARAÇLARININ HAREKETE GEÇİRİCİLİK GÜCÜ

2. Elektronik iletişim araçlarının, belirleyici nitelikteki bu siyasal faktörün açık sırrı, henüz kendi gün'ünü yaşamaktan uzak tutulan, önlenen yanı bu araçların hareketlendiricilik gücüdür.

(Hareketlendiricilik sözü ile harekete geçiricilik anlamını ifade etmekteyim. Faşizmi ve Stalinizmi dolaysız yaşamış bir ülkede bunun ne demek olduğunu bir kez daha açıklamak belki de gerekli — her şeyden önce, bu, insanları olduklarından daha **mobil** kılmak demektir. Dansörler kadar serbest, futbolcular kadar uyanık, gerillalar kadar şaşırtıcı. Kitleleri, siyasetin sadece nesneleri olarak tasarlayabilenler, kitlelere hareketlenme yatkınlığı kazandıramaz. Böyle birinin kafasındaki, ancak, üvendire ile dürtelemektir kitleleri. Bölükleştirilmiş bir kitle (parcel) kendisinden hareketlenebilen olmaya yatkın değildir; itilmeye, sürüklenmeye elverir sadece. Yürüyüş kolları, resmi geçit yığınları, dizilgenleştirilmiş yığın olmuş insanlar, kendisi-hareketlenmekten yoksunlaştırılmış insanlar. Kendini temel (dayanak) almayı geliştirmeyen, özgüveni sadece sınırlamayı bilen bir propaganda gene, bu aynı kalıp içinde yeralmaktadır. Böyle bir propaganda, siyasallaşma-yoksunlaşmasına ((de-politicization) götürmektedir.

Tarihte ilk kez, kitle iletişimi araçları, pratik olanakları ve araçları kitlelerin kendi ellerinde bulunan, hem sosyal hem de sosyalize edilmiş bir üretim süreci içinde kitle katılımını (participation) olanaklı kılmaktadır. Kitle iletişim araçlarının bu nitelikte kullanılması, bugüne dek bu taşıdıkları adı bile haketmemiş sayılması gereken** **kitle iletişimi araçları**'nın kitlelerin ellerine geçmesine varacaktır. Bugünkü **form**'ları içinde, televizyon ya da sinema filmi gibi aygıtlar iletişime hizmet etmemekte, iletişimi önlemektedirler. (Mesajın - ç.) göndericimcisi ile alıcısı arasında karşılıklığa dayanan bir etkileşime (in-

---

* «Emancipation prom selp» burada, bireyin yanlış-bilinç aşılayan sosyalizasyon süreci nedeni ile kazanmış bulunduğu bugünkü yabancılaşmış **ben**'i yerine, bundan azad edilerek özgürleşmesi. Bu, ancak, sosyal sisteme **rağmen** yapılabilecek bir şeydir. «Liberation for selp» ise, karşı-kültür gruplarının kendi kültür adacıklarında, ana sisteme sataşmadan, onunla yer yer bütünleşerek, yer yer ayrı kalarak yaşama özgürlüğü istemesidir. Sistem, bunları normal zamanlar süresince zararlı değil, yararlı bile görebilir. Ama birincisi, yabancılaşmaya dayanan toplumsal sistemlerin «kavranmasını» tehlikeli saydıkları temel nitelikte bir sorundur. (Ç.)

** **Arendt** gibi, geriye-özlemli liberal düşünürlerde, **Horkheimer, Benjamin, Adorno, Habermas** gibi yenilgilerle dolu bir dönemde Marksizmi, Freudculuğu, klasik liberal düşünceyi hep birlikte kullanan ve bugünün siyasal sorunlarının gelecekteki çözümlerini aramaktan çok, bugüne varışa ait karamsar görüşler geliştiren **entellektüel**'lerde şu görüş vardır: rasyonel (bilgilenme olanağına sahip olma bunun önkoşulu) olma, özgür olma, birey olma özelliği taşıyan insanlardan oluşmuş bir toplum'a varılamamaktadır. Bu nedenle de, toplumsal sistemlerdeki iletişim, aslında, «communication» anlamında bir karşılıklılık özelliği taşımayan, tek-akışlı, koşullandırıcı, bireye karşı yürütülen bir buyruklama ve manipülasyondur. İletişim, bu yapı içinde, Aydınlanma'dan beri —Grek'e kadar vardırır **Adorno** ve **Horkheimer**— toplumsal sistemlerdeki egemen/bağımlı ilişkisinin kültürünü sosyalize etmektedir. Bu doğru saptamayı açıklarlarken ileri sürdükleri tezler ise, bu denli tutarlı değildir. **Arendt**, belirttiği sorunları, sorunların kendilerini her seferinde sıralarını değiştirerek yinelemekle açıklamaktadır. Adorno ve Horkheimer'de sosyal süreci tahlil için gerekli kategoriler tutarsızdır. Kimi zaman edebi anlamları ile ve çok geniş olarak, kimi zaman ise —öncesindeki onbeş-yirmi sayfayı bir kez daha okumama halinde— kaçmaya çalıştıkları Marksist terminoloji ile yazar görünmektedirler. **Habermas** ise, **Veblen**'in, **Mannheim**'in ve Mills'in yıllar önce yaptığı daha net açıklamaları daha bulanık bir anlatımla öne sürmektedir. Teknolojiye ve bilim'in teknolojinin önüne geçmesine ağırlık veren Habermas, teknolojiyi ve bilimi sosyal sistemin bütünlüğü içinde bir değişken olmaktan çıkarmakta, sistemin kendini yeniden-üretmesini içinde sürdürdüğü toplumsal ilişkileri bağımlı değişken, teknolojiyi ise bağımsız değişken sayan bir görüşü savunmaktadır. Bu sorunlar teknolojinin bağımsız değişkenliği ile açıklanmaya başlandığında —teknolojinin karşılıklı etkileşim içindeki rolünü inkar etmiyoruz— bugün kapitalist toplumlar ile, yabancılaşma sorununu çözmeyi üstlenmiş bir geçiş sistemini kalıcı ve şimdiye dek öngörülmediği halde, ayrı bir kalıcı sistem haline getirici yönde kurumlaşmalara girmiş bulunan bazı sosyalist toplumlar arasındaki sorunlar açısından **immediate** (dolaysız) olarak algılanan benzerliği de aşan (bu benzer görünümün nedenlerinin farklılıklarını kavramayan) bir yanlış değerlendirmeye sürüklenilmekte; sorunlar, tarihi olmaktan bile çıkmakta, evrensel (ya da insan eli ile çözümlenemez) sorunlar olarak yanlış kavranmaya başlamaktadır. Bunun ise, Marksizme olduğu kadar, «ilerici» her tür düşünme tarzına ters düştüğü; apaçık bir entellektüel nihilizm olduğu belirtilmelidir. (Ç.)

teraction) olanak tanımamaktadırlar. Teknik dille, destek-yankıyı (feedback) en düşük düzeye indirmektedirler.*

Bununla birlikte, işlerin bu duruma gelmesi teknik yönden haklı görülemez. Tam tersine, elektronik teknikler, ilke olarak, gönderimci ile alıcı taraf arasında hiçbir karşıtlık gerektirmemektedir. Her transistörlü radyo kendi yapımının (inşaasının) niteliği gereği, aynı zamanda, potansiyel bir gönderimcidir; başka alıcılar ile tersleştirilmiş devre yolu ile etkileşime girebilir. Sadece bir dağıtım iletkeni değil de, bir iletişim iletkeni (aracı) durumuna gelişebilmesi teknik yönden hiç de sorun değildir. Bu gelişme, anlaşılması mümkün siyasal nedenler ile ve bilinçli olarak önlenmektedir. Alıcı ile gönderimci arasındaki teknik farklılık (distinction), bilinç sanayiinde özel bir siyasal önem kazanan emeğin üreticiler ve tüketiciler şeklindeki toplumsal bölünmesini yansıtmaktadır. Son analizde, egemen sınıf ve yönetilenler sınıfı —yani, bir yanda tekelci sermaye ya da tekelcileşmiş bürokrasi, bir yanda da bağımlılaştırılmış kitleler— arasındaki temel karşıtlığa dayanmaktadır

(Bu, yapı yönünden yapılmış benzetme ayrıntılara dek uzatılabilir. Radyo yayın kartellerinin sundukları programların karşılığı olarak otoritaryan bir çizgi boyunca konumlanmış siyasal partilerden bileşikleşmiş bir iktidar karteli denk düşmektedir. Her iki durumda da programlarındaki marjinal farklılıklar, temel sorunlarda hiç de varolmayan rekabetçi bir ilişkiyi yansıtırlar. Seçmen/izleyici taraf için minimal bir bağımsız etkinlik. İki parti sistemindeki yasama organınca seçimlerde destek-yankının endislere indirgenmiş oluşu da budur. «Karar-alma süreci için eğitilmek ve yetiştirilmek» üç tuşlu bir araç kullanımı sürecinde yer almaya indirgenmiştir· Birinci Program (İstasyon); İkinci İstasyon, ve Kapatma tuşu.

Radyo bir yayım aracı olmaktan çıkarılmalı, bir iletişim aracı olmalıdır. Radyo, kamu hayatında tasarlanabilecek olan en kusursuz iletişim aracı, dev bir **link** sistemi olabilir — ne var ki, bunun olması, radyonun sadece yayım (aktarım) değil, alım da yapabilmesine; dinleyicisine sadece duyabilme değil, fakat konuşabilme olanağı da vermesine; dinleyicilerini tecritlemeyip birbirleri ile temas kurabilecek duruma getirmesine bağlıdır Varolan bu toplumsal sistemde gerçekleşebilirliği olmayan, ancak bir başka toplumsal sistemde gerçekleşebilirliği olan bu tür öneriler —ki, bunlar, ne de olsa teknik gelişmelerin doğal sonuçlarıdır— öbür sistemin tanıtılmasına ve biçimlendirilmesine katkıda bulunabilirler» Bertolt Brecht: **Theory of Radio** (1932), Gesammelte Werke, Band VIII, s. 129-134

* «Feedback: kimi yazar bunu dilimizde 'geribesleme'» olarak karşılıyor. «Destek-yankı» karşılığı, gönderimcinin mesajının **girdi** olarak alındığı alıcı tarafta, alıcının çıktı'sı olan karşı-mesajında, bu mesajın bütününü oluşturacak kadar olmamakla beraber, yer aldığını; iletişim sürecinin ancak bu mekanizma sayesinde «gürültü»ye dönüşmeyip, iletişim olarak sürebildiğini, iletişimi desteklediğini daha açık ifade ediyor kanısındayız.

ORWEL'Cİ FANTAZYA

3. **George Orwell'in monolithic** bilinç sanayii diye adlandırdığı gulyabani diyalektik olmayan ve süfli bir Kitle İletişimi Araçları anlayışından kaynaklanmaktadır. Böyle bir sistemin, merkezi bir noktada **total** bir kontrol kurma olanağı geleceğe değil, geçmişe aittir. Burjuva biliminin bir dalı olan «sistemler teorisi»nin yardımı ile —ki bu bilim dalı, sistem'de «içkin» birtakım kategoriler kullanmaktadır— şu açıkça gösterilebilir ki, bağlantılandırılmış (linked) bir dizi iletişim, ya da teknik dille ayarlanabilir (çeşitli vericileri açıp kapayabilir; switchable) bir şebeke, belirli bir kritik genişliğe eriştikten sonra, artık, merkezi bir biçimde kontrol edilebilir olmaktan çıkmakta; sadece, istatistiksel olarak ele alınabilmektedir. Tahmine dayanan (stochastic) sistemlerin bu «sızılganlığı» örneklemin ve serinin bilinen ögelerine dayanarak bilinmeyen ögelerin hesaplanması (extrapolation) yolu ile olasılık hesaplamalarına olanak tanımakta; fakat örtebilen bir kontrol için, bu kere, sistemin kendisinden de büyük bir **monitor**'u gerekli kılmaya başlamaktadır. Örneğin, tüm telefon konuşmalarının **monitor** ile düzenlenmesi varolan telefon sisteminden n kadar geniş ve daha karmaşık bir aygıtın kurulmasını varsaydırmaktadır. Bunun yüklendiği işi kapsadığı bütün bir alanda yapabilecek bir sansür ofisi olabilmesi ise, toplumda, gereken ölçüye varacak kâdar genişlemiş, en büyük sanayi dalı haline gelmesine bağlı bulunmaktadır.

Fakat, yaklaşıklığa (approximation) dayanan bir denetim, bir sistemin onu yönetenlerin kavramlarına uygun ve bir bütün olarak kendinden-düzenlenebilirliği için yeterli araçlar **sağlamamaktadır**. Bu tür bir denetim, çok yüksek derecede bir iç istikrarlılık gerektirmektedir (postulates). Bu, her an bozulabilir (duyarlı) denge bozulursa, o zaman, istatistiksel kontrol yöntemlerine dayanan bunalım önlemleri de yararsızlaşmaktadır. Karışmalar (müdahaleler) iletişim araçlarının sızılgan şebekesine sızıp girebilmekte, rezonans yolu ile orada büyük bir hızla yayılıp çoğalabilmektedir. Böylesine bir tehdit ile karşılaşan rejim, bu tür durumlarda, eylemde bulunmaya gücü yettiği sürece güç kullanımına başvurur; polisiye ya da askerî yönetim yöntemlerine yönelir (benimser).

Bu nedenle, bilinç sanayiindeki sızıntıya (leakage) alternatif olarak «Olağanüstü durum» ortaya çıkmakta; ancak, bu, uzun dönemde sürdürülememektedir. Sınai çağın son döneminde yaşayan toplumlar özgür enformasyon alışverişini

temel almak durumundadırlar; (bu toplumları - ç.) kontrolleri altında bulunduranların kesiksiz olarak başvurdukları «nesnel baskılamalar», böylece, kendilerine karşı-çıkmış olmaktadırlar Raslantı faktörlerini baskı altına almaya yönelik her girişim, ortalama akıntının her azlaştırılması, enformasyon yapısının her çarpıklaştırılması. uzun dönemde, (sistem açısından - ç.) bir tıkanmayla (embolişm) sonuçlanmak zorunda kalmaktadır

Elektronik iletişim araçları enformasyon şebekesini derinlemesine bir gelişime itmekle kalmazlar; aynı zamanda şebekeyi daha yaygın kılarlar. 1950'lerdeki radyo savaşları, kitle iletişimi araçları alanında ulusal egemenliğin bütün bütüne ortadan kalkmaya mahkûm olduğunu gözler önüne sermiş bulunmaktadır. Bu alanda, aydınların oluşturduğu daha ileri noktadaki gelişmeler ise, bunu, **coup de grace*** durumuna sokmuştur. Faşizmin ya da Stalinciliğin uygun gördüğü biçimdeki enformasyon karantinası düzenlemeleri, bugün için, ancak sanayide (iletişim araçları sanayiinde - ç.) bile bile izin verilecek bir gerileme ile mümkündür.

(Örnek. Sovyet bürokrasisi, yani dünyanın en büyük ve en karmaşık bürokrasisinin en basit örgüt gereçleri olan çoğaltma makinasından bile kendi kendini yoksun kılması gerekecektir; çünkü, bu araç bile herkesi potansiyel bir yayıncı (naşir) haline getirmektedir. Gerekecek siyasal risk, enformasyon şebekesindeki sızıntı olanağı ancak en üst düzeyde; siyasal, askerî ve bilimsel alanlarda görülgünleştirilen açma-kapama noktalarında kabullenilebilmektedir. Açıktır ki, Sovyet toplumu kendi üretici kaynaklarının baskı altına alınmasının karşılığı olarak çok büyük bir bedel ödeme durumunda kalacaktır — işlemlerde kargaşalık, enformasyon kargaşası ve yetersizliği, **faux frais**. Bu fenomen kapitalist Batı'da da, ama biraz sulandırılmış bir biçimde, benzer bir varlığa sahiptir. Özel bir kağıdı gerektirmeksizin kopya çıkaran, teknik yönden en gelişkin elektrostatik kopya makinası olan, denetlenmesi olanaksız, besleyicisinden bağımsızlaşmış **Xerox** kopya-çoğaltım makinası bir tekelin malı sayılmaktadır (Xerox); ilke olarak, satışı yapılmamakta, ancak kiralanabilmektedir. Kira ücreti ise, yanlış kimselerin kullanmasının önlenmesi için belirli bir düzeyde tutulmaktadır Araç-gereçler, sanki sihirli bir el her şeyi öyle düzenliyormuş gibi, ekonomik ve siyasal iktidarın odaklandığı yerlerde birikmiş, yığılmış bulunmaktadır. Araç-gereç üzerindeki siyasal kontrol ile, araç-gereç imalatçısının kâr maksimizasyonu birbirleri ile elele gelişmektedir. Kabul etmek gerek ki, bu kontrol Sovyet yöntemlerinin tersine, yukarda belirtilen nedenlerden dolayı, gene de tam bir «sızdırma» niteliğine sahip bulunmamaktadır. Sansür sorunu, bu nedenle, yeni bir tarih sahnesine çıkmaktadır. Basın özgürlüğü ve düşünce özgürlüğü mücadelesi, bugüne dek, daha çok burjuvazinin kendi içinde sözü edilen bir tez olarak kalmıştır. Kitleler için «anlatım özgürlüğü», başlangıçtan beri kitleler üretim araçları mülkiyetinden —her şeyden önemlisi basın araçları mülkiyetinden— uzak tutuldukları için ve bunun sonucu olarak da başlangıçtan beri «anlatım özgürlüğü» için birleşmeyi başaramadıkları için, bir **fiction** olarak kalmıştır. Günümüzde ise, sansür, daha şimdiden bir ölçüye kadar toplumdaki üretim ilişkileri üzerinde üst bir konuma geçmiş bulunan bilinç sanayiinin tehdidinden oluşmaktadır. Bu sonuncusu (üretim ilişkileri - ç.) altedilir edilmez, (anlatım özgürlüğü konusundaki - ç.) mümkün olan ile, gerçekte varolabilen arasındaki çelişki keskin bir biçimde ortaya çıkmış olacaktır

SOL ELEŞTİRİDE KÜLTÜREL ARKAİKLİK

4. 1960'ların Yeni Sol'u kitle iletişimi araçlarının gelişimini tek bir kavrama indirgemiştir — manipülasyon. Başlangıçta bu kavram **heuristic** (konuyu anlamaya araçlık yapma amacı taşıyan - ç.) amaçlar için son derece yararlı olmuş ve çok sayıda bireysel analitik araştırmaların yapılmasını olanaklı kılmıştır. Fakat bugün için, saklı kıldığı yanlar, açıkladığı yanlardan daha fazlalaşmıştır. Bu nedenle, günümüzde, kendisinin de irdelenmesi gereken bir «salt slogan» halini almıştır.

Bugünkü Sol'un manipülasyon teorisi, esas olarak, savunmacıdır; Sol hareketi teslimiyetçi bir anlayışa sürükleyebilir. Öznel olarak konuşursak, savunmacı çizgiyi izlemenin ardında bir yetersizlik ve iktidarsızlık duygusu yer almaktadır Nesnel olarak ise, mutlak bir biçimde, üretim araçlarının karşı tarafın elinde oluşu gerçeğine denk düşmekte; onun bir uzantısı olmaktadır Ama, işlerin bu durumda olmasına sadece moral yönden bir kızma, küçümseme, horlama ile cevapta bulunmak, bununla yetinmek safdilliktir. Genellikle, manipülasyon ile açıklayan ve idealist'lerinkini andıran bu tür beklentilere sahip olan kimseler, aslında, işitilmesi güç de olsa, bir ağıt söylemektedirler — böylece, sınıf düşmanları olan karşı taraf, bin yılda bir de olsa, inanır görünerek söylediklerine sanki uyacakmış gibi. Liberallerin, siyasal ve toplumsal konularda arı ve manipüle edilmemiş bir gerçek varmış gibi savundukları görüş, şimdi Sosyalistler arasında da geniş bir sürüme ulaşmış bulunmaktadır. Ortadaki bu ağıt yakma, manipülasyon tezinin, örtülü bir dille ifade olunmuş bir öncülü niteliğindedir. Böyle bir açıklamanın, iletişim sorununu anlamakta hiçbir gelişme sağlayamayacağı açıktır. Varolan mülkiyet ilişkilerine karşı çıkmaktan başkasını; sorunun daha başka yanlarını göremeyen bir sosyalist perspektif sınırlıdır Springer'in toplum adına kamulaştırılması istenebilir bir şeydir; ama, bunu yaparken kitle ile-

---

* Acı içinde ölümü bekleyene, acısına son vermek için vurulan öldürücü son darbe. (Ç.)

tişimi araçlarını kimlerin yönetimine (eline) vermek gerektiğini de bilebilecek durumda olmak zorunludur. Partinin mi? Böyle bir çözümü denemler açısından düşünecek olursak, bunun çözüm için bir alternatif olmayacağını görürüz. Sosyalist rejimli bugünkü ülkelerde Sol'un manipülasyon yapısının (pattern) irdelemesini yapmamış olması, belki de, salt bir raslantı sonucu değildir.

Manipülasyon tezi kişinin kendini temize çıkarmasına da yaramaktadır. Düşmanı bir şeytan olarak görmek, kişinin kendi inandırıcılık ve hareketlendiricilik gücünün yetersizliğini, perspektif yoksunluğunu gözden saklamaktadır. Kişinin yaptığı bu tür açıklamalar kitleleri harekete geçirip uyaracak yerde kendi başına kalacağı bir tecritlenmişliğe götürüyorsa, o zaman, başarısızlık, her şeyi açıklamış olacaklarını sanarak başvuracakları kitle iletişimi araçlarının ezici gücüne hamledilmiş olmaktadır.

Baskıcı hoşgörü (repressive tolerance) teorisi de Sol'un iletişim araçları tartışmalarında yer almaktadır. Kim buldu ise, büyük bir dikkatle ifade olunmuş bu kavram da, diyalektik nitelikten uzak bir biçimde ileri sürüldüğünde, düpedüz, meydanı karşı tarafa terketmenin bir vesilesi olmaktadır. Teslim etmek gerek ki, bir büro araç-gereçleri şirketi «Yeniden işe almaya hazırlık» diye yazan —ama üstünde Che'nin resmi olan— bir afiş ile personel aramaya kalktığında, bunun itici etkisi daha fazla olacaktır. Ne var ki, her gün lağımlarla uğraşmak zorunda olan biri için, pis bir işle uğraşmaktan tiksinmek ve çekinmek olacak lüks değildir.

Elektronik araçlar da «temiz» değildir; kendi doğaları gereği kirlidirler. Yapı olarak, anti-sekteryan bir niteliktedirler. Bugüne dek, bu konudaki geleneksel tutumunu yeniden-değerlendirmeye istekli olmayan Sol'un iletişim konusunda ne yapacağını bilememesinin bir nedeni de budur. Açık ve temiz bir biçimde betimlenmiş bir «çizgiye»; ve «sapma» sayılan çizgilerin baskı altına alınmasına hâlâ istek duyulabilmesi anachronistic kalmakta; bu, sadece, kişinin kendi güvenlik ihtiyacını karşılamış olmaktadır. Rasyonel tartışma ile güçlendireceği yerde, akılla açıklanmayacak tasfiyelerle kişinin kendi konumunu güçlendirmesi, aslında, ihraçlar ve bölünmeler sonunda, daha da güçsüzleşmesi ile sonuçlanmaktadır.

Bu direnmeler ve korkular, çoğunlukla, bilinçli olmaksızın işlerlik kazanabilen; bugün Sol harekete katılan kişilerin toplumsal geçmişleri ile, en başta, burjuva sınıfından olma durumları ile açıklanması gereken bir dizi kültürel etkenlerce güçlendirilebilmektedir. Kitle iletişim araçlarının çok güçlü bir tehdit ve tehlike olarak görülmekte oluşu, sık sık, sanki bu araçların ilerici (progressive) potansiyellerinden; burjuva kültürüne, böylece de, burjuva intelligentsia'sının ayrıcalıklarına sanki ilk kez gerçek bir meydan okuma ile karşı karşıya olmamızdan; bu sosyal grubun kendi içinde duyabileceği özkuşkulara oranla çok daha radikal bir meydan okuma ile karşı karşıya olmasından ileri geliyormuş gibi görünüyor. Yeni Sol'un kitle iletişim araçlarına gösterdiği muhalefette, burjuvazinin eskiden beri yaşattığı kitleler korkusu, burjuvazinin gene en az bunun kadar eski olup da bugün ilerici bir kılığa bürünmüş bulunan, sanayi-öncesi günler özlemi ile bir arada yer almış bulunmaktadır.

(Berkeley'deki düşünce özgürlüğü hareketi [Free Speech Movement] sırasında, öğrenci devriminin tam başlangıcı sırasında bilgisayarlar saldırıların baş hedefi olmuştur. Üçüncü Dünyaya karşı duyulan ilginin de, muhafazakar kültür eleştirilerinden kaynaklanan uygarlık uyuşmazlığını [uygarlık antagonizmi'ni] kendine temel alan motive'lerden her zaman için arınmış olduğu söylenemez. Paris'te Mayıs olaylarında archie üretim biçimlerine geri dönüş, özellikle belirginleşmiştir. İşçiler arasında modern ofset baskı ile ajitasyon yapmak yerine, öğrenciler Güzel Sanatlar Okulunun pedal makinası ile basılmış posterleri yeğlemişlerdir. Politik sloganlar elişi olarak yazılmış, basılmıştır; bunları çoklu-kopyalamak için stencil kullanmak bile yetecekken bunu bile slogan metni hazırlayıcılarının yaratıcı tasarım yeteneklerine ters düşen bir şey saymışlardır. En gelişkin kitle iletişim araçlarından uygun biçimde yararlanma stratejisini oluşturma yeteneğinden yoksun kalınmıştır. Başkaldırıcıların elegeçirmek için yöneldikleri yer radyo istasyonları değil de, tam bir gelenekçiliğe batarcasına, Odeon Tiyatrosu olmuştur.)

Kitle iletişim araçları ile bu temas korkusunun tersi ise, büyük kentlerdeki Sol kanat hareketler üzerinde etkin, hayranlık duygusudur. Birincisinde arkadaşlar, kitle iletişimi araçlarının bugünkü kuruluş-yapıları (constitutions) ile devrimci potansiyelleri arasındaki çelişkiler üzerinde duracak yerde, zamanı geçmiş iletişim biçimlerine, esoterik sanat ve zenaatlara iltica etmekte; ötekinde ise, bilinç sanayiinin propagandasından ve onun estetiğinden kurtulmayı başaramamış olmaktadırlar. Bu, öznel olarak, püriten bir siyasal eylem görüşü ile, serbest zaman (leisure) arasında bir ayrılmaya ve kopmaya neden olmakta; nesnel olarak ise, siyaseten aktif gruplar ile alt-kültür grupları arasında ayrılmalara yol açmaktadır.

Batı Avrupa'da sosyalist hareket, her şeyden çok, dil'i, içeriği ve form'u bakımından herkese seslenmeyi bir yana bırakmış (exclusive) gazeteler ve dergilerle kendine kazanabildiği bir kamuoyuna seslenmektedir. Bu haber «mevkuteleri», kitle iletişimi açısından, 1900'lerdeki tarihi konumda görülebilecek parti üyeleri, sempatizanlar yapısının ve durumunun varolduğu varsayımı ile yola çıkmış yayınlardır. Açıkça Iskra modeline saplanıp kalmış bulunmaktadırlar Çok olasıdır ki, bu yayınları çıkaranlar Rolling Stones dinleyen, olayları ve grevleri televizyondan izleyen, kovboy filmi ya da Godard seyretmek

için sinemaya giden kimselerdir; tek farkları bu yayınların üreticisi olabilmeleri ve analizlerinde tüm kitle iletişimi araçlarını manipülasyon sloganına indirgemiş olmalarıdır. Bu alana yönelik her çarpık akımın, daha başında, bütünleşmeye doğru atılmış bir adım olabileceği kuşkusuna saplanılmaktadır. Bu kuşku haksız sayılabilecek bir şey değil; ama, bununla birlikte, insanın kendi kararsızlığının, belirsizlik içinde oluşunun ve güvensizliğinin maskelenmesine de yarayabilmektedir. Sistem tarafından yutulmak korkusu bir güçsüzlük işaretidir; bu ürküntü kapitalizmin içindeki her çelişkiyi yenebileceğini varsaymış olmaktadır — bu, tarih açısından reddi mümkün; teorik olarak ise savunulması düşünülemeyecek bir saplantıdır (conviction).

Sosyalist hareket bilinç sanayiinin yeni üretici güçlerini bir kalemde siler atar; kitle iletişim araçların manipüle edilip edilmemeleri değil, materkedecek olursa, bir kısır döngü içinde kalacak demektir. Çünkü, **Underground**'ın plaklarındaki, videoteypteki, elektronik kameradaki ve öteki birçok iletişim araçlarındaki teknik ve estetik olanakların farkına varmaması; bu alanı sürekli keşfetmeyi beceememesi çok daha muhtemel olabilir. Fakat, kendi başına siyasal bir bakış tarzına sahip olmadığı için, çoğu kez, çaresiz bir şekilde **commercialismi**'in kurbanı olmaya sürüklenmektedir O zaman da, siyaseten aktif gruplar bu gibi örnekleri, bön bir kendini beğenmişlikle, **Schadenfreude** içinde seyretmektedirler.* Sonuç, tam bir bilgilenmeme ve öğrenmeme süreci olmakta; her iki yan da bundan kaybetmektedir. Sol'un kitle iletişimi araçlarına karşı sürdürdüğü **antagonism**'den de, tıpkı karşı-kültürün **de-politicization**'undan olduğu gibi, kârlı çıkan gene kapitalizm olmaktadır

DEMOKRATİK MANİPÜLASYON

5. Manipülasyon etimolojik olarak, biçimlendirme, becerme, kafadaki belirli bir amaçla belirli bir maleryalin teknik işlemlere tabi tutulması demektir. Teknik nitelikteki bir müdahale kendisi ile zamanca yakın (immediate) bir toplumsal sonuç yaratırsa, bu durumda, manipülasyon siyasal bir edim olmaktadır. İletişim araçları sanayiinde, tanımı gereği, durum budur.

Nitekim iletişim araçlarının her kullanımı bir manipülasyonu varsayar. Aracın kendisinin seçilmesinden tutun da, çekime, kesime, eşzamanlamaya, **dubing**'e ve dağıtıma varıncaya kadar iletişim araçlarındaki üretimde en elementer işlemler malzemenin kendisi üzerinde yapılan işlemlerdir. Manipüle edilmemiş bir yazım, film yapımı, ya da yayın yoktur. Sorun, bu nedenle, araçları üzerine düşünme işini bir alt-kültüre nipüle eden/edecek olanın kim olduğu sorunudur. Devrimci bir plan manipülatörün ortadan kalkmasını gerektiriyor değildir; tersine, herkesi manipülatör kılmak zorundadır.

Tüm teknik manipülasyon potansiyel olarak tehlikelidir. Bununla birlikte, iletişim araçlarının manipülasyonu, eski ya da yeni sansür biçimleriyle dengelenemez. Ancak, dolaysız bir toplumsal denetim ile; yani, iletişim araçlarından yayımlanan programların ve öbür birimlerin üreticisi olacak halk kitlesinin denetimi ile dengelenebilir. Bu amaca erişmek için, kapitalist üretim ilişkilerinin tasfiyesi elbette gereklidir; ama tek başına bunlar yeterli olamazlar. Bugüne kadarı ile, elektronik araçlar ile olanaklı kılınmış bir **kitlece düzenlenen öğrenim-süreci** örneğini tarih ortaya koyabilmiş değildir. (Bazı - ç.) komünistlerin bu potansiyelin önündeki bağları koparıp atmasından; özgür üreticilerin (araçlarda kitlelerin çift rol oynayabilmelerini kastediyor - ç.) kitle iletişimi araçlarının hareketlendirici (mobilize edici) olanaklarından duydukları korkular, kılık değiştirmiş, çarpıklaştırılmış bile olsa, eskinin burjuva kültürünün sosyalist ülkelerde bile hâlâ egemen olmasının başlıca nedenlerinden biridir.

(Tarihe ilişkin bir açıklama olarak şurasını işaret edelim ki, Ekim Devrimi sırasında Rusya' da bilinç sanayii alabildiğine geri ve ilkeldi; üretim kapasitesi o zamandan bugüne çok büyük ölçüde artmıştır, ama üretim ilişkileri iletişim sürecinde hem üretici, hem tüketımci olarak herkesin yer alması anlamında - ç) yapay olarak ve çoğu kez güç kullanımı ile önlenmiştir. Eski günlerde, gene bugünkü gibi, baskısı iyi olmayan gazeteler, kitaplar, bir de tiyatrolar Sovyetler Birliği'nin başlıca iletişim araçlarını oluşturmaktaydı. Radyo, film ve televizyonun gelişmesi siyaseten tutuklu kılınmıştı. BBC, Amerikanın Sesi, Almanyanın Sesi gibi dış radyolar, bu nedenle, sadece dinleyici bulmakla kalmamakta, kendilerine karşı büyük bir güven de duyulmaktaydı. Eldizgisi risâleler, ya da ağızdan ağıza yayılan şiirler gibi **archaic** iletişim araçları bugün de önemli bir rol oynamaktadırlar)

6. Yeni iletişim araçları, yapıları gereği, eşitlikçidirler. Basit bir devreyi açma/kapama işlemi ile herkes bunlarda yer alabilmektedirler. Programlar kendi başlarına maddi şeyler değildir, ayrıca, istendiğinde yeniden-üretilebilmektedirler. Bu bakımdan, elektronik iletişim araçları eskinin kitabı gibi, resim gibi özgül ve sınıf karakteri açık eski iletişim araçlarından bütünü ile farklıdırlar. Ayrıcalıklı gruplar için televizyon programları, teknik bakımdan, kesinlikle yapılabilir şeylerdir — kapalı devre televizyonu gibi. Ama, aracın yapısına ters düşen bir iş olmaktadır bu. Potansiyel olarak yeni iletişim araçları tüm eğitim ayrıcalıklarını ortadan kaldıracak, bu nedenle de burjuva **intelligentsia**'sının kültürel tekelini sona erdirecek niteliktedirler. **Intelligentsia**' nın yeni sanayıe karşı duyduğu hoşnutsuzluğun bir nedeni de budur. **Intelligentsia**'nın «depersо-

* Yani, başkasının uğradığı bir zarar karşısında, onun son durumunu zararından sevinç duyarak izlemek anlamında. (Ç.)

nalization»a (kişiliksizleştirme) ve «kitle kültürü»ne karşı savunur göründükleri «moral anlayış ve ruh»a gelince, bu yanlarını da, bir an önce bıraksalar daha iyi olacak.

YENİ İLETİŞİM ARAÇLARININ ÖZELLİKLERİ

7 Yeni iletişim araçları eyleme oryante olmuş niteliktedirler; küçümsenecek, bir yana bırakılabilecek araçlar değildirler; geleneğe değil, geleceğe yönelik bir değerlendirilmeyi gerektirmektedirler. Bu araçların zaman konusundaki tutumları, zamana da uzanıp yayılıvermeyi, ebedileşmeyi isteyen, bunun iştahasını duyan burjuva kültürününkünden farklı; onun tam tersi bir tutumdur. Bu araçlar istiflenebilecek, küpe doldurulabilecek bir şey üretmemektedirler. «Entellektüel malvarlığını» çoktan aşmışlar, bir yana bırakmışlardır; «miras» bırakmayı da, yani **non-material** sermaye üzerindeki belirli bir sınıfın temellükünü de ortadan kaldırmışlardır.

Bu, kitle iletişimi araçlarının belirli bir tarihleri yok demek değildir; tarihi bilincin yitikleşmesine neden oldukları da söylenemez. Tersine, ilk kez bu araçlar tarih materyallerini kaydetmeyi; böylece, istendiğinde yeniden-üretilmelerini olanaklı kılmaktadır. Bu materyalleri bugünün amaçları için elde edilebilir kılmakla, bunları kullanan herkese açıkça gösteriyor ki, tarihin yazıya dökülmesi işi, zaten her zaman için bir manipülasyon işidir. Ama, kullanılmaya hazır tuttukları belek, medreseli bilginler caste'ına ait bir saklangı (praserve) değildir; toplumsal nitelikte bir saklangıdırlar. Bankalanmış enformasyon herkesin kullanımına açıktır; bu kullanıma açıklık kayıtlama işlemindeki anlık kadar anlık niteliktedir (instantaneous). İki sistem arasındaki yapısal farkı anlamak için bir kütüphane ile, sosyalize edilmiş bir veriler **data** bankası arasında karşılaştırma yapmak yetecektir.

8 Kitle iletişim araçlarını sadece bir tüketim aracı saymak yanlıştır. İlke olarak, daima, bu araçlar birer üretim aracı niteliği de taşımaktadırlar. Ve, gerçekten de kitlelerin eline geçmiş bulundukları için, sosyalleşmiş üretim araçlarıdırlar. Üreticiler ve tüketiciler arasındaki çelişki elektronik araçlarla kalıtımlanmış şeyler değildir; tersine, yapay olarak, ekonomik ve yönetsel (administrative) önlemler ile pekiştirilmektedir.

(Bunun ilk örneklerinden biri telgraf ile telefon arasındaki farktır. Birincisi, bugüne dek, gönderilen her metni alan ve tutan bürokratik bir kurumun elinde iken; telefon, kullanan herkesin yararlanmasına açıktır. Toplantı devreleri (confrence) aracılığı ile, hatta, fiziksel olarak birbirinden uzak kişiler arasında kollektif «katılımları» bile olanaklı kılmaktadır. Öte yandan «telsiz» mekanizmasına dayanan dinlemeli ya da görsel iletişim araçları hâlâ devlet kontrolü altındadır (telsiz tesislerine ilişkin yasal düzenlemeler). Yerel ve uluslararası radyo-telefonun gerçekleştirilmesinden bunca yıl sonra, televizyon için sürekli yeni dalgabandları açan teknik gelişmelerin karşısında atmosferi (havayı) kontrol eden bugünkü yasalar **anachronistic**'tirler — sadece UHF bandında bile, aynı yerel birimde hiçbir karışma (katılım: intervention) olmaksızın birçok program yayınlanabilmektedir Bu yasal düzenlemeler, yazılı basının hükümdarlık lisansına bağlı olduğu dönemleri hatırlatmaktadırlar. Sosyalist hareketler kendi yayın frekanslarına sahip olmak için mücadele etmek ve yakın gelecekte kendi istasyonlarını kurmak zorundadırlar.)

9. Yeni araçların yapısal doğalarının yakın bir sonucu da bugün iktidarda bulunan rejimlerden hiçbirinin bu araçların potansiyellerini özgür kılamamalarıdır. Bu araçların yaratıcılığını, ancak, özgür bir sosyalist toplum tam olarak verimli kılabilecektir. Bu araçların bir başka karakteristiği de —belki de belirleyici karakteristiğidir bu— bu tezi doğrulamaktadır: araç olarak, yapılarının kollektif bir yapı olması.

Yakın gelecekteki gelişme şimdilik, bu araçların yardımıyla herkesin (iletişimde - ç) üretici olabilmesinin siyasallaşmamış olarak kalmasına, üretken çabalarında bireysel bir düşünürlük için anlatım yolu aramanın peşine düşmemesine bağlı olacağı yolundadır. İletişim araçları alanında çalışabilmek, kişinin toplumsal yönden; bağıntılı olarak da, estetik yönden ilgisiz ve geçersiz şeylerle uğraştığı sürece olanak tanınan bir şey olacaktır. Örneğin, son tatil gezisinden görüntüler diye bir şeyler toplamak gibi.

Bunu, bugün varolan piyasa mekanizması da kendisine hedef almıştır. Minyatür ve 8 mm. sinema kameraları, teyp kayıt makinaları gibi bugün fiilen kitlelerin eline geçmiş bulunan aygıtlardan açıkça anlaşılacağı üzere bunları kullanan birey tecritlenmiş olarak kaldıkça, bu araçların ona kazandırabileceği profesyonelliğe varamayan bir amatördür. Hatta kısa dalga radyo vericisi gibi güçlü bir üretim aracı bile, bu yolla, oraya buraya serpiştirilmiş radyo yayıncıklarının elinde zararsız ve hiçbir sonuç doğuramayacak bir uğraş durumuna indirgenebilmiştir. Tecritlenmiş amatörlerin üretebildikleri programlar, daima, ordan burdan bulduklarının kötü ve günü geçmiş kopyalarından ibaret kalmaktadır.

(İletişim araçlarının yaptıkları üretimde özel üretim, «lisanslı kulübe sanayii»nden başka bir şey değildir. Hatta kamuya açık bile olsa, bu bütünü ile bir danışıklı döğüş görünümünden kurtulamamaktadır. Bu amaçla yola çıkan ve bu araçlara sahip olan kimseler, çoğu kez «Demokratik Forum» ya da bu tür bir şeyle adlandırılan özel programlar üretmektedirler. Bunlarda, köşeye sıkıştırılmış «söyleyecek sözü olan dinleyici» ancak istenen noktaya kadar konuşmakta; ondan öteye sözü «kesilmektedir». Tıpkı kamuoyu yoklamalarında olduğu gibi, bu programlardaki kişilere, sadece kendi bağımlılıklarını (tâbi durumda olmalarını) doğrulama şansına sahip olacakları, sınırlı sorular sorulmaktadır Bu, beslen-

mesi için kendisine verilen ile, geriye vereceği destek-yankı için her yolu açan bir kontrol devresidir.

Lisans kavramı bir başka anlamda da kullanılabilir — bu ekonomik nitelikte bir anlamdır. Sistem, kendisine katılan herkesi, kendisine filmlerini sağlayan ya da kasetlerini yapan bir tekelin konsesyoneri haline getirmektedir. Amaç, örneğin video gereçlerinin olanaklı kılabileceği bağımsızlaşmayı, bu yolla, daha filizlenen bir tomurcukken yokedip kurutmaktır. Doğal olarak, bu tür eğilimler araçların yapısının özüne ters düşmekte; yeni üretici güçler bu eğilimlere sadece izin vermemekle kalmamakta, fakat gerçekten yönsemelerini de tersyüz etmektedirler.

Bu «icazetli» yürütülen faaliyetin yoksul, çelimsiz ve çoğu kez onur kırıcı ürünleri profesyonel (iletişim araçlarındaki - ç.) üreticilerce ciddiye bile alınmamakta, küçümsenmektedir. Kıtlelerin gördüğü zararın ise en başında kusursuz bir iğfal gelmekte; çünkü, kitle iletişim araçlarının kullanımını gerektiğince bilebilecek durumda bulunmaktan alakonulmuş olmaktadırlar. Bugünkü durumlarıyla halkçı (popular) bazı belirli televizyonlarda yapılan yayınlar, bu kişilerin kendi başlarına bir şeyler yapacak durumda olmadıklarını açıkça kanıtlamaktadır.

Bu yapılanlar bugünün yeni psikolojik ve pedogojik araştırmalarının bulgularına ters düşmekle kalmamakta, kolayca anlaşılabilecek reaksiyoner bir himâyeci formülasyon niteliği taşımaktadırlar. Yani «seçkin ve yetenekli» (gifted) insanlar düpedüz kendi hayat alanlarını savunmuş olmaktadırlar.* Bu olguda, çok yaygın olan bir siyasal yargı ile; yani, «eblehleştirildiği» ve kendisinden kendisine bile hayır gelmeyecek bir duruma düşürüldüğü varsayılan bir işçi sınıfından söz eden o alışılmış beylik yargının kültürel bir benzeri ile karşı karşıyayız. Tuhaf olan şu ki, kendilerini sosyalist sanan niceleri de kitlelerin kendi kendilerini hiçbir zaman yönetemeyeceklerini söyleyebilmektedirler. Bu türden kimseler, olsa olsa, sosyalizmi sadece ve sadece kamulaştırma sanan ekonomistler olabilir.

---

* Yani «kitle kültürü» denen ve kitlelerin beğeni ve değerlerine denk düşen, toplumsal konumlarının ürünü ve ideolojik yoldan pekiştiricisi olan kültürü **banal** bulan bu entellektüeller, bu rafine kişiler toplumun ekonomik, kültürel (ve siyasal) yapısını değiştirerek, yabancılaşmayı ortadan kaldıracak yönde, toplumdaki başat kültüre karşı geçerli bir siyasa izleyeceklerine, kıtlelerden, onlarla örgütlü bir özdeşleşmeden ve kitlelerle karşılıklı etkileşimden kaçarak, egemen sınıfın izin verdiği bu yolla, kendi kültür adacıklarında» yaşamaktadırlar. Yeni Sol'un bir bölümünün, böylece, «emancipation from self» değil de, «liberation for self» ile yetinip yeni bir «counter-culture» indirgendiği; işçi sınıfına tiksintiden yola çıkarak toplumsal bir patolojik olguya indirgendiği söyleniyor. (Ç.)

SOSYALİST BİR STRATEJİ

10. Kıtle iletişimi araçlarına ilişkin sosyalist bir strateji, tam tersine, (iletişimde - ç.) yer alan bireysel katılıcıların toplumsal öğrenımden ve toplumsal üretim sürecinden tecritlenmişliklerine bir son vermeyi kendisine hedef almalıdır. Bu, konunun ilgili kıldığı kimseler kendilerini örgütlemedikçe, olanaksızdır. Kitle iletişimi sorununun politik nitelikteki canalıcı noktası budur. İşte bu noktadadır ki sosyalist kavramlar **neo-liberal** ve teknokratik anlayışlardan ayrılmak durumundadırlar. İnsanın kurtulmuşluğunu (emancipation), teknolojide yer alan demir kütlelerinden, araçgereçten bekleyenler, ya da nasıl bir yapılanmışlık içinde olursa olsun bu demir yığınları sistemlerinden bekleyenler, ne idüğü belirsiz ve yeterince açıklanamamış bir **«ilerleme inancı»**nın kurbanı olmaya mahkûmdurlar. Kitle iletişiminde kurtuluşun (emancipation) herkesin sabah akşam yayın izlemesiyle, ya da yayın yapmasıyla, salt bu kadarıyla gerçekleştirebileceğini sananlar, varolan toplum biçimini meşrulaştırabilmek için, toplumun önceden birbirleriyle uyumlu kılınmış toplumsal çıkarlara dayandığını savunan, ama, elinde «oynayacak kağıt kalmamış» bulunan ve bu nedenle, çağdaş kılık-kıyafetlere bürünmüş bir liberalizm tarafından «çarpılmış» (aldatılmış - ç.) kimselerdir.

Bu tür hamhayalciliklere karşı iyice bilmemiz gereken şudur ki, kitle iletişimi araçlarından doğru bir biçimde yararlanmak örgütlenmeyi gerektirmekte ve bunu araçların yapısı olanaklı kılmaktadır. Üreticinin çıkarlarına denk düşecek her üretim, kolektif bir üretım yöntemini bir **postula** olarak benimsemek durumundadır. Bu nitelikte bir üretim, zaten, toplumsal ihtiyaçların bir öz-örgütlenim **form**'udur. Teypler, kameralar, sinema makinaları günümüzde bile binlerce ücretli-işçinin elinde bulundurabildiği şeylerdir. Sorun, bu üretim araçlarının çalışılan yerlerde, okullarda, bürokrasinin kuruluşlarında; kısacası, toplumsal çatışmanın olduğu bu gibi yerlerin her birinde nasıl olup da kullanılmadığıdır. Çarpıcı nitelikte tanıtma-duyurma **form**'ları oluşturarak —ki, kitleler için gerekli **form**'lar bunlardır— geniş kitlelerin gündelik hayatlarının kanıtlarını ortaya koymak, bunlardan hep birlikte gereken dersleri çıkarmak olanağı kendilerince yaratılabilir.

Doğaldır ki, burjuva toplumu bu tür gelişme olasılıklarına karşı kendini bir dizi yasal önlemlerle savunmaktadır. Özel araziye girişin, özel araziden geçişin yasaklanması, ticari ve resmî gizlilik ve özel'lik burjuva toplumunun temellerindendir. Burjuvazi, burjuva toplumunun gizli servisleri her yere sızarken, özel konuşmalarda telefonlara saplama yaparken kendisi kişinin özel hayatından ve bunun mahremiyetinden özenle söz edebilmekte; **kişiselliğe** özgülük (privacy), böylece, sadece sömürene ait bir **kişiselliğe özgü**'lük sorunu olarak dert edinilmiş olmaktadır. Bu

kağıttan duvarları, ancak, kollektif ve örgütlenmiş bir çaba söküp atabilir.

Böyle erekler için kurgulanmış iletişim şebekeleri, birincil işlevlerinden de öteye geçerek, siyasal yönden ilginç örgütsel modeller oluşturmaktadırlar. Sosyalist hareketlerde **disiplin** ve **kendiliğindenlik** (spontaneity); **merkeziyetçilik** ve **adem-i merkeziyetçilik**; **otoriteryen önderlik** ve **anti-otoriteryen çözülgü** (disintegration) diyalektiği çoktandır bir çıkmaza girmiş bulunuyor. Devrelerin birbirlerini canlı kıldıkları şebeke-biçimli iletişimlerin oluşturacağı modeller, bu durumun çözüme nasıl ulaştırılacağı konusunda bazı noktalara ışık tutabilirler: okurları tarafından yazılan, basılan, dağıtılan gazeteler, siyaseten aktif grupların çalıştıracağı video şebekeleri gibi.

Herhangi bir iyi niyetten daha radikal, bugün görülen 'kişinin kendi sınıfından kaçışından' daha kalıcı ve direngen olarak, kitle iletişimi araçları kitlelerin, gerçekten kitlelerin olduğu zaman, burjuva entellektüellerinin kişiye-özgü (bireyci) iletişim üretim yöntemlerini yerlebir edici bir gelişme gerçekleştirilmiş olacaktır. Burjuva entellektüellerinin bireyciliklerinin, **moral** (ahlaki) temele dayanan bir özveri olmaktan çıkarılıp yeni tarzda bir siyasal öz-bilmeye; yeni tarz bir siyasal davranış biçimine dönüştürülebilmesi, ancak, üretim faaliyetlerinin ve üretici öğrenme sürecinin içinde olanaklı kılınabilecektir

11. Bugün her yere yayılmış, her yerde benimsenecek duruma gelmiş bulunan tez, günümüz kapitalizminin reel-olmayan ihtiyaçları sömürme yolu ile hayatını sürdürmekte olduğu tezidir. Böyle bir açıklama, en hafif bir ifade ile, gerçeğin yarım-yamalak algılanabilmiş olmasına bağlanabilir. Vance Packard gibi tanınmış Amerikan toplum bilimcilerinin ortaya koydukları sonuçlar yararsız değilse de, sınırlı şeylerdir. Reklâmcılık aracılığı ile ihtiyaçlar uyarılması, yapay olarak **doymak bilmez istekler** yaratılması konusunda bu açıklamanın söyleyebildikleri, kitle tüketiminin ücretli işçiler üzerindeki **hipnotik** çekiciliğini yeterince açıklamaktan uzaktır. «Tüketicilerin oluşturduğu terör» hipotezi, küçük-burjuvalaştırılmış, ifsad edilmiş ve düzenle bütünleştirilmiş olduğu ileri sürülen işçi sınıfına karşı, kendisini siyasal bakımdan daha aydınlanmış sanan orta sınıfa özgü başka önyargılara tam da denk düşecek bir nitelik taşımaktadır. Kitlelerin bu tüketiciliği, asılsız ve yanlış (false) ihtiyaçların emredici gücünden değil, son derecede reel ve yerinde (legitimate) ihtiyaçların asıllılıklarından uzaklaştırılmalarından (falsification) ve sömürülmelerinden kaynaklanmaktadır. Reklamcılığın parazitlikten ibaret işi bu reel ve haklı görülebilecek ihtiyaçlar olmasaydı, toplumdaki bugünkü yerini bulamazdı. Bir sosyalist hareket bu ihtiyaçları reddetmekle yetinemez; onları ciddiye almak, incelemek ve siyaseten bunları verimli kılmak zorundadır.*

Bu durum, bilinç sanayii için de geçerlidir. İletişim araçlarının karşı konulmaz gücü bilinmez bir elçabukluğundan kaynaklanmakta değildir. Bu güç, araçların bugünkü «ifsad» edilmiş hallerinde bile, ardlarında yer alan derin toplumsal ihtiyaçların temel nitelikte olma gücünden yansımaktadır.

Hiç kimse bunları kendine dert edinmediği için, kitlelerin çıkarları, bu çıkarlar tarihi yönden yeni şeyler olarak kaldıkları sürece, bilinmezlikler olarak kalakalmaktadır. Bu çıkarlar, şüphesiz, geleneksel işçi sınıfı hareketinin temsil ettiğinin

---

da propaganda bugünkü toplum yapısında bir meta'yı, ya da metalaştırılmış değer'i benimsettiğinde bu başarısını kitlelerin «eblehliği» sayesinde değil, kitlelerin kendilerine ters düşen sosyal varoluşları sayesinde sağlayabilmektedir. Reel hayatında ustabaşı'sından geri konumdaki işçi; beyaz yakalı personelden daha alt sosyal statüdeki ustabaşı; yönetici seçkinlerin statüsünden daha alt sosyal statüdeki beyaz yakalılar, toplumsal yapıyı değiştirmenin zorunlu siyasal yol ve yönteminden alakonuldukları için —bu konuda en etkin araçsal düzenlemeler gücünü bu ekonomik ve sosyal temelden alan ideolojik koşullandırmalardır— mesai saatlarının dışında, sokakta, herkese açık yerlerde, mahallelerinde —bugünün yüzyüzelikten ve yerellikten kurtulmuş toplumsal ilişkileri sayesinde— tüketim kalıplarında kendilerine oranla daha üst statü gruplarının tüketim kalıplarını benimseyerek, bunları kendilerinin statü sembolleri gibi kullanarak, anonimleşen sosyal ilişkiler kesiminde, kendi reel sosyal statülerini saklayabilmektedirler. Bu çaba, kimi zaman, «aç kalarak», ya da «self-determinist» ile, veya «anomic» olma bahasına sürdürülmektedir. Kötüdür. Yoğun bir «yanlış bilinç» aşılayıcı; yabancılaşmayı pekiştirici bir süreçtir. Ama, bunların örgütlü ve bilinçli olarak gerçekleştirildiği bir başat kültüre rağmen, insanın yükselmek, daha iyi bir hayata erişmek gibi istekleri ortadan kaldırılamamakta; ekonomik tasarı ve politik yapı bunu kendisi için zararlı görmek zorunda kalmaktadır. Doğru olan, sosyalistlerin bunların bugünkü, bireysel kurtuluşçuluk etkisiyle çarpıtılmış görünümlerini (hallerini) de aşacak şekilde değerlendirmeler yapabilmeye yönelmektir. Örneğin, bunların «işçi aristokrasisi», «işçi sınıfının iğdişleştirilmiş olması», «teknolojinin kitleleri belli bir doygunluk düzeyine erıştirecek bir duruma gelmesi nedeni ile çağdaş kapitalizmin temel karşıtlıklarından uzaklaşmış olduğu», «insan'ın öldüğü» gibi kendi tarihiliği içinde sınırlı bir açıklayıcılık niteliği taşıyan görüşlere saplanmak yerine, toplumsal hayatı içinde insanın olumlu ya da olumsuz her özeliğinin, onun sosyal ilişkilerinin o dönemdeki başat etmenlerinin birbirileri ile göreli ağırlıklarının dengesine bağlı olduğunu düşünmeye başlamak; **eleştirel açıklama, örgütlenme** ve **siyasal eylemin** geçerli birlikteliğini oluşturmaktır.

---

* Burada söylenmesi gereken şu: reklamcılık, ya

çok ötesine varmıştır. Tıpkı, üretim alanında olduğu gibi, eşyalar (goods) üreten sanayi ile bilinç sanayiinin daha bir içiçe girmesi; öznel yönden de, ihtiyaçlar alanında maddi olan ve olmayan faktörlerin yakın bir içiçelik dokusu kazanmış olması gibi. Bu süreçte, eski psiko-sosyal tema'lar sıkı sıkıya sürecin içinde yuvalanmışlardır — sosyal prestij, özdeşleşme **pattern**'leri gibi. Fakat, doğası yönünden **utopian** olan bazı güçlü yeni tema'lar da oluşmuş bulunmaktadır. Maddeci bir bakış açısından yapılacak değerlendirmelerde, bunlardan ne birinin, ne de öbürünün baskı altına alınmaması gerekir.

Henri Lefebvre bugünkü kitle tüketimi **form**'unu anlatmak için gösterim (spectacle: şaşalı gösterim), teşhir (exhibition), gösteri (show) kavramlarını ileri sürmektedir. Eşyalar ve vitrinler, trafik ve reklamlar, dükkanlar ve iletişim dünyası, haberler ve paketleme (ambalajlama), mimarlık ve kitle iletişimi üretimi bir totalite, bir sürengin tiyatro oluşturacak biçimde bütünlükleşmişlerdir. Totalite ise kentlerinin meydanlarına değil, artık evlerimizin içine de damgasını vurmuş, egemen olmuştur. «İyi yaşamak» deyimi, en sıradan nesneleri bile bu evrensel festivalin sahne donanımı durumuna sokmuş, bu festival içinde meta'nın fetişistik karakteri meta'ların kullanım-değerinin üzerinde açık ve tam bir egemenlik kurmuştur. Bu festivalin becerdiği (irtikap ettiği) sahtecilikler (swindle) bugünün toplumlarında varolan sosyal yapının içinde olmaktadır ve olacaktır. Ama bunlar, bir başka şeyin de müjdecisidirler. Gösterim olarak peşine düştüğümüz tüketim, yokluğun yokolacağına ilişkin olarak bir sözvermeyi de içinde taşımaktadır. Bugünkü festivalin aldatıcı, merhametsiz ve tiksinti verici yanları, verilen bu sözün gerçekten yerine getirilmesi diye bir sorunun [bu yapı içinde - ç.] gerçek bir varlık kazanmasının olanaksız kalışından meydana gelmektedir. Fakat ne var ki, «nedret» (scarcity) ortadan kaldırılmadıkça, kullanım-değeri ancak kandırmaca ve sahtecilik ile varlığı unutturulabilecek temel önemde bir kategori olarak kalmaya devam edecektir. Ayrıca, böylesine geniş ölçüde bir kandırmaca ve sahtekarlık, ortada, kendisine temel alacağı reel bir kitlesel gerek yoksa [yok denirse - ç.] anlaşılır bir şey olamaz. Bu gerek —bunun utopik nitelikte olduğu kabul— apaçık gözler önündedir. Bu ihtiyaç, yeni bir ekolojiye; ortam ve çevrenin sınırlayıcılıklarından, engellemelerinden kurtulmaya, «sanatsal» sayılan alanla sınırlı kalmayan bir estetiğe duyulan ihtiyaçtır. Bu istekler, kapitalist sistemin oynamakta olduğu oyunun kitlelere içselleşmiş kuralları —ya da, hemen bunlardır denebilecek şeyler— değildir. Bu istekler psikolojik köklere sahiptir ve hiç de bastırılabilecek, yok edilebilecek şeyler değildir. Gösterim olarak tüketim —parodileşmiş bir **form** içinde— kitlelerin **utopik** bir güne yaptıkları çağrıdır; kendi günleri'ne olan beklentileridir.*

Bunun için de, eleştirel açıklamada, salt «felsefeciler» değil, örneğin, **Veblen, Simmell, Thoreau, C. Wright Mills, Ervin Goffman, Homans, Mannheim** gibi Batılı düşünürlerin anlattıklarını da —kimi yöntembilim ile, kimi insan'a bakışdaki değerler ile ilgili olarak— okumak; çağdaş sosyal bilimcilerin betimleyici açıklamaları ile Marksist teoriyi beslemek yararlı olacaktır. Özellikle, Marksizm'in temel açıklamalarını yadsımaya varan bazı düşünürlerin, 1960'lardan sonra da bunu yapmaksızın, bu kötümserliğe varmaları birçok yönden incelenmeye değer. (Ç.)

* Yazarın, yeterince açıklayamadığı, ama sezgisel olarak bulduğu bu gerçek sosyolojik olarak bakıldığında biraz daha açıklanabilmektedir: egemen sınıfın egemenliği, egemen kültürün (başat kültürün) sosyalizasyonu hiçbir zaman tam (mutlak) bir başarı ile olmaz. Çünkü, toplum yapısı içindeki maddi temellere sahip bulunan çelişkileri bütünüyle yok edecek bir yapı sözkonusu değildir. Çelişkileri oluşturan maddi temeller sayesinde farklı sınıflar, zümreler, (etalar), veya sosyalist toplumdaki antagonistik olmaktan çıkmış karşıtlıklara sahip toplumsal kategoriler varlıklarını sürdürdükleri sürece, egemen kültürün egemen olduğu alanın dışında (toplumun kendisini yeniden-üretmesi için gereken temel işlerin dışındaki işleri yapıldığı alanlarda) çeşitli alt-kültürler ve onların sahibi sınıflar, v b, varolmaya devam edeceklerdir. Bunlar, egemen sınıfın egemenliğini yansıtan başat kültüre katılsalar da, kendi alt-kültürlerinden bütün bütüne ayrılamazlar. Başat kültürü benimsemeleri, tam bir sosyalizasyon olarak olmamaktadır. Kendi sosyal konumlarını değiştiremedikleri sürece, kısmen benimseme (özümseme), kısmen de boyun eğme (submission) yolu ile bireysel kaldıkları sürece, hayatlarını kolaylaştırmak için başat kültüre ters düşmeyecek bir kültür'ü kullanırlar. Ama, karanlık olduğunda, ya da «örgütlenip» doğru çizgiyi bulduklarında başat kültür'ün değerlerini eleştirebilmekte; başat kültürün normatif düzenlemesinin kendileri için değil, kendileri üzerinde egemenlik kurmuş ve bunu sürdürmek —hem de kendilerinin edim ve emekleri aracılığı ile— isteyenler için kurgulanmış bir yapı olduğunu görebilmektedirler. «Karanlıkta» yapılanlara «anomic» davranışlar diyebiliriz: kendi iş yerindeki amirine saygılı davranan bir emekçinin, başka bir yerdeki «âmir» statüsündeki birini horlama derecesinde hiç kale almaması; açıkta yapamadığı işleri, ihlal edemediği norm'ları kimsenin olmadığı an ve yerlerde yapması, v b.. Örgütlenmiş işçiler, emekçiler ise, bu tür davranışlardan kurtulmakta; «patalojik» bir bireysel karşıtlık içine sürüklenmeden, sağlıklı bir siyasal karşıtlığa ulaşabilmektedir

Yazar da, bugün **utopik** görünen bu «kendi günlerine çağrı»nın sağlıklılığını buna dayandırıyor. (Ç.)

Kitle iletişimi araçlarının vaadettikleri de, aynı derecede, kavranması güç (ambivalence) bir görünümdedirler. Vaadettikleri, maddî olmayan çeşitlilik, değişiklik ve hareketlilik konusundaki kitle ihtiyaçlarının karşılanması yolunda şeylerdir. Bu cevap, maddi ihtiyaçlarda, otomobil sahibi olabilmede ve turizmin gelişmesinde olmakta; ama bunlar, çeşitlilik ve hareketlilik ihtiyacının istismarına dayanmaktadır. Sermayenin, sermaye-karşıtı kimselere oranla çok daha. çabuk farkedip anladığı, çok daha doğru kavrayıp değerlendirebildiği; ama bunu, doğal olarak, sadece bu isteklerin sarsıcı güçlerinden kitleleri yoksunlaştırmak, kitleleri bu yolla tuzağa düşürmek için yaptığı öteki kollektif istekler de en az bunlar kadar güçlü ve gerçeklikli bir kurtarıcı (emancipatory) niteliğe sahiptirler: yerel, ulusal ve evrensel ölçeklerdeki toplumsal süreçlerde yer almak ihtiyacı; yeni karşılıklı-etkileşim (eşitler arası ilişki kurabilme - ç.l biçimlerine, cehaletten ve vesayetten kurtulmaya, hayatta kişinin kendi iradesinden başka bir yere bağımlı olmamasına duyulan ihtiyaçlardır. «Her yer sizin ve her yerde sizsiniz!» iletişim sanayiinin en başarılı sloganıdır. **Bild-Zeitung** gazetesinin «okurlar parlamentosu»» **demos**'un çıkarlarına karşı kullanılan dolaysız demokrasi.* «Okur Köşesi», ya da «serbest zaman» — bunlar, aslında, kitlelerin olgunlaşıp dışa vurmaya yüztutar gibi olan istek ve arzularını evcilleştirip dam'a sokan, nötralize eden araçlardır.

(Buna denk düşecek biçimde, iletişim araçlarının **utopik** hikayelere olan tutkunlukları. Örneğin, İtalyan asıllı genç bir Amerikalının bir yolcu uçağını kaçırarak Kaliforniya'dan Roma' ya, «memleketi görmeye» gitmesi gerici basın tarafından bile karşı koymasız benimsenmekte, okurlar da buna bayılmaktadır. Özdeşleşme, burada, bir **genel ihtiyaç** durumuna gelebilmiş bir ihtiyacı kendisine temel almış olmaktadır: bu tür uçak yolculuklarının sadece politikacıların, devlet adamlarının, işadamlarının hakkı olduğuna inanmanın, bunu kabullenmenin insanlara zor gelmesi... «Pop yıldızlarının» rolleri de buna benzer bir açıdan incelenebilir; bu durumda, otoriteryen ve kurtarıcı (emancipatory) faktörler olağanüstü bir yumaklanmada içiçe girmiş olmaktadırlar. **Beat** müziğinin bireylere değil de, gruplara bir şeylerle özdeşleşme olanağı sağlaması belki de, hiç de önemsiz bulunmaması gereken bir şey oluyor. **Rolling Stones** grubunun ürünlerinde (ve onların üretimde bulunma tarzlarında) **utopik** içerik apaçık görülmektedir. Woodstock Festivali, Hyde Park konserleri, Wight Adasındaki konserler ve Kaliforniya'daki konserler siyasal Sol'un ancak kıskançlıkla ve uzaktan seyredebileceği bir hareketlendirici güç taşımaktadır

Açık bir gerçektir ki, bilinç sanayii bugün varolan form'ları içinde kendi varoluşunu sürdürmekte. temel almış bulunduğu ve sürekli olarak canlı tutmak zorunda olduğu bu ihtiyaçların hiçbirini tatmin etmemektedir. Bunu, oynanan oyunun bir illüzyona dönüştürebildiği yerlerde ve biçimlerde yapabiliyor sadece. Ama, işin can alıcı yanı şu ki, [varolan sosyal **form**'ların bilinç sanayilerinin - ç.l «yapacağım» dediği, sözvermiş göründüğü şeyleri karalamak yerine, bunları [kitlelere ifade ettiği değerlerine - ç l ilişmeden ele almak ve bunların ancak bir kültür devrimi ile gerçekleştirilebileceklerini anlatmak, ortaya koymak. Kitlelere, bu ihtiyaçlarının yanlış (asıls ı: false) olduğunu ilân etmekle kitlelerin kırgınıklarını; kitlelerin, olanı-biteni anlayamamalarının verdiği kafa karışıklığını kat-kat artırıp çoğaltan sosyalistler ve sosyalist rejimler, karşı çıkmaya ve kendisine karşı savaşmaya sözverdikleri bir toplumsal sistemin suç ortağı olup çıkmaya zorunludurlar.

---

* Eski çağda, siyasal toplum'a geçiş sürecinde soy toplumu birimleri yerleşik hayata geçtiklerinde, kendi soydaşlık topluluğu bütünlüğünü koruyacak biçimde, aynı mekan birimlerinde evler yaparak mahalleler oluşturmuşlardır.

Özel mülkiyetle birlikte, soydaşlık ilişkilerinin geliştirebildiğine oranla daha geniş bir evrensellik içinde özdeşleşme gerekince, Greklerde Cleistenes zamanında (MÖ 6. yy.), soy toplumunun soy, fratri ve kabile kurullarının aracılığı ile işleyen siyasal ilişkilerinin yerine, özel mülkiyet açısından mülkiyet sahibi olan ve olmayanlar arasındaki ilişkileri, örtülü bir dolaysız demokrasi ilişkileri görünümüne sokmak; özdeşleşmenin evrenselliğini büyütmek gerekmiştir.

Siteli olmak; bu özelliğe dayanan oy kullanma hakkına sahip olmak yeni toplum biçiminin olgunlaşmasında, getirdiği daha evrensel özdeşleşmeler aracılığı ile, büyük bir rol oynamış; bu üst-yapı düzenlemesi, temelde özel mülkiyeti doğuran emeğin yabancılaşmasına dayanan toplumsal evrimin hızlandırıcısı (çoğaltanı) olmuştur: site'den olmak, aynı **panteon**'da yer alan tanrı ve tanrıçaların sitelerinin oluşturduğu siyasal birliklerden (konfederasyonlardan ya da ilk emperyal bütünlüklerden) olmak, şu ya da bu adla adlandırılan bir Tek Tanrının müminlerinden olmak, Aydınlanma ile birlikte ise burjuvazinin açığa çıkan **aggressive** insafsızlığını «imânsızlık» olarak «dizginlemeye çalışan Kiliseye karşı» rasyonalizmden, laisizmden, ulusculuktan yana olmak v b. gibi

Yazar, Cleistenes'ten itibaren ilkel-komünal toplumdan siyasal topluma (bu, ilkel-komünal toplumda siyasal alan yoktu demek değildir) geçişin bu «püf» noktasına değiniyor. (Ç.)

İletişim araçlarının baskıcı kullanımları
Merkezi kontrollü program

Bir yayınlayıcı, çok sayıda alıcı

Tecrit edilmiş bireylerin hareketsizleştirilmesi durumu
Edilgin tüketici davranışı

Siyasallaşma-yoksunluğu
Uzmanlarca üretim (iletişimde - ç.)

Mülkiyet sahibince ya da bürokrasi tarafından kontrol

İletişim araçlarının kurtarıcı (emancipatory) kullanımları
Merkezileştirilmemiş (adem-i merkeziyetçi) program
Her alıcının potansiyel bir yayınlayıcı olması durumu
Kitlelerin hareketlendirilmesi
İlgili tarafların karşılıklı-etkileşimi, destek-yankı (feedback)
Siyasallaşmacı öğrenim süreci
Kollektif üretim (iletişimin süreç olarak kitlelerce üretilmesi - ç.)
Öz-örgütlenimli toplumsal kontrol

YENİ İLETİŞİM ARAÇLARININ SİSTEMİ ALT-ÜST EDİCİ GÜCÜ

13. Elektronik iletişim araçlarının nesnel anlamdaki 'düzeni alt-üst edici potansiyelleri' konusunda evrensel sınıf mücadelesinde yer almış bulunan tarafların her ikisi de —metropollerdeki manipülasyon tezini kader bellemiş bu tezin yandaşları bir yana— görüş birliğindedir. Frantz Fanon transistörlü alıcıların Üçüncü Dünyanın özgürlük mücadelesinde en önemli silâhlarından birini oluşturduğuna dikkati çeken ilk adamdır. Güney Afrika Cumhuriyeti'nin eski bakanlarından ve iktidar partisinin sağ kanadının «sözcüsü» Albert Hertzog, «televizyon Güney Afrika'da beyaz adamın mahvını hazırlıyor» demektedir. (**Der Spiegel** 20.10.1969). Amerikan emperyalizmi durumu gerektiğince anlamış bulunmaktadır Amerikan emperyalizmi —kendi ideologlarının adlandırmaları ile— «yükselen beklentiler devrimi»ni, tüm kıt'aya ve Amazon havzasının içlerine kadar kendi yayın istasyonlarını kurarak ve insanlara tek-dalgalı (tek frekanslı) transistörlü alıcılar dağıtarak karşılama girişimindedir. Nixon yönetiminin kapitalist iletişim araçlarına yaptığı saldırılar, yönetimin, bu araçların duyurumunun —bunun biçimi ne kadar tekyanlı olursa olsun— halkı Vietnam Savaşına karşı harekete geçirmekte çok önemli bir rol oynadığını farketmiş bulunduğunu göstermektedir. Daha 25 yıl önce Fransızların Madagaskar'da yaptıkları katliam —ki bu 100 bin kişinin katledildiği bir olaydı— **Le Monde** okurlarına «Küçük Haberler» bölümlerinde verilmiş, böylece, olayın başkentte kimsenin dikkatini çekmemesi sağlanmış, olay tepkiye yol açmamıştır.* Günümüzde ise, iletişim araçları sömürge savaşlarını emperyalizmin merkezlerine getirmeye başlamıştır.

İletişim araçlarının dolaysız hareketlendirici gücü, bilinçli bir biçimde düzeni değiştirici amaçlarla kullanıldığında, kendini daha açıkça göstermektedir. Bu araçların bulunduğu her yerde, o yerdeki siyasal edimin gösterimsel niteliği büyük ölçüde artmaktadır. Japonya ve Birleşik Amerika'daki öğrenci hareketleri bu durumu kısa sürede anlamışlar; işin başından itibaren, iletişim araçlarının yardımları ile, önemli sayılabilecek bir güç ve birikim sağlayabilmişlerdir. Ama bu başarılar kalıcı sonuçlar yaratmamıştır. Yeniden-üretimin sihirli gücüne safcasına «iman etme», örgütsel faaliyetin yerini tutamaz; kitle iletişimi araçlarını kendi eylemlerinin mantığını benimsemeye ancak aktif ve içsel tutarlılığı olan gruplar zorunlu kılabilir. Bu durum, devrimci pratikleri eylemlerinin kamuya duyurulmasında içeriklenmiş bulunan Uruguay'daki Tupamaros örneğinde açıkça görülmektedir. Bu örnekte aktörler yazar durumuna gelebilmişlerdir. Rio de Janeiro'da Amerikan Büyükelçisinin kaçırılması, olayın kitle iletişimi araçları üzerindeki etkileri düşünülerek planlanmıştır. Yani, olay bir çeşit televizyon programı olarak kurgulanıp gerçekleştirilmiştir. Arap gerillaları da aynı yolu izlemektedirler. Uluslararası planda bu teknikleri ilk sınayanlar Kübalılar olmuştur. Fidel, daha ilk günden itibaren (Moncado, 1953) iletişim araçlarının devrimci potansiyellerini gerektiğince ve doğru olarak kavrayabilmiştir. Bugün **illegal** siyasal eylemler, aynı anda, hem en üst derecede gizlilik, hem de en üst derecede duyurum (publicity) gerektirmektedir.*

* Bu biraz yetersiz bir açıklama. Şöyle ki, 25 yıl önce, aynı dönemde Afrika'da, ya da Madagaskar'da örneğin yeni bir madenin bulunuşu, şirketler için önemli bir olay Fransa'ya daha çabuk ulaşabilmiş ya da «Küçük Haberler»de değil de, önemli sayılan/gösterilen haberler arasında verilmişse burada yazarın belirttiği olguyu iletişim sanayiinin salt kendisi açısından değil, kullanımını belirleyen değişik, siyasal, ekonomik, kültürel etmenler açısından açıklamak daha doğru olacaktır. (Ç.)

* Yazarın bu açıklaması da, iletişim süreci teorileri ile yeterince ilgilenmemiş okurları yanıltıcı sonuçlara vardırabilir: «Aktör» olan ile, «yazar» olanın aynı taraf olabilmesi ile sorun bitmemekte-

14. Devrim koşulları, devrime ilişkin durumlar, kendileri ile birlikte, varolan iletişim araçları toplamında kitlelerce meydana getirilmiş süreksiz, kendiliğindenlikli değişimler de oluşturmaktadır. Bu oluşturulan değişimler ne denli kalıcı ve köklü iseler, o denli başarılı bir kültür devriminin oluşturulmuş bulunduğunu gösterirler. İletişim araçlarının nasıl bir «durum» içinde oldukları, bonapartist ya da bürokratik anti-siklonların patlamak üzere olup olmadığını anlama bakımından en gerçekçi ve en duyarlı barometrelerdir. Kültürel inisyatifi ellerinde tuttukları sürece, kitlelerin toplumsal tasarım ve düşün gücü teknik gelişmemişlikleri bile altedebilir; eskinin iletişim araçlarının işlevlerini dönüştürebilir; böylece de, onların sınırlılık doğuran - ç.n yapılarını parçalayabilir. «Bizim çalışmamız ile Devrim büyük bir propaganda ve aydınlanma çalışmasını başarı ile tamamlamıştır. Beylik kitabı sayfa sayfa ayırdık; sayfaların her birinin boyutlarını yüz kat büyüterek renkli baskı yapıp duvarlara astık. İyi bir basımevimiz olmadığı için, bu işi de tez yapmak zorunda olmamız nedeni ile, bu iş, en iyi, eldizgisi ile oluyordu. En hızlısı ile hızlandırılmış **lapidary** [taş baskısı tekniği - ç.n] idi. Bunu en basit baskı tekniğine uygulamıştık. Nitekim, hükümet kararnameleri bile rule biçiminde açılıp okunan, tek sayfalı ve resimli broşürler olarak; Ordu Emirleri ise, resimli risâleler olarak basılmaktaydı. (El Lissitsky, **The Future of the Book**, New Left Review, No 41, s. 42). 1920'lerde Rus sineması, o günün üretici güçlerinden çok ileri bir düzeye varmayı başarmıştır. Pudovkin'in **Kinoglas**'ı, Dziga Vertov'un **Kinopravda**'sı o günlerde bilinen, sinemalarda filmlerden önce gösterilen alışılmış «dünya haberleri»nden farklı; **avant l'écran** bir tarzda yapılmış siyasal nitelikte bir televizyon magazini niteliği kazanabilmişti. Küba'da bilgisizliğe karşı açılan okur-yazarlık kampanyası ise kitabın doğrusal (linear), dışarlayıcı (herkese kendini açmayıcı: exclusive) ve tecrit edici (okurları birbirinden ... ç.n) yapısını söküp atmıştır.* Çin'de Kültür Devrimi sırasında duvar gazeteleri elektronik iletişim araçlarının işlevlerini yüklenmiştir — en azından, büyük kentlerde. Çekoslovak halkının Sovyet işgâline karşı direnmesi kitlelerin, iletişim araçlarının kurumsal sınırlılıklarını dinlemeyen, **spontane** üretkenliğini canlandırmıştır (ayrıntılar verilecektir).

Bu gibi durumlar kural dışıdır (istisnai). Varolan üretici güçleri aşıp ortaya çıkabilen, bu yapılanların **utopik** doğası olmuştur (ama ardından üretim ilişkilerinin değiştirilmesinin sözkonusu olmadığı ortaya çıkmıştır). Güçsüz kalmaları, geridönüşleri ve yenilgileri de, kesinlikle, bu **spontane** doğalarından olmuştur. Fakat zincire vurulmuş kitlelerin ardında ne denli büyük ve kültürel enerjilerin bulunduğunu; özgürleşebildikleri an, yeni iletişim araçlarının taşıdıkları tüm potansiyeli görüp kavrayabilmekte kitlelerin ne denli büyük bir düşünsel ve tasarımsal yeteneğe sahip olduklarını apaçık ortaya koymuşlardır.

İLETİŞİM ARAÇLARI: MARKSİST TEORİDE BOŞ BİR KATEGORİ

15. Marksist Sol'un teorik tezlerinde ve pratik edimlerinde, toplumlarındaki en gelişkin üretim güçlerinin bulundukları noktadan geri kalmaması; bu güçlerde içeriklenmiş bulunan tüm **eman-**

---

dir. İletişim sürecinin etkinliği sadece bunlarla olabilecek birşey değildir. Önemli olan, burada aktör/yazar olduğu söylenen taraf ile kitlelerin arasındaki iletişim sürecinin her iki taraftaki insanlar için de, eşanlamlar taşıyan bir süreç olması, beklenene uygun tutumsal ya da davranışsal değişiklik yaratabilmesidir. Kitlelerin gerçek toplumsal hayatlarının onlara yükledikleri toplumsal roller; bunların gerektirdiği haklılaştırmalar; bunların sınandığı ve denetlendiği gruplardaki ilişkiler, bunların arasındaki tutarlılık aracılığı ile toplum yapısının yeniden-üretimine kitlelerin katılması, kitlelerin olay'ları ya da haberleri görmesi duyması ile, onların algılamalarını belirleyecek olan algılamaya ilişkin yapısal ve işlevsel faktörler v.b.nin öncelikle hesaba katılması gerekir. Bunları çok iyi bilenlerden ve uygulayanlardan biri —hem de epeyce gerçekcisi— **Goebbels** olmuştur. Buradaki noksanlık açısından, Goebbels'in, özellikle, iletişimin yaratacağı davranışsal değişimin belirlenmesindeki **stimmung** ve **haltung** süreçlerini birbirini etkileyen, fakat o andaki mesajdan ve yanısıra toplumsal ortamdan ayrı ayrı etkilenebilen süreçler olarak sayması çok önemlidir. Bunu anlamadıkça, radikal parti propagandasına açık ve kulak veren işçinin, İtalya'da neden burjuvazinin programlarına oy verdiğini açıklama; ya da gerillaların posterlerinin aydınların, yarı-aydınların ve burjuva liberallerinin yatak odalarına kadar girmesine rağmen, neden yapı için bu hareketlerin ciddi bir tehlike olamadıklarını açıklamak zor. (Ç.)

* «Kitap» konusundaki bu görüş birçok yönden yetersiz ve yanlıştır: Burada anlatılan olguların «doğru» görünmesi, sorunun yazarca, sadece, **immediate** yanları açısından ele alınmasından ileri geliyor. Kitap, kurgusu ile; işlevleri ile çok farklı bir iletişim aracıdır. Kitabın dıştalayıcı **exclusive** olma özelliğini aşmak, sayfalarını büyütülmüş baskılarla sokak duvarlarına asmakla değil; kitap yazma/okuma olanağının demokratikleştirilmesiyle olabilir. Tersi, ajitasyon'la sınırlı tutulmuş bir menipülasyondur, bireyselleşme değil, kitleleşmedir. Sosyalizmin, amaç edindiği **insan**, bireyselleşebilmiş insandır; «kitleleşmiş» insan değildir. Bu tür görüşlerin benimsenmesi anlık politik eylemlerde başarılı olma da, **civil** topluma vermeye yönelik kültür devriminin yolunu tıkar. (Ç.)

cipatory güçleri en derinlerine dek geliştirmesi ve bunları stratejik nitelikte kullanabilmesi akademik bir beklenti olmayıp, düpedüz, siyasal bir ihtiyaçtır. Bununla birlikte, bu konuda kural dışı bir yeri olan **Walter Benjamin** (ve aynı çizgideki Brecht) dışındaki Marksistler bilinç sanayiini anlamamışlar; onun sadece **burjuva-kapitalist** karanlık yanını görmüşler, sosyalist olanaklarını farkedememişlerdir. **Georg Lukacs** gibi bir yazar bile bu teorik ve pratik gelişmemişliğin dört dörtlük bir örneği kalmıştır. **Horkheimer** ve **Adorno**'nun yazdıkları da, burjuva iletişim araçlarının ilk dönemindeki günlere duyulan özlemlerden arınmış, kurtulmuş değildir.

(Bu düşünürlerin kültür sanayiine ilişkin görüşlerini burada tartışmak olanaksız. İki savaş arasında daha tipik bir Marksizm, «Eski Kültür ve Yeni Kültür» başlıklı ilk makalelerinden biriyle Lukacs örneğinde görülmüştür. (Kommunismus, Zeitschrift der Kommunistischen Internationale für die Lander Südasteuropas, 1920, ss. 1538-49). Kültürün yarattığı herhangi bir şey «Lukacs'a göre», ancak, bizatihi kendisi bir değer ise, her bir bireysel ürünün yaratım süreci, yapımcısının bulunduğu yer açısından tek ve nihai bir süreç ise, gerçek bir kültürel değer taşıyabilir. Ayrıca, bunun insan yetileri ve olanakları ile, yaratıcının yetenekleri ile koşullandırılmış bir süreç olması gerekmektedir. Bu tür sürecin en tipik örneği, çalışmanın (iş'in) bütün bir oluşumunun (genesis), sadece ve sadece, sanatçı'nın emeğinin sonucu olduğu; ortaya konan çalışmanın her ayrıntısının sanatçının bireysel niteliklerince belirlendiği sanat alanındaki çalışmalardır. Öte yandan, oldukça üst düzeyde bir gelişme kaydetmiş mekanik sanayide, ürün ile yaratıcısı arasında olabilecek herhangi bir bağlantı ortadan kaldırılmıştır. İnsan makinaya hizmet etmekte, ona uyumlanmaktadır. Üretim insanî yetilerden (potansiyellerden) bütünüyle bağımsızlaşmaktadır. Bu, «kültürü tahrip eden güçler» çalışmanın «madde karşısındaki gerçeğini»; onun «düzeyini» zedelemekte; en son darbesini de «çalışmanın kendisini başlıbaşına bir amaç kılarak» indirmektedir. Artık, «kültür ürünlerinin organik birliği, uyumlu, mutlandırıcı varlığı» sözkonusu bile değildir. Kapitalist kültür, «eski kültürün»; kelimenin düz anlamı ile, kültürün basit ve doğal uyumluluğundan «ve güzelliğinden» yoksun kılınmasına yolaçmak zorunluğundadır. Fakat şükür ki, her şey burada bitmemektedir. «Bugün olanaklı olan bu bilimsel araştırmanın içeriğinde» bir «proleterci toplum kültürü» hakkında daha fazla bir şey söylemek olanaksız ise de, bu aksaklıkları proleterci toplum kültürü muhakkak giderecektir. Lukacs «bu bağlamın doğasına uygun olarak, yeni toplum tarafından eski toplumdan devralınacak ve daha da geliştirilecek (kültür ögeleri - ç.) hangileridir» diye soruyor kendi kendine.. Cevap: insanî olmayan makina değil, fakat «kendisi bir amaç olarak insanlık ideası, klasik idealizmin mirası». Tamam, ama «bu **philistine** bir sanat kavramının tüm ölmüşlük duygusuzluğu ile bir kez daha hortladığı yerdir (noktadır) — bu, tüm teknik endişe ve düşüncelerden uzak ve yeni teknolojinin çarpıcı ve canlı görünümü ile kendi sonunun geldiğini hissetmeye başlamış bir **idea**'dır» (Walter Benjamin: **Kleine Geschichte der Photographie, Das Kunstwerk im Zeitaller seiner technischen Reproduzierbarkeit**, Frankfurt 1963, s. 69).

Bu, geçen yüzyılın oluşturduğu kır manzarasına nostaljik bir bakıştı. Bu gerici 'ideal'ler, Lukacs'ın yeniden canlandırmak için mezarından çıkardığı «kültürel değerleri» acımaya gerek duymadan, tabutunu kapatıp yer altına indiriverenler sosyalist gerçekçiliğin de öncüsü olmuşlardır. Ne yazık ki, süreç içinde, Sovyet kültür devrimi kurtların eline emanet edilmiştir. Ama bu estet de bu konuda J.V. Stalin'in düşündüğünden fazlasını düşünmüş değildir.

İletişim araçları konusunda Marksistlerin yetersiz anlayışları ve bu araçlardan yararlanmalarının çok soruya açık olması, Batılı sınaileşmiş toplumlarda, bunun bir sonucu olarak, Marksist-olmayan hipotezlerin ve pratiklerin boşluğa akan su gibi gelip doldurduğu bir boşluk yaratmıştır. **Cabaret Voltaire**'den **Andy Warhol's Factory**'ye, sessiz film komedyenlerinden **Beatles** topluluğuna, ilk çizgi-romanlardan bugünkü **Undergound** menajerlerine kadar apolitikler, iletişim araçları konusunda, Sol'daki bütün gruplardan çok daha radikal ilerlemeler kaydetmişlerdir (kural dışı biri: **Münzenberg**). Masum kişiler, komünizmin —kendisinin zararına olarak— incelemekten, ilgilenmekten, anlamaktan kaçındığı yeni üretici güçlerin önünde durup bunları salt sezgileri ile kavramaya çalışmaktadırlar. Bugün bu apolitik **avant-garde'lar*** kendi vantriloglarını ve peygamberlerini, toplumsal süreçleri anlayabilmek için gerekli analitik kategorilerden herhangi birine sahip olmadığını kendisi de açıkça kabul eden, ama karman-çorman kitapları iletişim sanayii üzerine yeterince özümsemeden yaptığı gözlemlerle dolu «bitmez-tükenmez bir maden» sa-

---

* **Avant-garde**'lığı bazı estetikçiler (**Frankfurt Okulu**ndan olanların çoğu), varolan toplumsal yapının total yadsınmasının bilince yansımasının kültürel ve sanatsal ürün üretme üslûbu sayarak her ölçüsüyle olumlu bulmaktadırlar. **Benjamin** ve **Brecht** ise, varolan toplumsal yapının yadsınmasının, yadsımayı yapacak bilinç de bu kültürün ürünüdür diye her şeyi yadsıyacak bir noktaya vardırılmadan, değişimi gerçekleştirmekte gerekli olan **bilinç, örgütlenme teorisi ve siyasal mücadele eylemi**'nin üçünün birlikte işe koşulması ile olabileceğini söyleyerek, kitlelerin erişemeyeceği kadar onlardan önde giden bir **avant-garde**'lığın olumlu bir yanı olmadığını; bunun idealistce, «entellektüelce» ve **işçi sınıfından tiksinme** ile açıklanması gereken bir anlayış olduğunu ileri sürmektedirler. (Ç.)

yılan **Marshall McLuhan**'da bulmaktadırlar. Ama hiç şüphesiz bu **McLuhan** bile, SBKP'nin tüm ideolojik komitelerinden, sonu gelmez tüm karar, direktif ve öbür çalışmalarından çok daha fazla, bu yeni iletişim araçlarının gücünü sezmiş ve anlamıştır.*

McLuhan, teorik bir yapı kurmaya gücü yetmediği için, malzemelerini bir **concept** olarak değil, fakat reaksiyoner bir tinsel kurtuluş (salvation) doktirininin beylik bir gösterimi biçiminde sunmaktadır. Kendisi yeni birşey icad etmiş değil, ama tüm siyasal sorunları boş laflarla geçiştirmeye çok iyi yarayan bir **«media mistiği»**ni açık bir üslûbla ilk formüle eden olabilmiştir. Bu boş laflar ise, bunların kuyruğuna takılıverenlerin çoktandır bekledikleri şeylerdi. **McLuhan** insanın kurtuluşunun televizyonun teknolojik yanından; hem de, bildiğimiz haliyle, bugünkü televizyonun teknolojik yanından beklenebileceğini savunmaktadır. **McLuhan**'ın da Marx'a yönelip, onu kendisine payanda yapmaya kalkışması yeni bir şey değildir. **McLuhan** da, en azından, sayısız denecek kadar mebzul miktardaki öncülleri (selefleri) kadar, sınıf mücadelesini küçümseme eğilimine; bulanık görünümlü bir **humanisma**'nın alet edildiği ekonomik temeldeki sorunları karanlıkta tutmak eğilimine; bu tür safiyane açıklamalara dayanan idealist eğilimlere sahiptir. Her şeyin kopyasında olduğu gibi, aslının soluk-silik bir kopyası olan bu yeni Rousseau, çağdaş ilkel insana bir «iman» malzemesi olarak bakmaktadır. Bu çağdaş ilkel insanın, tabiatı ile, daha yüksek bir düzeyde olmakla beraber, «acunsal bir köy» içinde tarih-öncesi kabile yaşamına dönmesi gerektiğini savunmaktadır

Bu tür anlayış ve düşünceler üzerinde fazla durmanın yarar getirdiği pek az görülmüştür. Bu şarlatanın en bilinen «lâf»ı «iletişimde araç, mesajdır» sözüdür. Bu belki biraz daha üzerinde durulması gereken bir söz. Bu söz, insanı çileden çıkaran bönlük ve eblehliğine rağmen, yazarının kavrayabildiğinden çok daha büyük bir hainliğe araç olmaktadır. Bir kere, en doğru anlamında bile **media mistiği**'nin safsatalığını taşımaktadır. Televizyon alıcısı hakkında belirtilmeye değer bir nokta da, yazara göre, televizyon alıcısının hareketli bir şey olduğudur — Amerikan programlarının mahiyeti bakımından bunun bir oranda çekici bir tez olduğu kabul edilebilir

(Çok yaygın olan, iletişim araçlarının, «mesajlarının yapısı»na ya da araçların yapısına bakmaksızın, insanın istediği her mesajı yayımlayabileceği tarafsız araçlar olduğu aldanımı bu görüşün yanlışlığını tamamlamaktadır. Doğu Avrupa ülkelerinde televizyon haberlerini okuyanlar 15 dakika tutan ve yazılı basın için bile uygun düşmeyecek kadar uzun sayılması gereken Merkez Komitesi kararlarını, toplantı bildirilerini, hem de anlaşıldığına göre, bunların milyonlarca insanlardan oluşan bir kamuyu mest edeceğine inanarak okuyabilmektedirler.)

«İletişim aracı, mesajdır» cümlesi, çok daha önemli başka bir mesajı daha aktarmış olmaktadır. Diyor ki, burjuvazi bize bir şeyler bildirmekte (duyurmak) olabilecek her şeye sahiptir, ama artık söyleyecek daha fazla bir şeyi kalmamıştır. İdeolojik olarak kısırdır. Üretim araçları üzerindeki kontrolünü, kendisi, bu araçların toplumsal yönden gerektiği biçimde kullanılması için yeterli olmadığı için, her ne bahasında olursa olsun kendi elinde tutmak istemektedir. Bu amacı, burada, üstyapıda bütün bir içtenlikle ve açıklıkla ortaya konulmaktadır. İletişim araçlarının bugün nasılsalar öyle kalmalarını ve hiçbir erek veya amaç yüklenmemelerini istemektedir. Bu istekleri, mantık açısından bakıldığında, alternatif olarak programlarında sadece negatif sinyalleri ve amorf gürültüyü benimsemiş bir sanatsal **avant-garde** tarafından zaten yıllardan beri benimsenmiş, savunulagelmiş; simgesel anlatımını bunlarda bulmuştur. Örnekler: şu sıralar yeni olmaktan çıkmış «sessizlik yazını», **Warhol**'un bir anda her şeyin olabildiği, ya da hiçbir şeyin olmadığı filmleri, ya da **John Cage**'in 45 dakika süren Hiç Üzerine Ders (1959)'i

BENJAMİN'İN BAŞARDIKLARI

16. Üstyapıda, üretim koşullarındaki devrim, **geleneksel estetik teorisini** geçersiz kılmış, temel kategorilerini bütünüyle sarsalayıp yıkmış, standardlarını altüst etmiştir. Bu teorinin kendisine temel aldığı **bilgi teorisinin** de günü geçmiştir. Elektronik iletişim araçlarında nesne ile özne arasında eski eleştirel düşüncelerin (critical) ilgilenmedikleri, yeni ve radikal bir ilişkinlik doğmuş bulunmaktadır. Kendine-yeterli bir sanat idea'sı çoktandır çökmüş bulunmaktadır. Sanatın öldüğü konusundaki tartışmalar uzun süre devam etmiş; ancak, kendilerine temel aldıkları estetik kavramını eleştirel olarak incelememiş; üretici güçlerin içinde bulundukları duruma denk düşmeyen ölçütler kullanmışlar; dar bir çember içinde hapsolmuşlardır. Değişen bu duruma uygun bir estetiği oluşturup inşa ederken, yeni iletişim araçlarının kurtarıcı ve özgürleştirici po-

* Bu konuda şunları belirtmek gerekir ki, 1960'lardan 1968/69'a kadar Sovyetlerden bu konuları derinlemesine işleyen toplumsal bilimciler çıkmıştır. Ancak, bu yeni araştırmacıların çalışmalarında «kavramlardaki benzeşmelerin ardından, sorunları ele alışta da Batı toplum bilimlerinin kavramsallaştırmalarına benzeme başlayacaktır» gerekçesi ile, Marksist ekonomi politik ile (makro sosyoloji oluyor bu), Batı'nın toplumsal bilim anlayışını (bu genel bir ifade ile mikro sosyoloji oluyor) birleştirmeye çalışan bazı toplum bilimciler ve bazı enstitüler «betimleyiciliğe dönük araştırmaların yetersiz kalabileceği» yolundaki eleştiriler üzerine bu çalışmaların azaltıldığı anlaşılıyor. (Ç.)

tansiyelini farkedebilmiş tek Marksist teorisyenin çalışmalarını bir çıkış noktası olarak almak gerekmektedir. Otuz beş yıl önce; yani, bilinç sanayiinin göreli olarak henüz gelişmemiş bulunduğu günlerde Walter Benjamin bu olguyu derinlere inebilen bir diyalektik maddeci irdelemeden geçirmiş bulunuyordu. Yaklaşımı, bugüne dek ortaya konan tüm teorileri geride bırakacak kadar gelişkin bir anlayışı yansıtmaktadır.

«Şu genellemeler yapılabilir: **reproduction** tekniği kopya-çoğaltım ile üretilen nesneyi geleneğin kendi alanından alıp çıkarmaktadır. [Bu teknik - ç.] çok sayıda kopya-çoğaltım yapmakla; bu «kendine özgün (unique)» varoluşun yerine kopyaların çoğulluğunu ikame etmekle ve alıcı ya da dinleyicinin kendi özgün konumları içinde bu kopya çoğaltımla ihtiyaçlarını karşılamalarına olanak tanımakla da kopya-çoğaltımlı nesnelere **yeniden-geçerlik** kazandırmış olmaktadır. Bu iki süreç, geleneklerde, çağdaş bunalımın öbüryüzü, insanlığın yeniden-doğuşu sayılmak gereken çok büyük bir sarsıntıya yol açmıştır. Bu süreçlerin her ikisi de çağdaş kitle hareketleri ile yakından bağıntılıdır. En güçlü ögeleri (agent) ise filmlerdir. Filmin toplumsal önemi; özellikle, en olumlu **form**'u içinde, yıkıcı ve boşalımcı (cathertic) yanı; yani, geleneksel bir değer olan kültürel kalıtımı yok etme olgusu farkedilmedikçe anlaşılamamaktadır.»

«Dünya tarihinde ilk kez, mekanik usullerle çoğaltım sanat çalışmasını ritüel'e olan parazitçe bağımlılığından kurtarmış olmaktadır. Sanat çalışması ne denli fazla kopya-çoğaltımı ile üretilebilirse, o denli **kopya-çoğaltım için kurgulanmış bir sanat çalışması** durumuna gelmektedir. Fakat özgünlüğün (authenticity) ölçütü olan anlıklığın (instant) sanatsal üretime uygulanabilirliği gitgide azalmış; sanatın **total** işlevi tersyüz edilmiştir. [Sanat ve sanatsal üretim - ç.] ritüel'e dayanmaktayken, bunun yerine, başka bir pratiği kendine temel almıştır — siyaset... Bugün gösterimsellik değerine yapılan vurgulamanın artmasına paralel olarak, sanat çalışması bütünüyle yeni işlevler yüklenmiş bir yaratı olmuş; bu işlevlerinden bizim bilincine varmış olduğumuz biri, yani sanatsal işlevi, daha sonraları, ikinci dereceden ve «olursa olur» denen bir şey sayılmaya başlamıştır.» (The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction, **Illuminations**, London 1970, ss. 223-27).

Benjamin'in kendi yaşadığı günlerde film ile ilgili olarak görüp anlayabildiği bu gelişmeler (trend) ve kendisinin bu konuyu teorik yönden önemli bir konu saymış olması, bilinç sanayiinin bir gelişim içinde bulunduğu günümüzde, herkesçe benimsenen bir görüş olmuştur. Bugüne dek sanat dediğimiz şey, günümüzde, kesinlikle Hegel'ci anlamıyla, kitle iletişimi araçları içinde ve bu araçlar tarafından diyalektik bir biçimde geride bırakılmış bulunmaktadırlar. Sanatsal üretkenlik, çok daha yaygınlaşmış bir üretkenlik içinde **aşırı derecede marjinal bir durum** olarak varlık sürdürebilmekte ve toplumsal bir öneme, ancak, bir **bağımsız varoluş** iddiasını bir yana bırakabildiği, kendisini marjinal bir durum olarak kabul edebildiği oranda sahip olabilmektedir. Profesyonel üreticiler, her nerede kişisel beceri ve yetilerine olan ihtiyaçtan yararlanarak bir şeyler yaratabiliyorlar ve bu becerileri aracılığı ile ayrıcalıklı bir toplumsal statü kazanabiliyor ise, bunların hayat-deneyimleri ve bilgileri yararsız kalmaktadır. Bunun anlamı, konu olarak bir estetik teorisi üzerinde durduğumuz sürece, perspektiflerimizde radikal bir değişikliğe ihtiyaç duyacak olmamızdır. Yeni araçların ürünlerine, önceki, daha eski günlerin üretim tarzları (modes) açısından bakacağımıza, tersine, geleneksel «sanatsal» iletişim araçlarının ürünlerini, üretimin modern koşulları açısından irdelemek zorundayız. («Daha önceki en boş tartışmalardan biri fotoğrafçılığın bir sanat sayılıp sayılmayacağı üzerine yapılmıştır. Temel sorun — fotoğrafçılığın bulunuşu ile birlikte sanatın tüm doğasını değiştirip değiştirmediği sorusu üzerinde ise, hiç durulmamıştır. Çok geçmeden, film ile ilgili olarak aynı yanlış sorunu film teorisyenleri sormaya başlamışlardır. Fakat fotoğrafçılığın geleneksel estetik için çıkardığı güçlükler filmin ortaya çıkardığı güçlüklerin yanında çocuk oyuncağı gibi kalmışlardır.» ibid., s. 229).

Perspektiflerde bu tür bir yön değiştirmenin yol açacağı panik anlaşılır bir şeydir. Bu süreç üstyapıda «muhataralı» zenaat sırlarını değiştirip her birini birer «beyaz fil'e» (anlamı olmayan bir şeye - ç.) dönüştürmekle de kalmamakta; özü gereği, yıkıcı bir ögeyi de gözlerden saklamaktadır. Bu, tek kelime ile, sakıncalıdır. Estetik gelenek için tek şans, bu geleneğin diyalektik bir biçimde varoluşunu sürdürebilmesindedir. Aynı biçimde, klasik fizik de, çok daha açıklayıcı ve kapsamlı olan modern fizik teorisinin çerçevesi içinde marjinal bir özel alan olarak varoluşunu sürdürebilmektedir.

Bu durum, geleneksel sanatsal disiplinlerin tümündeki bireysel alanlarda da görülmektedir. Bunların günümüzdeki gelişmeleri, bugünkü gelişmelerinden kendi tarih-önceleri çıkarsanmadıkça, anlaşılması olanaksız kalacaktır. Öte yandan, yararlı mı, yoksa yararsız mı oldukları ve neye yarayacakları konusunda ise genel bir iletişim araçları estetiği içinde özel birer durum (örnek) olarak ele alındıklarında, belirli bir vargıya ulaşılabilmektedir. Bundan meydana gelebilecek olanaklı bazı eleştirel yaklaşımlar konusunda birtakım belirtiler, örnek olarak edebiyat ele alınarak, aşağıda sunulacaktır.

YAZILI KÜLTÜRÜN VAROLUŞUNU SÜRDÜRMESİ

17. Yazılı edebiyat, tarih yönünden söylemek gerekirse, sadece birkaç yüzyıl başat rol oynamıştır. Bugün bile, kitabın önde gelirliği kendi efsa-

nesini sürdürmektedir. Onun da öncesinde, [kitabınki ile - ç] karşılaştırılamayacak kadar uzun bir zaman edebiyat sözsel olarak yapılmıştır. Şimdi, bundan sonra, insanları bir kez daha konuşur kılma eğilimi taşıyan elektronik iletişim araçları dönemini yaşamaktayız.* Gelişiminin en üst düzeyinde iken kitap, bir ölçüye kadar, daha ilkel olan, fakat geçmişte daha çok benimsenmiş bulunan üretim yöntemlerinin yerini almış; öte yandan, herkesi üretici kılacak olan gelecekteki yöntemler için de bir başlangıç noktası olmuştur.

Kitabın devrimci rolü yeterince anlatılagelmiştir, inkâr etmek de abestir. Bir iletişim aracı olarak yapısı açısından «yazılı edebiyat», kendisini yaratan ve kendi hizmetine koştuğu burjuvazi gibi, ilerici olmuştur (bak. **Komünist Manifesto**) Kapitalizmin, sanayi devriminin gelişimi için vazgeçilmez olan ekonomik gelişmesiyle benzerlik içinde, maddî-olmayan üretici güçler de kendi sermaye birikimleri olmaksızın gelişemezlerdi. (**Das Kapital**'in ve öğreticisinin birikimini de kitabın iletişim araçlığına borçluyuz.)

Bugün de, hemen herkes, yazmasına oranla, daha iyi konuşmaktadır (bu, yazarlar için de böyledir). Yazı yazma, salt fiziksel anlamda, kendine özgü değişmez bedensel duruşları gerektiren ve yüksek derecede biçimsellik taşıyan bir tekniktir. Buna paralel olarak da, yazmanın gerektirdiği toplumsal uzmanlaşma zorunlu olarak ortaya çıkmıştır. Profesyonel yazarlar her zaman için kendi caste'larının terimleriyle düşünme eğiliminde olmuşlardır. Çalışmalarının sınıfsal karakteri, zorunlu genel eğitim çağında bile, sorulmayacak kadar açıktır. Tüm süreç olağanüstü biçimde tabularla çevrelenmiş, kuşatılmıştır. Kelimelerin yazılmasında yapılacak harf dizini yanlışları, iletişim açısından bunlar hiç önemli olmadıkları halde, yazarının toplumsal yönden değersizleşmesine, cezalandırılmasına yol açmaktadır. Bu tekniği yöneten kurallar, rasyonel bir temele dayanmaksızın da olsa, kendilerine atfedilmiş **normative** bir güce sahiptirler. Yazılı bildirim ile «gözdağı vermek», ileri sanayi toplumlarında bile yaygın ve sınıfsallığı olan bir fenomen olarak bugün de varlığını sürdürmektedir.

Bu yabancılaştırıcı faktörler yazılı edebiyattan sökülüp atılamamaktadır. Bunlar, toplumun yazı yazma tekniklerini bir kuşaktan ötekine aktardığı yöntemler aracılığı ile pekiştirilmektedir. İnsanların konuşmayı öğrenmeleri daha önce ve psikolojik yönden çoğu kez daha elverişli koşullar içinde olduğu halde, yazmayı öğrenmek okul yolu ile ve otoriteryen bir sosyalizasyonun önemli bir bölümü olarak yapılmaktadır (güzel yazmanın adam sırasına girmenin bir türü olması). Bu durum yazılı iletişime, tonuna, sentaksına, tüm üslûbuna — damgasını vurmaktadır (bu durum, bu sayfadaki metin için de geçerlidir).

Yazılı dilin biçimselleştirilmesi, «muhalefetin» kafasını kaldırmamasını sağlar. Sözsel konuşmada çözümlenmemiş çelişkiler cümleciklerden, mimiklerden, jestlerden, konuşma hızından ve sesin yüksekliğinden ayrı olarak pozlar, çekinmeler, dil kaymaları, yinelemeler, cümle içindeki anlam tutarsızlıkları (anacoluthons) ile kendini açığa vurur. Yazılı edebiyatın estetiği, açık ya da örtülü, bu çelişkilerin törpülenip azaltılmasını; konuşmanın biçiminin, içerik bir yana bırakılarak, rasyonalize edilmesini ve düzenlileştirilmesini ister. Çocukluk yazılarında bile, yazardan, çözülmemiş sorunlarını, koruyucu bir düzgünlük-doğruluk perdesi ardında saklaması istenir.

Yapısı yönünden, basılı kitap üretici ile okuru birbirinden tecrit eden, monolog olarak işleyen bir iletişim aracıdır. Destek-yankı ve karşılıklı-etkileşim aşırı derecede kısıtlanmıştır; çok ince ve karmaşık süreçleri gerektirmekte ve pek ender olarak düzeltim olanağı vermektedir. Kitabın basımı bittiğinde, aynı anda, düzeltimi de olanaksızlaşmaktadır. Edebiyat eleştiriciliği gibi kontrol devresi alabildiğine güçlük ve noksanlıklarla doludur; ayrıca, seçkincidir (elitist). Kitap, temelde ilke olarak kamuyu dışlar.

Yazılı ve basılı edebiyatın bu ayrılgınlığını belirli kılan özelliklerden hiçbiri elektronik iletişim araçlarına uygulanamaz. Mikrofon ve kamera, üretim tarzının (üretimin kendisinin değil) sınıf karakterini ortadan kaldırmıştır. Normatif kurallar önemlerini yitirmektedir. Sözsel mülâkatlar, tartışmalar, gösterimler bildiğimiz **yazım**'a (orthography) ya da «iyi yazmaya» ne olanak verir, ne de böyle bir şey arar. Televizyon ekranı, estetiğini, karşıtlıkları ve çelişkileri **kamufle**

---

* İletişim teorileri açısından burada belirtilmesi gereken bir nokta var: Avrupa ülkelerinin televizyon kuruluşlarında danışmanlık yapan Strasburg, Birmingham ve Tampere (Finlandiya) üniversitelerinden bazı toplumsal bilimciler, bu kuruluşlar ile kitleler arasında iletişimi engelleyen fiziksel etmenler giderildiğinde bile, bu araçlardaki personelin egemen kültüre uyumlanmalarının sonucunda, bu kuruluşların yaptıkları kodlamaların kitlelerce kesinlikle —anlamına uygun— dekode edilemediğini; bu nedenle, **connotative** bir kodlamanın dışında yapılan bütün kodlamaların iletişim değil, «gürültü» olarak yayımlanabildiğini yazmaktadırlar. «Gürültüden» kaçınmak için yapılan **connotative** kodlamada ise kitlelere, ancak, onlarda varolan bilinç ile sınırlı ve bu bilinç'den kazanılan değerleri kullanan, onları kendisine payanda yapan değerler yüklü bir iletişim ile sınırlı kalmaya yol açmaktadır. Örneğin, reklamlarda «kazak»ın ısıtıcılığı, sağlamlığı değil, yanındaki kadın, refah, kırlık manzaradaki «doğallık» ile algılanan **connotative** bütünlüğü satılmakta; dizi filmlerde de basit bir Charlie'nin Melekleri'nde özel mülkiyet toplumunun çıkışından beri süren bir Odesius hayranlığı açısından düzenin haklılığı benimsetilmektedir. Bu iş, binbir trükler ve teknik üstünlükle yapılabilmektedir. (Ç.)

ederek oluşturur. Elbette, televizyon ekranında sürü sürü yalana da yer vardır; ancak, bu düzmeceleri uzaktan seyreden izleyiciler, bütün bunların bir şeyleri saklamakta olduğunu görebilirler. Bugünkü yapıları ile radyo, film, televizyon monolog karakterine sahip/otoriteryen eğilimlere fazlası ile sahiptirler Bu özellikleri, daha önceki üretim yöntemlerinden iletişim alanındaki daha eski araçlar ve yöntemlerden hep birlikte 'eski üretim yöntemleri' olarak söz ediyor - ç.] kalıtımlamışlardır ve bu durum, hiç de bir rastlantı sonucu sayılmamalıdır. Bugünün iletişim araçlarının estetiğindeki bu günü geçmiş ögeler toplumsal ilişkilerce istemlenmektedirler; bugünkü iletişim araçlarının doğasından ortaya çıkmış değillerdir. Tersine, bu özellikler, bugünkü iletişim araçlarının yapısına ters düşmektedir; yapı, karşılıklı-etkileşim istemindedir.

Bununla birlikte, yazının özel bir teknik olarak yakın bir gelecekte ortadan kalkması son derece zayıf bir olasılık taşımaktadır. Kitap için de gidişat aynıdır; kitabın da bazı belirli amaçlar için taşıdığı pratik avantajlar açıktır. Kitap, kullanımı biraz daha zorca bir araçtır; bir yerde bulundurulması daha fazla bir mekanı gerektirmektedir. Ancak, bugün bu gibi işler için daha kolay yollar bulunmuştur. Örneğin, mikrofilm ya da mikrofiş gibi, teyp-bankası gibi. Kitap marjinal bir örnek olarak sisteme katılmak, bütünleşmek, böylece kendi kült'ünü ve ritüellerini bu yolla sürdürmek durumundadır

(Bu, teknolojik gelişmelerden çıkarsanabilir. Elektronik, belirli bir biçimde, yazının yerini almaktadır: teleprint, okuma makinaları, yüksek süratli transmisyonlar, otomatif fotoğraf, elektronik kompozisyon, otomatik yazı yazma araçları, sayfa-blok dizicileri, fotokopi makinaları, manyetik kopya makinaları, hızlı basım makinaları. Ünlü Rus iletişim araçları uzmanı **El Lissitsky**, daha 1923 gibi erken bir tarihte bile «elektro kitaplıklar» kurulmasını istemiştir. Zamanının teknik koşulları açısından bu istek, ciddiye alınması güç, ya da gerçekleştirilmesi zor bir istekti. Bu kişinin geleceğe yönelik tasarım gücünün nerelere kadar vardığını görelim:

«Şu benzetmeleri yapıyorum:

Sözsel trafik alanındaki buluşlar	**Genel anlamdaki trafik alanındaki buluşlar**
hecelemeye dayanan konuşma	ayakta durmak-dikilmek
Yazı yazmak	tekerlek
Gutenberg'in basım makinası	hayvan kasgücü ile çekilen araba
?	otomobil
?	uçak

Bu benzetmeyi, kitap değişmez bir nesne olarak kaldıkça, yani yerini kendinden-konuşmalı, sine-konuşmalı temsil sistemlerine bırakmadıkça; kitap yapımı alanında yakın bir gelecekte temel nitelikte yenilikler olmasını beklemek durumunda olduğumuzu kanıtlamak için yapıyorum.

Bu temel yeniliğin, kitaba yakın bir alan olan **collotype*** tekniği alanında gerçekleşmek üzere olduğunu gösteren belirtiler başlamıştır.» (a.g.e., s. 40.)

Bugün, yazı, birçok durumda daha şimdiden ikincil bir teknik; sözsel olarak kaydedilmiş bir konuşmanın yazımlanması için kullanılan bir teknik durumuna gelmiştir; banda alınmış görüşmeler, konuşma tarzının ortaya çıkarılması ve konuşmanın yazıya dönüştürülmesi gibi.

18. Belgesel edebiyat denen türle karşılaştırıldığında edebiyat eleştirmenliğinin etkinlik yoksunluğu, eleştiricilerin, üretim güçlerinin bugünkü durumlarına ne denli uzak kaldıklarını kanıtlamaktadır. Bu durum, bugünkü iletişim araçlarının estetiğin en temel kategorilerinden birini ortadan kaldırmış olmalarından ileri gelmektedir — **fiction**. Kurgu/kurgu-olmayan (fiction/non-fiction) tartışması, 19. yy.'ın önde gelen «**nat ve hayat**» diyalektiği gibi, ortada durmaktadır. Kendi gününde **Benjamin**, «aygıtların» (apparatus: o zamanlar «iletişim araçları», «media» terimi kullanılmıyor, bilinmiyordu - ç.) kendine-özgülüğünü ortadan kaldırdığını göstermiştir. Bilinç sanayiin ürünlerinde «özgün» olan ile, kopya-çoğaltı (reproduction) arasındaki fark ortadan kalkmıştır — realitenin aygıtı temel almayan bu özelliği, günümüzde, realitenin en yapay görünümü durumunu almıştır. Kopya-çoğaltım usulü kopya-çoğaltım üzerinde tepkilerde bulunmakta ve onda temel nitelikte değişiklikler yaratmaktadır. Bunun etkileri epistemolojik olarak bugüne dek yeterince açıklanabilmiş değildir. Yol açtığı kategorik belirsizlikler de **belgesel** kavram ve anlayışını etkilemektedir. Kestirme bir ifade ile, kavram, yasal boyutları içine çekilip büzülmüş olmaktadır. Bir belge, «sahtesi»; yani kopya-çoğaltısı hapislikle cezalandırılması gereken bir şey olmuştur. Bu tanım, doğal olarak, teorik bir anlamdan yoksundur. Nedeni şu ki, bir kopya-çoğaltı, teknik niteliğinin iyi olması ölçüsünde, ister bir yağlıboya tablo, ister bir pasaport, isterse banknot olsun aslından hiçbir şekilde ayırt edilemez. Belgesel kayıt diye hukuki bir kavramın anlamlı tek yanı pragmatik kullanımlılığıdır; sadece, ekonomik çıkarları korumaya hizmet edişidir.

Elektronik araçların ürünleri, doğaları gereği,

* Özel bir işlemden sonra, jelatinli filmden direkt fotoğraf tabetme tekniği. (Ç)

belgesel ve konulu filmler arasında olduğu gibi, bu farklılıkları silip süpürmüştür. Her örnekolayda, açık bir biçimde, belirli bir mekansal durum tarafından belirlenirler. Üretici, geleneksel romancı gibi «olan-bitenin dışında kalıyormuş» görünümüne girmez. Bu nedenle, işin en başından itibaren, partizandır Bu olgu (gerçek), normal ifadesini üreticinin tekniklerinde bulur Kesmeler, **editing**, dublaj — bu teknikler bilinç sanayii için, yeni iletişim araçlarını kullanmanın, kendileri olmadıkça düşünülmesi bile olanaksız kalacağı, tekniklerdir. Bu tekniklerin üretici gücü, tam da çalışmaya ait işlemlerde kendilerini ortaya koyar ve bu noktada, kişinin bir röportaj mı, yoksa bir tiyatro oyunu mu ürettiği kesinlikle önemini yitirir. İster belgesel, ister fiction olsun, her iki durumda da eldeki materyal sadece bir prototip, bir yarı-bitmiş malzeme durumundadır; kökeni ne denli yakından incelenirse, farklılıklar da o denli görülmesi güç, belirsiz farklılıklar haline gelir (Daha da gelişkinleşmekte. Kameranın yöneltildiği realite daima aslından-yoksun olmakta.)

SANATIN, KUTSALLIĞINDAN YOKSUNLAŞMASI

19. Elektronik iletişim araçları, maddi alt-yapısından bağımsız olmayan, sadece ayrı nesneler sayılabilecek olan eski sanat çalışmalarından da ayrılmış, uzaklaşmıştır. Elektronik araçlar bu tür nesneler üretmemektedir. Programlar yaratmaktadır. Üretimleri, bir işlem (süreç) niteliğindedir Bu, sadece, ya da öncelikle bunlardaki «programın» daha önceden görülebilir bir sonu olmadığı anlamına gelen bir şey değildir — bu olgu, bugün bize sunulanlar gözönünde tutulduğunda, araçlara karşı anlaşılabilir bir karşıtlık (husumet) duyulmasına neden olmaktadır. Taşıdığı anlam, her şeyden çok, elektronik iletişim araçlarının programlarının, yapısal kısıtlamalar olmaksızın, kendi yaratı-sonuçlarına açık oluşudur. (Bu, ampirik bir betimleme olmayıp, bir istemdir. Ve araçların dışında olup da duyulacak bir istem de olmayıp, aracın doğasının yaratısonucu; eski bir estetikten, çok öğülen açık-form'unun —ve hem de sadece bir modifikasyonu biçiminde yapılmaksızın— çıkarsamakta olduğu bir istemdir. Bilinç sanayiinin programları kendilerinin yaratı-sonuçlarını da, neden oldukları, oluşturdukları tepkileri ve düzeltimleri de kendi içlerinde kapsamak zorundadırlar; tersi bir durumda, çoktan devirlerini kapatma durumunda kalmış olmaları gerekirdi. Bu bakımdan değerlendirilecek olursa, bir tüketim aracı değil, kendi üretimlerinin aracı (means) olarak ele alınmaları gerekmektedir

20. Sanattaki **avant-garde** ürünlerin taşıdığı özellik, söylemek gerekirse, bugün gerçekleşmeleri gelecekten beklenebilecek olan (bu araçların - ç.) potansiyellerinin bir sunumu (tezahürü) oluşlarıdır. «Her zaman için sanatın önemli görevlerinden biri, bütünüyle karşılanmasının zamanı henüz gelmemiş bulunan bir istem yaratmak, onu güçlü kılmak olmuştur. Her sanat **form**'unun tarihinde, o **form**'un —ancak teknik **norm** değiştiğinde, yani yeni bir san'at form'u oluştuğunda— yerine getirebileceği etkilerle karşı karşıya kaldığı kritik dönemler olmuştur. Örneğin, **decadent** (tereddi etmiş) denen dönemler de ortaya çıkan sanatsal aşırılıklar, taşkınlıklar, saçmalıklar ve kaba-sabalıklar gerçekten sanatın en zengin tarihi güç kaynağından doğarlar. **Dadaism** böyle bir barbarlıkla kaynaşmış, bu barbarlıkların ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Onun yapmak istediğinin, getirmek istediğinin doğasının (mahiyetinin) ne olduğunu biz ancak şimdilerde kavrayabiliyoruz **Dadaism**, kamunun bugün film'de aradığı etkilemelere, resim sanatı (ya da edebiyat) aracılığı ile erişmeye çalışıyordu» (Benjamin, **a.g.e.**, s. 42). Sonu şaşırtmacalı çıkan sahne oyunları, tuluat ve teyp, slayt, fonoğraf, film gibi çeşitli iletişim araçlarının birlikte kullanıldığı gösterim türü ürünlerinin, onları önemsiz ve üzerinde durmaya değmez şeyler olmaktan çıkaran **prognostic*** değerlerinin aranması gereken nokta da budur. Çalışmalarında, monolog karakteri nedeni ile elektronik iletişim araçlarının bugün sadece tortusal bir kullanım-değeri kaldığının farkına varabilmiş yazarlar vardır. Bu yazarların çoğu, gerçeğin bu algılanması güç görünümünden oldukça kıt-görüşlü sonuçlar çıkarmaktan öteye gidememektedirler. Örneğin, bu yazarlar zorlama ve düzmece seri-içi değişmeler (permutations) aracılığı ile, ortaya koydukları malzemeden, kullanıcı durumundaki bireylere, çoklu-kullanım düzenlemeleri yapabilme olanağı sunmaktadırlar. Böylece, her okura kendi kitabını kendisinin yazabilmesi olanağı sağlanmış olmaktadır. Kullanılan iletişim aracının yapısına ters düşme bahasına sürdürülen bu gibi karşılıklı-etkileşim üretme girişimleri, kişinin eline «bir başına konuşma yapması» için bir çağrı tutuşturmaktan başka bir şey değildir.** Salt gürültü, oluşturulan karşılıklı-etki-

---

* **Prognostic** ilerde olabilecek şeyleri, sonuçları, bunların gelişim süreci hakkındaki önkestirime, belirtilerine, tahminlerine ait; bunları sağlayıcı nitelikte. (Ç.)

** Buradaki karşılıklı-etkileşim, Kitle İletişimi Teorileri açısından şöyle oluyor: alışılmış biçimde bir kitap, dışlayıcı ve tek-akışlı iken, buradaki gibi çoklu-kurguya dayanan bir yazımla üretilmiş kitapda, yazar, iletişim sürecinin başlamasından önce bu düzenlemeyi yapıyor. Bu, ilk bakışta kavranması güç bir karşılıklı-etkileşimdir Ancak, an ve mekanca bağıntılı iki kişi arasında değil de, olabildiği ölçüde, aynı kültür kesitlerinde bulunması olasılığı olan kimseler arasında, an ve mekanca bir ortaklık olmaksızın; fakat, edingiler'de (predispositions) ortaklıklar sağlayan kültürel benzerlik aracılığı yürütülen bir

leşimlere gerçek bir varoluş olanağı tanımamaktadır.* **Kavram sanat**'ın satışını yaptığı türden

karşılıklı-etkileşimdir. Fakat, işlemesi için kitabın kurgucu-yazarı ile okur-kategorilerinin hayat-denemlerinin ortak olanlarının nicel olarak belli bir hacime ulaşması; kısacası, yaşadıkları reel hayatın kültürel, siyasal, ekonomik etmenlerinin aynı; bu etmenlere karşı iki yandaki bireylerin sahip oldukları yanıtlama kalıplarının da aynı olması; daha da kısası, uzunca bir süreden beri «aynı kültürlerin» insanları olmaları gerekir. Bu ise zordur. Bu tür kitaplar, aslında, yazarın sandığının tersine, başka bir amaçla; karşılıklı-etkileşimi gerçekleştirme amacı ile değil; kitabın ölümle sonuçlanan versiyonunu okumak için, içkapaktaki tarifnamedeki gibi A, B, D, G ve Z bölümlerini bir kitap yapıp okuyanları da, sonu tatlı biten bir kitap olarak okumak için başka türlü kurgulayanları da, sadece ve sadece, kendi reel sosyal konumlarının onlarda duyurdukları farklı ihtiyaçları karşılayacak bir **catharsis**'e, bir fantazya tüketimine itmek; egemenlik kuramadığı, gönlünce belirleyemediği kendi reel hayatı karşısında **agressive** ya da **submissive** nitelikteki psikolojik yönsemelerine, bireylerin reel hayat yerine ikame edebileceği, düzmece bir hayata yönelik bir çıkış (outlet) oluşturmak amacıyla yazılmaktadır.

Burada yapılan işin, an ve mekanca aralarında bağlantı olan iki bireyin aralarındaki iletişimdeki (karşılıklı-etkileşim'deki) birçok başka özelliklerden de yoksun kaldığı bilinmelidir. «Kitle Toplumu»nun bu tür ileri noktalara varmış teknikleri, **kitle** içinde olma ast-konumu yüzünden bireyselleşme olanağından yoksun kılınmış bulunan çağdaş insanın Kitle İletişimi Araçları karşısında gitgide birer «captive audience» durumuna gelmekte oluşundan yararlanmak amacı ile bulunmuş tekniklerdir: televizyon istasyonları, gazeteler, dergiler çoğalsa da, «radikal» yayınlar yapanları da, marjinaller ve bilinçli -örgütlü- siyasal eylemliler —bunların davranışları nitelikçe birbirinin tam tersidir— dışındaki **kitle** içindeki insanların sayıları sonsuza kadar da çıksa, gazetelerden, televizyon v.b., iletişim araçlarından aradıkları, bulabildikleri şeyler kendi yanlış-bilinçlerini besleyecek; böylece, yabancılaşmalarının sancısını hissettirmeyecek yayınlar olacaktır. Bunun en iyi yolu, bir zamanlar bireysel düşün yeteneğini oluşturmakta en etkin mimariye sahip iletişim aracı olan kitabın yerine, böyle kurgulanabilir kitaplar ile, okuru kendisinin dar, asılsız, kendisine karşı olan içsel yapısı içinde hapsetmek; onu, bir bakıma, kendisinin «tutuklu okuru; tutuklu dinleyicisi» yapmaktır. (Ç.)

* Salt gürültü: sadece «gürültü» anlamında, **Gürültü** kavramını açmak gerekiyor. Radyoda bir istasyonu dinlemek istediğimizde karışma, parazit varsa v.b., aradığımız yayını (sesi) bulamayız, anlama vardırıcı bir biçimde algılayamakestirme (çözümler - ç.), üretici güçlerin gelişiminin bütün çalışmaları gereksiz kıldığı yolundaki **banal** ve asılsız (false) bir yargıya dayanmaktadırlar. Böyle bir haklılaştırma ile kişi, tüm bir maddi üretimi bir **random generator** kendi başına organize edebilir diye, her şeyi bir kompütere de bırakabilir. Çok şükür, sibernetik uzmanlarına, böyle çocukça oyunlar oynamaları için, izin verilmiyor.

21. Eski tarz bir «sanatçı» için —diyelim, bu bir yazar olsun— bu söylediklerimizden çıkan sonuç şu ki, kendine bir amaç olarak benimsemesi gereken şey, tıpkı bir edebiyat öğretmeninin kendisine düşen görevi ancak kendisine olan ihtiyacı sona erdirmekle yerine getirebile-

yız, bütünlükten yoksun bir biçimde algılarız. Sonuçta, gönderimci ile bizim aramızda bir iletişim olmaz. Bu, çok basit ve sadece **mekanik gürültü** anlamında bir gürültüdür. Sosyolojik olarak daha anlamlıları; daha denetim dışı kalabilenleri ise, daha zor kavranabilen şeylerdir. Örneğin, bilmediğimiz bir dil'de yayın yapan bir istasyonu dinlememiz, büyük bölümü ile bir gürültüdür. Ve, yönetenler ile yönetilenler arasındaki ayrılığı kurumsallaştırmış bir toplum yapısında yönetenlerle yönetilenler arasında, (Kitle Toplumu'nda ise, yönetenlerle/egemenlerin başat kültürünü özümsetici bir meslek ethic'ini benimsemiş TV kadroları aracılığı ile) kurulmak istenen bir iletişim, eğer **denotative** bir kodlamaya dayanmakta ise, son yıllarda Batılı sosyal bilimcilerden (iletişim teorisyenlerinden) bazılarının da kabul ettikleri üzere, bu bir **gürültü**'dür. Kitle içindeki insanlar, böyle kodlanan öğütleyici, telkin edici, sosyalizasyon amaçlı programları fiziksel anlamda dinleseler bile, iletişim kurumunun herhangi bir programdaki amaçlarına denk düşen bir kod-açımlama yapamadığı için, bir gürültü dinlemiş olmakla paçayı kurtarabilmektedirler. Buna da engel olmak için; yani, Kitle'leştirilmiş bireylere bu hakkı da tanımamak için birey'e yöneltilen son saldırı silahı ise **connotative** kodlama ile yayın hazırlamaktır. Bundan kurtuluş zor; çok zor olmaktadır. Bu tekniği, iletişim teorisyenleri, bir alt-dal olan reklamcılıktan öğrenmişler; alıp, benimsemişlerdir. Böylece, özellikle TV'nin çok-kanallı bir iletişim yapabilmesi sayesinde, **denotative** kodlama ile hazırlanan bir programda kitlelere benimsetilemeyen bir değer ya da kabul ettirilemeyen bir tutum değiştirimi, **connotative kodlama** ile yapılan programcılığa geçiş ile, bunun yanısıra sunulan (algılattırılan) cinsellik, başarılılık, seçkinlik, namusluluk, olgunluk, temizlik, yalnızlık gibi olumlu, ya da öylesi gerekiyorsa, olumsuz değerler taşıyan uyarılar ile birlikte sunularak, benimsetilebilmektedir. Yalnız, bunları artık, kitle içindeki bireylerin algılamalarının «immediacy»lik özelliklerine uyarak kurgulaması gerekmektedir. Bu **immediacy**'lik ise, egemen kültürün en etkin aracıdır. (Ç.)

cek olması gibi, o gün gelinceye kadar bir uzman olarak çalışarak, kendisine duyulan ihtiyacı ortadan kaldırmaktır. Bütün öğrenme süreçleri gibi, bu süreç de karşılıklılık (reciprocal) özelliği taşır. Uzman, sürecin ikinci yanındaki akış aracılığı ile, uzman-olmayan kadar, ya da ondan daha da fazla öğrenme durumundadır. Ancak bu da gerçekleştirildiği zamandır ki, uzman kişi kendisini «kendisine ihtiyaç duyulan» olmaktan kurtarmayı başarabilecektir

Burada, toplumsal yararlılığının en iyi ölçütü, iletişim araçlarındaki özgürleştirici (emancipatory) faktörleri kullanmak ve onları verimli olmaya yöneltebilmek yeteneğinin derecesi olacaktır. Bu süreç esnasında içinde yer alacağı, uğraşmak ve başa çıkmak zorunda kalacağı taktik çelişkileri ne reddetmek, ne de bu çelişkilerin gölgesi altında silikleşip etkisizleşmek durumundadır. Fakat, stratejik bakımdan rolü açıktır. Yazar, kitlelerin görevlisi (agent) olarak çalışmak zorundadır. Kendine, kitlelerin arasında, onlarla bir olarak son vermesi, kitleler yazar olduğu gün, kitleler tarihin yazarları olduğu gün gerçekleşebilecektir

22. «Bilmenin kötümserliği, iradenin iyimserliği.» (Antonio Gramsci).

p.peterson
DEMOKRATİK MERKEZİYETÇİLİK ÜZERİNE
eleştiri yayınevi
devrimci sosyalizm dizisi ·2·
Adres:Babıali Cad. Pak Han No:16/205_Cağaloğlu_İstanbul

HALUK ŞAHİN

Birikim 58-59/38

Televizyon İdeolojisi: Teorik Çerçeve Ve Bir Vak'a İncelemesi*

Çeviren: TARIK GÜNERSEL

Bu makale, televizyon uygulamalarının global standartlaşmasını teknoloji transferi ve bunun ideolojik sonuçlarının terimleriyle açıklama imkânı veren bir çerçeve öneriyor. İleri sürülen şu: bağımlı bir ülkeye transfer edilen teknoloji —örneğin televizyon— beraberinde bir dizi tanım, temel varsayım, çalışma standartı ve mesleki normlar halinde belli bir ideoloji de taşımaktadır. Empoze edilen ve/veya benimsenen bu kurumsal formlar gerçi belli somut tarihi koşulların ürünleridir ama, bunlar genellikle «doğal», «evrensel» ve «kaçınılmaz» olarak görülürler. Bu tür ideolojik körnoktalar, birtakım yapısal zorunluklarla birlikte, teknolojik bakımdan bağımlı ulusların egemen Batı tipi media (kitle iletişim araçları) pratiğini benimsemelerine yol açmaktadır.

Yazının ikinci bölümünde Türkiye televizyonunun on yıllık tarihi (1968-78) ele alınıyor ve teknoloji transferinin yanısıra belli bir media ideolojisinin de alınıp benimsenmesi süreci bu teknolojik bağımlılık vak'ası somutunda tartışılıyor.

GİRİŞ

Global bilgi akımı uluslararası haberleşmenin temel konusu olalı beri, araştırmacıların ilgisi tek tek ülkelerin haberleşme alanında kaydettikleri gelişmeden, çeşitli bölge ve bloklar arasında varolan haberleşme ilişkilerindeki dengesizliğe kaymış bulunmaktadır. Bu yeni bakış açısına göre, haberleşme teknolojileri, ürün ve sistemleri, merkezdeki ülkelerden periferi ülkelere akmakta ve bu tek yönlü akım tüm dünyada belli egemenlik ve bağımlılık örüntüleri oluşturmaktadır.[1] Bu sebepten, bir ülkenin bu ilişki örüntüleri içindeki konumu o ülkedeki media sisteminin niteliğini belirleyen en önemli etmenlerden biri kabul edilmektedir. Örneğin, Golding (1977 : 291) bu yakınlarda yazdığı bir makalede «tek bir ülke içindeki mediayı uluslararası bağımlılık çerçevesine oturtmadan değerlendirmeye çalışmak ampirik ve teorik olarak anlamsızdır» demiştir.

Dikkat merkezinin bu anlamlı yer değiştirişi, bağımlılığın uluslararası bağlamının bilincine varanların çoğalmasına neden olmuştur. Bugün artık birçok inceleme, dünyadaki bilgi iletiminin tek yönlü olduğunu ve bu tek yönlü akımın pek küçük sayıdaki çok sanayileşmiş Batı ülkesinin —özellikle ABD'nin— büyük ölçüde denetiminde bulunduğunu ortaya koymuş bulunmaktadır.[2] Bu alanda süregelen araştırmalar, hüküm süren ilişki örüntülerini yeniden-üreten ve yaşatan yapısal ve kurumsal düzenleme ve mekanizmaları gözler önüne sermekte. Ne var ki bu araştırma eğilimi bugünkü evresinde «denklemin arz tarafına»[3] ağırlık vermiş olup talebin geldiği tarafa pek eğilmemiş durumdadır. Nitekim bu duruma işaret eden Boyd-Barrett, geçenlerde, «alıcı ülkelerde media etkilerini benimseme ve özümleme süreçleri hakkındaki araştırmalar hayli sınırlı olup bu konunun daha dikkatli incelenmesi gerekmektedir» demiştir (Boyd Barrett, 1977 b: 131, siyahlar yazarın).

Uluslararası arenada «media emperyalizmi» ile sonuçlarını ele alan tartışmaları ve kızgınlığı bir yana koyarsak, «gelişmekte olan» ülkelerin üç beş Batı ülkesinin media uygulamalarını toptan benimseyip özümlemekte devam edişleri şaşırtıcıdır. İnsan bu alıcı ülkelerdeki programlamalar arasındaki çarpıcı benzerliği (Katz, 1977 a: 115) tersine iddialara rağmen rahatlıkla görebilir. Öyle görünüyor ki, standartlaşmanın çekici gücü, kendisine direniş olsun olmasın, tüm genel ekonomik, kültürel, toplumsal ve siyasal engelleri aşarak zafere ulaşmakta.

Media uygulamalarının global standartlaşmasına en çarpıcı örnek olarak televizyonu gösterebiliriz. Bu olgu programların sadece içeriklerinde değil, türlerinin oranlarında da görülür. Evrensel kabul görmüş bir programlama formülünün değişik ülkelerde kullanışı pek önemsiz varyasyonlarla olmaktadır (Katz: 1977: 115). Gerçi bu işin avukatlarına haldeki dengesizliği ve tek yönlü akımı çok doğal bulmakta ve bunu döngüsel yayılma sürecının bir adımı diye nitelendirmektedir (Sola Pool, 1977). Bu görüşe göre televizyon yeni çevrelere girdikten sonra nasıl olsa yerel kaynaklı akımlar uluslararası akımlar ayarına yükselecek ve başlangıçta zorunlu olan bu homojenliğin yerini heterojenlik alacak

---

* Bu yazı Media Culture and Society'in 1979 I. sayısından (161-169 shf.) alınmıştır.

tır. Gelgelelim gelişmeler bu yaklaşımı doğrular nitelikte değil. Televizyonun yeni bölgelere girmesi ve şehir bölgelerinden taşraya yayılmasıyla birlikte gitgide artan sayıda insan Batı'nın televizyon kültürü ile temasa geçmekte ve sayılı merkezlerin etki alanı büyümektedir. Dahası, çeyrek yüzyıldır televizyon kullanan birçok ülkenin durumu, zamanın hiç de yerel kültür üretiminin ve dolayısıyla uluslararası çeşitliliğin lehine geçmediğini gösteriyor (Katz, 1977a: 118).

Artan şikayetler ile süregelen tabi olma durumu arasındaki çelişki nasıl açıklanabilir? Belli ülkeler bağımlılık statüsünde kalmalarına elbette etkisi olan belli media uygulamalarını acaba niçin benimseyip özümlüyorlar? Bu fenomenin ardındaki yapısal nedenler (yani, «güç kaynakları arasındaki dengesizlik» (Boyd-Barrett, 1977b 119) çağdaş emperyalizmin bağlamında ele alınarak dikkatle incelenmeye değer. Bu sürecin özgül ideolojik bileşenlerine de eşit önemi vermeye özen göstermek gerekir. Bu makale, «gelişmekte olan» ülkelerin belli media uygulamalarının etkilerine açık olmalarının nedeninin, hiç değilse kısmen, ideolojik körnoktalar olduğunu ileri sürüyor. Bu makale televizyon ideolojisinin doğasını açıklamaya çalışacak ve teknolojik bağımlılık durumundaki Türk televizyonunun kendine özgü bir yolda gelişeceği yerde nasıl gitgide başka ülkelerdeki televizyona benzediğini anlatacak.

TEORİK ÇERÇEVE: TELEVİZYON İDEOLOJİSİ

Teknoloji transferi konusundaki incelemelerin gösterdiği gibi bu transferler birtakım mamul nesnelerin sınırın öbür yakasına geçirilmesinden ibaret değildir (Spencer and Woroniak, 1967). Yeni teknoloji yeni evine kurumsal ve ideolojik bağlantılarından soyulmuş olarak girmez. Götürdüğü sadece kupkuru bir kullanma talimatnamesi de değildir. Transfer edilen teknoloji beraberinde kendi tanımlarını, temel varsayımlarını, çalışma (performance) standartlarını ve meslekî normlarını da taşır. Başka deyişle, teknoloji transferi belli bir ideolojinin transferini de kapsar. Yeni teknoloji bu bağlantılarıyla birlikte bir «paket» halinde empoze edildiği veya benimsendiğinden (Spencer and Woroniak, 1967: 22), ideolojik bağlantıların ayrıca davet edilmiş olup olmadığı hiç fark etmez.

Bu ideoloji, refakat ettiği teknoloji ile birlikte, gelişmenin belirli bir evresindeki belirli bir bağlam içinde yer alan belirli etmenlerin ürünüdür. Bu ideoloji, özü bakımından, bir teknolojik imkânın nasıl kullanılacağı hakkında bu teknolojinin doğduğu çevrede yapılmış belirli toplumsal tercihlerin makul gösterilmesinden başka bir şey değildir. Başka deyişle, belirli bir toplumdaki bir teknoloji çevresinde boy atan kurumsal biçimler zorunlu olmayan (arbitrary), koşullara bağlı ve geçici biçimlerdir. Yine de, egemen ideoloji ile uyarlı olarak, bu biçimler metafizik bir hâle ile çevrelenir ve «doğal», «ebedi», «evrensel» ve «kaçınılmaz» gibi gözükürler.[4] Teknoloji böyle etkileyici bonservislerle birlikte seyahat ettiğinde, onun bu belirli kullanılışlarına eleştirel yaklaşmak gereksiz görünür. İşte, alıcı ülkelerin bir egemenlik ve bağımlılık sistemi içinde isteyerek veya tedbirsizlikten yer almalarına yol açan, bu eleştirisizlikten başka bir şey değildir.

Televizyon olayı buna en iyi örnektir. Televizyonun Britanya ile ABD'deki bir teknoloji olarak toplumsal tarihi, televizyon teknolojisinin icadının ve geliştirilmesinin de, edindiği kurumsal biçimlerin de raslansal olmadığını açıkça ortaya koyar (Williams, 1975, Schiller, 1969). Bunlar, «sanayileşmiş kapitalist toplumun belirleyici sınırları ve baskılar çerçevesi içinde oluşan bir dizi ihtiyaç ve cevapların» ürünüydüler (Williams, 1975: 23). Bugün epey yaygın olan ve «yayıncılığın (broadcasting) haldeki biçimlerinin teknoloji tarafından belirlenmiş bir alınyazısı ol duğu» şeklindeki düşünüş, aslında ideolojinin dile getirilişinden başka bir şey değildir. Williams'ın gözlemine göre, iyi incelendiğinde belirli koşullarda alınan belirli toplumsal kararlar olduğu açıkça görülebilen bu «alınyazısı», zamanında tamamen olmasa bile öylesine büyük ölçüde kabul görmüştü ki bugün geriye dönüp bakıldığında bunları alınmış birtakım kararlar olarak görmek pek güç oluyor, «kaçınılmaz sonuçlardan» dem vuruluyor (Williams, 1975: 23).

Temel olarak ABD ve Britanya'da ortaya çıkmış ve gelişmiş olan televizyon ideolojisi yıllar geçtikçe daha da karmaşık ve kapsamlı olmuştur. Temel yapısı hakkında belli bir görüşü vardır (merkezî verici istasyonlar ve evlerdeki alıcılar); izleyicisini bir nesne olarak görür (bir pazar ya da seyreden halk); temel işlevini tanımlayışı vardır (eğlendirme); uygun kalıpların yazıldığı bir reçetesi vardır (yarışma programları, eğlendirici şovlar, diziler, söyleşi programları v.b.); mesleki standartlarının bir kodu vardır (tarafsızlık, özerklik v.b.); çalışması, sunuşu, yapısı, dili hakkında ölçütleri vardır v.b..

Son 25 yıllık deneyler göstermiştir ki televizyon ideolojisinin bu çeşit bileşenleri alıcı ülke tarafından perakende olarak benimsenmez. Bir ülke şu önermenin kapanına kısılmayagörsün. «Televizyon denen şey işte budur, demek ki bizim televizyonumuz da böyle olmak zorundadır». Gerisi kolayca gelir artık. Şu rahatça söylenebilir ki, teknoloji belirli biçimlerinin temelinde yatan varsayımlar eleştirilmeden alındığında, ideolojinin özü benimsendiğinde, çeşitli parçaların da akın etmesi işten değildir. Çünkü onlar «evrensel» ve «kaçınılmaz» bir hedefe doğru ilerlemenin öbür adımları olarak, «doğal» ve çizgisel «gelişmenin» gerektirdiği adımlar olarak görülür. Bu yüzden, daha az sanayileşmiş ülkeler için aracın kendisi bir mesaj olmuştur

TÜRKİYE TELEVİZYONU: VAK'A İNCELEMESİ

Türk televizyonunun on yıllık tarihi (1966-76), televizyon teknolojisinin yeni bir çevreye transferinin yapılışı ve media uygulamalarının yapısal ve ideolojik baskılar sonucu egemen Batı modeli doğrultusunda gitgide standartlaşması açılarından incelenmeye değer bir örnek olmaktadır.

Teknolojinin Transferi

Başka ülkelerle kıyaslarsak, televizyon Türkiye'ye hayli geç geldi diyebiliriz. Ayrıca bu geliş Türk hükümetinin kararlı bir eylemi sonucu değil, eylemsizliğinin sonucu oldu. Gecikmede Devlet Planlama Teşkilatı'nın payı vardır. DPT televizyonun pahalı ve zamansız bir yatırım demek olacağını ve bunun da zaten iç açıcı olmayan ödemeler dengesini daha da bozacağını savunmaktaydı. Nitekim çeşitli baskılara rağmen televizyonu Birinci Beş Yıllık Plan'a (1962-67) koymadılar (Şahin, 1974: 250). İşin garibi, Türk televizyonunun oluşması tam da bu döneme raslar.

Televizyon teknolojisinin Türkiye'ye aşılandığı bu evrede baş rolü Federal Alman Cumhuriyeti oynadı. Batı Almanlar 1963'de imzalanan anlaşma üzerine hibe olarak Ankara'da kapalı devre televizyon sistemi kurdular, teknik ve programcı eleman yetiştirmek üzere kurs açtılar. Kapalı devre sistemi işlerliğe kavuştuğunda, 1967'de ek anlaşma yapıldı ve küçük bir verici istasyonun hibesi sağlandı. Böylece, DPT'nin itirazlarına rağmen, Türk televizyonu 1967 yılı sona ererken uçuşa hazırdı. Alman hibeleri Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu'nun (TRT) plandaki talimatlara yan çizmesine ve işi oldu bittiye getirerek televizyon yayınına başlamasına imkân vermişti. «Tecrübe» yayınlar düzenli olarak 31 Ocak 1968'de Ankara'da başladı. Televizyon, hiçbir ciddi tartışma, soruşturma veya hazırlık olmadan, işte böyle sökün etti.

Batı Almanya artık renkli televizyona geçmiş olduğundan kendisine gerekmeyen siyah beyaz teçhizatını vermiş, böylece Türkiye'nin televizyon teknolojisinde kendisine bağımlı olmasının temellerini atmıştı. Bu bağımlılık hâlâ sürmektedir ve Türkiye'nin Alman PAL renkli sistemini alışına bakarsak daha da sürecek gibidir.

Batı Almanya bu özel ilişkiden pek çok yönde kâr etti. Hibe olarak verdiği üretim ve yayın teçhizatı ile personel eğitim programları sayesinde hayli kâr vaadeden Türkiye televizyon piyasası için yapılacak büyük rekabette deparda üstünlük sağlamış oluyordu. Nitekim, başka ülkelerden gelen çeşitli tekliflere rağmen Türkiye Alman firmalarına bağlı kalmaya devam etti. Türkiye teçhizatının %90'ını Almanya'dan aldı. Bu alımların toplamı 60 milyon marktan fazla tuttu (Gönenç, 1977b: 262).

Ancak, Batı Almanya'nın görüş açısından, televizyon alıcısı satımının kazancı bu toplamdan çok daha fazlaydı. Beklendiği gibi, düzenli televizyon yayını büyük bir talep doğurdu. Türkiye'de o sırada televizyon imal edilmiyor, dışardan gelmesi gerekiyordu. Yaklaşık bir milyon Türk orada çalıştığından, Batı Almanya bu iş için avantajlı ülkeydi: İthalat kotasında tahsisat olmamasına rağmen, Batı Alman TV alıcıları temelli dönen veya tatil için gelen işçiler kanalıyla Türkiye'ye aktı. Sadece 1972 yılında 73.427 TV alıcısı Türkiye gümrüklerinden geçti. Bu miktar 1971-75 döneminde toplam 229.916'yı buldu (Tablo 1).

TABLO 1
Türkiye'de arz edilen TV alıcıları* (1971-1975)

	Yerli Malı	İthalat
1971	6.673	22.208
1972	39.119	73.427
1973	151.345	68.349
1974	397.321	41.565
1975	615.000	23.567
Toplam	1.209.358	229.916

Aynı zamanda, yığınsal talebi perakende yoldan karşılamak mümkün olmadığından, yerli TV alıcısı üretimi yılda ortalama iki katına çıkarak 1975'de 615 000 sete ulaştı (Tablo 1). Ne var ki, yerli üretim esas olarak montajla sağlanıyor, bu da parça ithalatını zorunlu kılıyordu. Yerli TV alıcılarının ithal parçalarının 1977'de %45'e düştüğü belirtilmiştir, ama «yerli» olduğu söylenen bileşenlerin %65'i yine dışardan ve özellikle de Almanya'dan edinilmekteydi (Gönenç, 1977c: 289). 1976'da, Türkiye pazarını denetim altına almaya çalışan ve 19 ayrı marka adıyla toplam 682.852 televizyon alıcısı imal eden 12 firma arasında müthiş bir savaş başladı (Gönenç, 1977c: 289). Genellikle, Batı Alman firmalarının hegemonyası tartışılmaz çaptaydı.

Özetlersek, televizyon teknolojisinin Türkiye'ye transferi üç aşamada tamamlandı: (1) üretim ve yayın teçhizatının hibesi ile personel eğitimi; (2) bu şekilde oluşan tüketici talebini karşılamak üzere televizyon seti ithali; ve (3) doğrudan ithalin yerine montaj atelyelerinin kurulması. Bütün bu dönemler boyunca Türkiye'nin verici ülkelere ve özellikle Batı Almanya'ya bağımlılığı şu ya da bu biçimde sürdü. Büyüme hemen hemen kendiliğinden, merkezi planlama ve denetime rağmen oldu. Bu yeni teknolojinin nasıl kullanılması gerektiğine ilişkin hiçbir ciddi tartışma yapılmadı.

İdeolojinin Transferi

Televizyon ülkede Batı'dan aktarılmış bir tek-

* Sayılar Aysel Aziz'in televizyonun Türkiye'ye ekonomik etkileri konulu incelemesinden alınmıştır (Aziz, 1977).

noloji olarak kök salarken, TRT'nin programlama politikaları da tedrici bir dönüşüme uğradı. Bu yeni aracın nasıl kullanılacağı sorusuna cevap olarak Batı modelleri, tanımları ve standartları alınıp benimsendi.

Başlangıçta, televizyon radyodan geçen kişilerce yönetilirken ve yayın alanı başkentle sınırlıyken (1968-71), radyoda olduğu gibi televizyonda da ülkenin toplumsal gerçeklerini konu alan programlar yapma çabası vardır. Programların büyük bölümünü bilgilendirici ve eğitici programlar oluşturuyordu[5] Bunu mümkün kılan bir husus da yayın süresinin kısa oluşu (günde iki üç saat, haftada üç gün) ile izleyici sayısının az oluşuydu. 1971'e kadar hiçbir yabancı dizi ve 1972'ye kadar da hiçbir reklam konulmadı (Şenyapılı, 1972).

Fakat toplumsal konularla uğraşan bu tür programlar daha o günlerde devrin hükümetinin öfkesini çekti ve hükümet yanlısı, sağcı basında feveran halinde eleştirilere uğradı. TRT'ye yöneltilen suçlamalar arasında kurulu toplumsal düzeni yıkmaya çalışmak ve solculuk gibi motifler ağır basıyordu (Şahin, 1974: 251). Toplumsal sorunlarla ilgilenen programlara karşı gösterilen bu tür duyarlılık politika sahnesinin önemli bir özelliği oldu. Ancak, Anayasa'nın sağladığı özerklik statüsü bu baskıların büyük ölçüde etkisiz kalmasını sağladı.[6]

Gelgelelim, 1971'de, bir askeri müdahalenin ardından, TRT'nin özerkliği kaldırıldı ve üç yıldızlı bir general Genel Müdürlüğe getirildi. Yeni Genel Müdür televizyonun bundan önceki yayın politikasına şiddetle karşı çıktı. İhtilaflı programlardan bazılarının yapımcılarını derhal işten çıkardı. Programların içeriği konusunda son derece katı kısıtlamalar kondu. Öyle ki, sudan eğlendirme programları dışında bir şey yapmaya kalkmak büyük bir riski göze almayı gerektirir oldu. Bu arada düzenli yayın süresi 1972'de haftada dört güne, 1973'de ise beş güne çıkarıldı (Gönenç, 1977c: 263). Türkiye televizyonunun dış piyasayı keşfettiği an, bu döneme raslar. İthal edilen ilk Amerikan dizilerinden olan **Kaçak**, bu yeni aracın orta-sınıftan, şehirli seyircisi arasında büyük popülerliğe kavuştu ve türünün başka örnekleri için önemli bir talep yarattı.

Bu aynı zamanda teknik cephede de büyük bir yayılma dönemi oldu. Radyo-link sistemi ile ülke nüfusunun yarısı televizyon yayın alanı içine girdi. Ordu hem hükümeti hem de TRT'yi denetim altında tuttuğundan önceki «özerk» dönemin kuşku ve sürtüşmeleri geçmişe gömüldü. Hükümet tüm ülkenin televizyon yayınlarını izleyebilmesi için gereken sistemin kurulmasını ilk kez aktif olarak destekledi (Gönenç, 1977: 264).

Demokratik yönetimin 1973'de yeniden işlerliğe kavuşmasından sonra, başında sivil bir Genel Müdür bulunan TRT gerek yayın süresi gerekse yayın alanı bakımından gelişmeye devam etti. 1974'de, televizyon yayını haftada 20 saatten 55 saate, 5 günden 7 güne çıktı. Bu artış beraberinde ithal programların sayısında da büyük yükselış getirdi. Yayın süresinin %150 artışına rağmen, TRT 1974 ve 75'de dış kaynaklı programların oranını %40'ın altında tutmayı başardı (Ölçerel, 1977: 2813. Gelgelelim yerli yapımların büyük çoğunluğu yabancı programlar, kalıplar örnek alınarak yapılmaktaydı. Bunlar bazen düpedüz taklit oluyordu. Yine de, ulusun kültürel ve sanatsal kaynaklarını televizyona getirmek yolunda yoğun bir çaba vardı.[7] Sert vuran toplumsal belgeseller bir kez daha ekranda görülmeye başladı ve televizyon bir kez daha sağcı basınla politikacıların saldırılarına hedef oldu. Sağcı bir koalisyonun kurulması ve Genel Müdür'ün kovulmasıyla, 1975'de, bu canlı dönem sona erdi.[8]

Bunu izleyen dönem (1975-77) dört-partili koalisyonun TRT'nin işlerine politik müdahalede bulunduğu ve bu artan baskıların örgütsel huzursuzluğa ve direnişe yol açtığı bir dönem oldu (Gönenç, 1977a: 272-276). Bu iki yıl boyunca dişe dokunur bir yerli yapım üretilmedi. Boşluğu doldurmak için ithal programların payı büyük ölçüde artırıldı. Özellikle Amerikan dedektif dizileri ekranı istila etti.

1976'da bir ara yedi Amerikan dedektif dizisi gösteriliyordu. Hâlâ yapılan tek tük yerli programlar hafif eğlencelik şeyler oldu — müzik şovları, eğlence şovları, yarışmalar ve spor. 1977'deki sıradan bir haftanın (27 Haziran - 2 Temmuz) programlarını UNESCO tarafından benimsenmiş olan sınıflama sistemine göre (Head and Gordon, 1976), yedi kategoriye döktüğümüzde şu tablo çıkmaktadır:

TABLO 2

Türlerine göre programlar

Program Türü	%
Hafif eğlence	46
Haber	24
Eğitim	8
Reklam	8
Sanat, edebiyat, bilim	3
Özel izleyiciler	11
Etkin azınlıklar için	—

Bu haftada ithal programların oranı %45 idi. Kamuoyu yoklaması şehirli izleyiciler arasında en popüler programların Amerikan dizileri olduğunu tekrar tekrar ortaya koydu. 1977 Ocak ayında, İstanbul'da yayımlanan **Politika** gazetesince yürütülen bir araştırma Küçük Ev ile McMillan ve Karısı dizilerinin televizyonun en popüler programları olduğunu gösterdi (Piyasa Araştırma Merkezi, 1977). Taşra kesiminde ve şehirlerin gecekondu bölgelerinde yapılan araştırmalar ise buralarda yaşayan seyircilerin ithal programlardan dah çok Türk filmlerinin, Türk halk müziğinin ve yerli oyunların revaçta olduğunu orta-

ya koydu (Milliyet Sanat Dergisi, 19 Kasım 1976).

Bu sırada, televizyon gittikçe daha çok reklama dayanmaya başladı. 1974'e kadar vergiler TRT'nin gelirinin ana kaynağı idi. Televizyonda reklama izin verildikten sonra reklam gelirlerinin payı hızla arttı ve lisanslı televizyon alıcılarının büyük sayıda artmasına rağmen bir süre sonra vergi gelirini geride bıraktı (Tablo 3).

TABLO 3

Gelir kaynakları
(milyon Türk lirası olarak)

Yıl	Reklam	Vergi
1972	33,8	34,3
1973	81,2	59,0
1974	146,8	100,3
1975	254,9	196,3

Kaynak: Elektrik Mühendisliği, s. 265.

Televizyon alıcılarının dağılımı teknolojileri bağımlı öbür ülkelerine benzer bir manzara göstermektedir: metropol merkezlerde yoğun olan alıcıların taşrada pek az oluşu. 1976 sonlarında, lisanslı TV alıcısı sayısının 1.576.786 olduğu rapor edilmişti. Bu sayının üçte biri İstanbul'da, üçte biri ise Ankara ve İzmir'de bulunmaktaydı (Milliyet Sanat Dergisi, 12 Şubat 1977). Doğu Türkiye'nin büyük kesimleri ise TRT yayın alanı dışındaydı.

Özetlersek, Türk televizyonunun ilk 10 yılı eğlenceye ağırlık tanınan, gitgide en çok ABD'den olmak üzere ithal programlara ve reklam gelirlerine daha çok bağımlı olunan bir dönem oldu. Programlar temelde tüketici, uzmanlaşmamış ve homojen bir seyirci piyasasının beğenisine hitap etmek üzere hazırlandı. Televizyonu toplumu bilgilendirme ve kültürel canlanma doğrultusunda kullanma girişimleri ya politikacılar ya da bürokratlarca engelendi. Öte yandan, yabancı ürünlerin veya örüntülerin alınmasına hiç itirazı olmadı bu çevrelerin. Aydınlar her ne kadar televizyona karşı eleştirel davrandılarsa da eleştirileri daha çok egemen media ideolojisinin sınırları içinde kaldı. Televizyonun performansına ilişkin yaygın tartışmalar olmasına rağmen, temel varsayımlar, tanımlar ve standartlar hakkında hemen hiç soru sorulmadı. Belli Batı ülkelerindeki televizyon pratiği model kabul edilerek başarının ölçütleri bu modele uyarlı olarak kullanıldı. Öyle ki, başka alanlarda Batılılaşmaya karşı eleştirel davranan dört-partili Milliyetçi Cephe koalisyonunun TRT Genel Müdürü, başarılı olduğunu savunurken, kendi müdürlüğü sırasında radyo ve televizyonun «Batıdaki uygulamalar çapına eriştiğini» söylüyordu (Yalçıntaş, 1975).

Bir media ideolojisinin transferini «profesyonelleşme» sürecinin bir görünümünü kabul eden Golding, üç transfer mekanizmasına işaret etmiştir: kurumsal transfer, öğretim, eğitim ve meslek ideolojileri (Golding, 1977: 293 ve baştan başa). Türkiye örneğinde her üç mekanizma da sözkonusudur. Genel olarak kitle iletişim araçları ve özel olarak radyo ile televizyon için Batı kurumları model alındı. TRT açısından kamu yayın kuruluşu için alınacak model BBC'ninkiydi. Başlangıçta, televizyon personelinin eğitim ve öğretimi ya Batı'da yapıldı, ya da Batılı eğiticiler tarafından Türkiye'de. Benzer biçimde, profesyonel davranış kalıpları da Batı'dan ithal edildi.

Ne var ki, bir media ideolojisinin benimsenme ve özümlenmesini otomatik bir süreç olarak görmek, olayı fazla basitleştirmek olur. Tekil olaylarda görülenler bu makalenin tezinin düşündürmüş olabileceği kadar mekanik cereyan etmez. Genel model çerçevesi içinde birtakım çeşitlilikler kaçınılmazdı. Bu farklılıklar ekonomik ve siyasal bağımlılık çerçevesine; yerel kültürün, entellektüel ve sanatsal kaynakların canlılığına; kültürel ve ideolojik yönelimlere; ve yayın kurumlarının yapısına bağlıdır. Tek tek ülkelerde media ideolojilerinin benimsenip özümlenmesini konu alan bundan sonraki incelemeler genel modelin somut örneklerde ne gibi değişikliklerle gerçekleştiğinin yanısıra tekil örnekler arasındaki farklılıkları da anlamamıza katkıda bulunmalıdır.

[1] Uluslararası haberleşme akımı ile ilgili literatür öylesine hızlı gelişiyor ki burada en belirgin örnekler dışında kalanları vermemiz imkânsız. Televizyon programlarının uluslararası akımı ile ilgili kapsamlı bir araştırma için bkz: Nordenstreng and Varis (1974). Öbür kitle iletişim araçları için bkz: Guback (1974) ve Boyd-Barrett (1977a).

[2] Temel bir değerlendirme için bkz: Tunstall (1977). Keza bkz: Read (1976) ve Schiller (1969, 1976).

[3] Katz (1977b: 116); Katz ve Wedell (1977).

[4] Gerçek ilişkilerin ideoloji kanalıyla yanlış temsil edilişi ile ilgili ilk formülasyon Karl Marx (1965) tarafından yapılmıştı.

[5] Türkiye televizyonunun ilk üç yılı için bkz: Öngören (1971).

[6] Hükümet ile TRT arasında radyo ve televizyon programları konusunda çıkan anlaşmazlıklarla ilgili olarak bkz: Şahin (1974, özellikle 213-226).

[7] 1974-75 döneminin programlama felsefesi ve politikaları konusunda detaylı bilgi için en iyi kaynak o dönemin genel müdürü İsmail Cem'in (1976) anılarıdır.

[8] Bu dönemi daha kapsamlı olarak Şahin'de (1976) inceledim.

BİBLİYOGRAFYA

Aziz A. (1977). Televizyonun Türk Toplumuna Etkileri, Milliyet Yayınları, İstanbul s. 170

Boyd-Barrett, O. (1977a). George Gerbner tarafından, basılan The Global news wholesalers. **Mass Media Policies in Changing Cultures**, John Wiley, New York.

Boyd-Barrett, O. (1977b). James Curran, Michael Gurevitch ve Janet Woollacott tarafından basılan Media imperialism: towards an international framework for the analysis of media systems, **Mass Communication and Society**, Edward Arnold, London.

Cem, İ. (1976). TRT'de 500 Gün, Gelişim Yayınevi, İstanbul.

Golding, P. (1977). J. Curran ve başkaları tarafından basılan Media professionalism in the third world, **Mass Communication and Society**, Edward Arnold, London.

Gönenç, G. (1977a). TRT'de işgalin 760. gününde, **Elektrik Mühendisliği**, Haziran-Temmuz.

Gönenç, G. (1977b). Türkiye'de radyo ve televizyonun tarihçesi. **Elektrik Mühendisliği**, a.g.y.

Gönenç, G. (1977c). Türkiye'de televizyon alıcısı ve renkli televizyona geçiş belirtileri, **Elektrik Mühendisliği**, a.g.y..

Guback, T.H. (1974). Film as international business, **Journal of Communication**, s. 90-101.

Head, S.W. and Gordon, T.F. (1976). Programming around the world, **Broadcasting Monographs**'ın 2. sayısında, s. 46-47.

Katz, E. (1977a). Can authentic cultures survive near media?, **Journal of Communication**, Spring

Katz, E. (1977b). Cultural continuity and change: the role of mass media, Majid Teheranian, Ferhad Hakimzadeh ve Marcello L. Vidale tarafından basılan **Communications Policy for National Development**, Routledge and Kegan Paul, London.

Katz, E. and Wedell, G. (1977). **Broadcasting in the Third World**, Harvard University Press. Cambridge, Mass

Marx, K. (1965). **The German Ideology**, Lawrence and Wishart, London.

Milliyet Sanat Dergisi (1976. 19 Kasım, s. 24.

Milliyet Sanat Dergisi (1977). 12 Şubat, s. 5.

Nordenstreng, K. and Varis, T. (1974). **Television Traffic - A One Way Street?**, UNESCO, Paris.

Ölçerel, O. (1977). Türkiye'de televizyon yayınlarının niteliği, **Elektrik Mühendisliği**, a.g.y..

Öngören, M.T. (1971). TV üç yaşında, **Milliyet**, 2 Şubat.

Piyasa Araştırma Merkezi (PIAR) (1977). **İstanbul Kamuoyu Yoklaması**, Ocak 1977, yayımlanmamış rapor.

Read, W.H. (1976). **American Mass Media Merchants**, John Hopkins University Press, Baltimore.

Schiller, H.I. (1969). **Mass Communications and American Empire**, Augustus M. Kelley, New York.

Schiller, H.I. (1976). **Communication and Cultural Domination**, international Arts and Sciences Press, New York.

Sola Pool, I. De (1977). The changing flow of television, **Journal of Communication**, Spring, s. 139-149

Spencer, D.L. and Woroniak, A. (ed.) (1967). **The Transfer of Technology to Developing Countries**, Praeger, New York.

Şahin, H. (1974). Broadcasting outonomy in Turkey: 1961-1971, yayımlanmamış Ph. D. tezi, Indiana University.

Şahin, H. (1976). Broadcasting autonomy in Turkey revisited, International Political Science Association'ın 10. Dünya Kongresine sunulan makale, Edinburgh, s. 14-17.

Şenyapılı, O. (1977). Aziz (1977)'de. a.g.y. baştan başa.

Tunstall, J. (1977). **The Media are American**, Columbia University Press, New York.

Williams, R. (1975). **Television: Technology and Cultural Form**, Schockon Books, New York.

Yalçıntaş, N. (1975). Milliyet'teki röportaj, 1 Aralık, s. 9.

AHMET GÜNTAN

Birlikim 58-59/44

DEĞİŞMEK

1

Hayatın kurgusu bozuluyor
Yeni tasarıların atölyesinde
Öğrendiklerim unuttuklarıma benzemiyor
Belki de ölçü edinemez oldum kendime
Artıp kalan bir şeyler olmalı oysa
Bu değişmek cehenneminde
Herşeye kuşku duyuluyor
Herşey bir tartışma büyüklüğünde

Bilmem hüzün de var mıydı böyle
Artık unutulmak üzere olan
o eski hikâyelerde

2.

değişince değişmenin boyutları
— soyutlamanın olanağı varsa da
varolanlarla değişmekte olanları
artık ne bundan sonra ne de bundan
dolayı —

değişince değişmenin boyutları
— bir insanın bilincinde
hayatın yepyeni bir vargısı
neleri nelerle değiştireceğiz
eski ve yeni örtüşmüyor artık
(felsefeden çok söz edeceğiz) —

değişince değişmenin boyutları
-- her insan kendinden az
neler yaşanabılir
nelerin dışına çıkılamaz —

3

Değişmenin zorluğunu anlatıyor mesafeler
Ulaşılan yerler hayatı korkuyla kaplıyor
Söz olmasın hiç bir kavuşmanın sonunda
Hiç bir doğrunun sonunda yanlış
Ne yapılabilir pek de bilemiyorum
Kendine benzeyen bu hayatın içinde
Ben kaç hayat birden yaşıyorum
Korkaklık gibi geliyor bu
Ya da öyle kalmış aklımda
Hiç bir sorunun sonunda cevap olmasın
Hiç bir bilgi bu cehennemi kavramadı daha
Bilmem cevap alınır mıydı
Artık yalnızca bir tartışma halini alan
o eski hikâyelerin zamanında

Belki
Ya da öyle kalmış aklımda

SORU

Bir insan için yazılan, bir ülke için okunur mu?

Birikim 58-59/45

Öğrenci Hareketi Alanındaki Devrimci Çalışma İçin Bir Özeleştiri Taslağı

GİRİŞ

Şu içinde yaşadığımız günlerde devrimci hareketi umulmadık zorluklar bekliyor. Fakat şüphesiz bunların en önemlileri, bizzat devrimcilerin şimdiye kadarki pratikleri içinde kendilerinin yarattıkları olumsuzluklardan doğuyor Öğrenci hareketi alanında daha şimdiden uçları görülmeye başlanan ve eğer devrimci sıfatına lâyık bir anlayışla yepyeni bir pratiğin biçimlendirilmesi doğrultusunda müdahale edilmezse devrimci hareket açısından tam bir hüsrana yol açacak muhtemel gelişmeler de böyle

Son günlerde, özellikle devrimci mücadelenin görece uzun bir geçmişe sahip olduğu ve devrimcilerin genel öğrenci kitlesi üzerindeki etkisinin tartışmasız bulunduğu birtakım yerlerde ilginç olaylar gözlemleniyor. Bu gelişmelerle, hem devrimcilerin bu zamana kadar sürdüregeldikleri temel birtakım yanlışlar iyice su yüzüne çıkıyor; hem de yeni önerilerin ortaya sürülmesine tanık olunuyor, dolayısıyla birçok devrimcinin artık «zamanın değiştiğini» anladığı görülüyor.

Sözkonusu gelişmelerin en çarpıcısı şüphesiz, birçok yerde genel öğrenci kıtlesinin, genel olarak politik olaylara ve özel olarak da devrimci harekete karşı tavrının değişmesi. Bu ülkede öğrenciler, 1960'lardan beri her dönemde devrimci-demokratik safların güçlü bir unsuru olmuşlardır Gerek faşizme karşı direnişte, gerekse birtakım demokratik mevziler için verilen mücadelelerde, öğrenci hareketi demokratik mücadele saflarına önemli bir güç katmıştır. Hattâ gerçek, bundan çok daha fazlasını, öğrenci hareketinin zaman zaman ülkede aktif bir demokratik devrimci mücadeleyi yürüten biricik unsur olarak kaldığını da göstermektedir

Bu durum, tartışmasız bir şekilde, devrimcilerin önderliği ile birlikte varolmuştur. Öğrenci hareketinin, gerek kendi özel sorunlarına yönelik olarak, gerekse ülkedeki genel politik kaynaşma içerisinde aldığı tavırlarda her zaman devrimcilerin koyduğu perspektifler, mücadele biçimleri, talepler v b belirleyici olmuştur

Şimdilerde, bu iki olgudan —öğrenci hareketinin aktif, mücadeleci niteliği ve devrimcilerin önderliği— «geçmiş zaman» tarzında söz etme tehlikesi açıkça ortaya çıkmış bulunuyor. Bu tespit belki hâlâ gözlerini gerçeklere kapalı tutmayı başaran birçoklarına inandırıcı gelmeyebilir. Ülkede veya içinde yaşadıkları dar alanlarda ne olursa olsun hep «kitlelerin mücadelesinin yükseldiğini» gören, görmek isteyen unsurlar için, bu ortaya koyduğumuz tespit küfür gibi gelecektir. Aldırmayacağız.

Açıkça görülmektedir ki, toplumdaki genel durgunluk eğilimi ve istikrar özlemini yansıtır şekilde, genel öğrenci kitlesinde de belirgin bir «tevekkül» tutumu belirmektedir. Öğrenciler, kendi alanlarına ilişkin özel sorunlarını bile bir süre konu etmemeyi kabul etmeye eğilimlidir. Çatışmaların, öldürmelerin, okul kapatmaların, boykotların olmadığı, tam da egemen güçlerin istediği gibi «herkesin dersine çalıştığı» bir ortam, bugün, kısa bir zaman önce olduğundan daha fazla sayıda öğrencinin özlemi haline gelmektedir. Böyle bir olgunun varlığı, Sıkıyönetimin çeşitli baskıları karşısında takınılan tavırlardan, devrimcilerin kitlelere hitap ettikleri yerlerde egemen olan «hava»dan, yine devrimcilerin önderliğinde gerçekleşen birtakım eylemlere katılış biçiminden ve eylemler sırasında «önder» konumunda bulunanları dinleyiş, onların söylediklerini yerine getiriş (veya dinlemeyiş, yerine getirmeyiş) şekillerinden açıkça belli olmaktadır

Lafı hiç döndürüp dolaştırmaya gerek bıraktırmaksızın, genel olarak «apolitikleşme» diye nitelendirebileceğimiz bir tavır, giderek yayılmaktadır

Bütün bunları çok rahat söylediğimiz sanılmamalıdır Çünkü, belki şu toplum hayatının her yanını apolitik tutumlar sarsa yine de belli bir hareketliliğin korunacağı alan diye değerlendirebileceğimiz (ve şimdiye kadar da böyle değerlendirdiğimiz) öğrenci hareketidir burada sözkonusu olan. Öğrenci hareketinin giderek bir «devrimci öğrenciler hareketi»ne doğru erimesi tehlikesi vardır

Bu konuda ilginç ve aynı zamanda tipik sayılabilecek bir göstergeden söz edeceğiz. Birçok okuldaki TİKP'liler, çok kısa zaman farklarıyla broşürler çıkarıp dağıtmaya başladılar. Gerek bunlarda gerekse açık propaganda yapabildikleri yerlerde kullandıkları çeşitli araçlarda, bir temel motif egemen: «Huzur». Broşürleri de genel olarak «Falanca yerde Huzur nasıl Sağlanır?» gibi adlar taşıyor. Bu propagandayı oldukça ileri götürdükleri bir okulda, TİKP imzalı bir duvar panosunda «Fakültemizde Huzuru Bozanlar» başlığı altında birtakım devrimcilerin adları sıralanarak yanlarına da hangi siyasi görüşleri be-

nimsedikleri yazıldı. Burada TİKP'nin geleneksel ihbarcılığını teşhir gibi bir amacımız yok. Dikkati çekmek istediğimiz nokta şu ki, tam da bu günlerde, değişik nitelikteki bir düzen gücü olarak TİKP, «Huzur» motifini, sloganını ortaya attı. Gerçi TİKP'nin bu yöndeki propagandası yeni sayılmaz. Ama yine de belirgin bir «atak» içine girdi. Nedeni açık: Bu sıralarda «huzur» sloganının öğrenci kitlesi üzerinde önemli bir çekicilik gücüne sahip olacağını ve bu yolla dest tek veya en azından sempati toplayabileceğini hesaplıyor.

Yine yukarıda işaret ettiğimiz temel önemdeki —tehlikeli— gelişmenin varlığını kanıtlayan bir olgu, birkaç yerde bazı şaşkınların devrimcilik adına ağızlarından kaçırdıkları sözler. Bu tip sözlerin içeriği, devrimci bir tutumla hayat görüşüyle taban tabana karşıtlığı üzerinde ilerde biraz duracağız. Şimdilik bunların söylenmesine neyin yol açtığını soruyoruz. Şöyle demiş bir devrimci grubun bir yandaşı sınıfındaki öğrencilere hitap ederken: «Devrimcilerden umut kesemezsiniz!».

Öğrenci kitlesinin geniş kesimlerini kapsayan örgütlerin varolduğu birtakım okullarda, değişik devrimci grupların, «tabanda örgütlenme» esasına dayanan önerileri birbiri ardına ortaya sürmesi de şu anda ele aldığımız konu açısından önem taşıyor. Çeşitli devrimci gruplar, «tartışma birimleri», «komiteler», «kollar» şeklinde öneriler getirme ihtiyacını şiddetle hissetmeye başladılar. Bir devrimci grubun, gerek kendi içinden gerekse dışından gelebilecek, «revizyonist kitle çalışması yapılıyor.» yollu bütün suçlamaları göze alarak, birçok okula ilişkin bültenler çıkarması, yaygın şekilde dağıtmaya çalışması, hattâ bu arada «Sanat-Kültür» konularına da özel ilgi göstererek bu konuda da bir broşür yayımlaması*, **bunlara ihtiyaç duyması** aynı yönde özel bir kanıt.

Olgu üzerine tartışmayı burada bırakıyoruz. Ayakları havada gezmeyi pek devrimci bir alışkanlık haline getirmişlerden bazıları nasıl olsa durumun böyle olmadığını, kitlelerin mücadelesinin her zamanki gibi yine yükseldiğini, devrimci önderliğin de sapasağlam yerinde durduğunu ve hiçbir gücün onu sarsamayacağını filan söyleyip birtakım kanıtlar öne sürecek, birtakım suçlamalar getirecek. Biz de olguyu o zaman daha fazla açarız.

Şimdi, sözünü ettiğimiz genel apolitikleşme olgusunun belirleyiciliği altında, bu olgunun farkına varan devrimcilerin şimdiden yönelmeye başladıkları —en az bu olgu kadar tehlikeli— tavra değinmek istiyoruz. Öğrenci kitlesinde okuldaki «mücadele»ye ve genelde «politika»ya karşı belirgin bir soğumayı, ilgisizleşmeyi, hattâ karşı-tavrı gören birtakım devrimciler, bu gerçekten hareketle çok ters bir sonuca ulaşmaktalar. «Mücadele»ye ve «politika»ya antipati duyan ve bunlardan uzaklaşan öğrencilerin, «mücadelesiz» ve «politikasız» ortamlar önermek yoluyla yeniden devrimcilere yaklaştırılması diye anlatabiliriz bu sonucu. Kendisinden hiç beklenmeyecek bir şekilde, bu tavrın içine şu ya da bu ölçüde giren devrimci gruplar ve devrimciler, henüz bu durum yaygın olmadığı için herkesçe görülemiyor. Ama gerçek bir eğilim sözkonusuysa yakında bunların daha yaygın ve belirgin görülmesi de muhtemel.

Devrimcilerin bu tip tavırlara yönelmesi gerçekten çok büyük tehlike. Çünkü böyle tavırların karşısında derhal ortaya fırlayıverecek olan şamatacı «sol» tutumlar, bunları bahane ederek meşruiyet kazanabilir. Nihayet aklımızı başımıza devşirme zamanının geldiğini anlaması muhtemel olanlarımız da yine kargaşalık içinde, seslerini duyuramayabilirler*.

Bugün henüz uçları boy gösteren, fakat pek de uzun olmayan bir süre sonra hemen her yerde izleyebileceğimiz, öğrenci hareketini tehdit eden süreç karşısında nasıl bir tavır almalıyız? Bizce bugün öğrenci hareketi alanında faaliyet gösteren devrimciler için bu sorunun cevaplandırılmasından daha önde gelen bir görev olamaz. Bu sorunun cevabı da —hiç uzatmaya gerek yok—, kendimize yepyeni bir mücadele ve çalışma anlayışı, perspektifi oluşturmamız gerektiği tespitine varacaktır. Özellikle, kendilerine sunulacak yeni imkânlarla daha geniş ve güçlü bir şekilde saldırmaları muhtemel olan faşistlere karşı direniş sorunun acilleşeceği, öte yandan zaten karşı karşıya bulunduğumuz baskıların yoğunlaşacağı ve öğrenci hareketini tas-

---

* Sözkonusu broşürde şu sözlerin geçmesi, içinde bulunduğumuz dönemin özgünlüğüne (ya da «garipliğine») iyi bir kanıt sayılabilir:

«. (Sanat kültür alanında) mücadele etmenin kadrolarımızca salt şarkı söylemek, halk oyunu oynamak ya da fotoğraf çekmek olarak algılandığından (öyle koşullandırıldığı için) çalışan arkadaşların pasifleşeceği, entellektüel gevezelikle zaman öldürecekleri sanılmaktaydı. Bugün kısmî olarak varolan bu sakat ve yanlış görüş her yerde mahkûm edilmelidir» (Devrimci Kültür Hareketi, **Kültür Üzerine**, İstanbul 1979, s 4). Aynı broşürde sanat kültür alanının «önemini kavrayamamakla kalmayıp, kültür çalışması içinde yer alanların da küçümsenmesi şeklinde kendini gösteren sekter yaklaşım»dan söz edilmektedir (s 15) ki, bu da az ilginç değildir tabiî.

* Şunu da unutmamak gerekir ki, hep birbirinden daha «kararlı», daha «aktivist» görüneceğiz çabasıyla, aklımıza gelen her şeyi serbestçe söyleyemiyoruz. Devrimciliğimize halel gelecek, suçlanacağız korkusuyla, birçok görüşümüzü, önerimizi «saklıyoruz». Ama zaman, bu «genele yaranma» kaygılarına hiç yer bırakmayacak, hayatî bir tehdit karşısında açık, kesin tavır alma zamanıdır.

fiyeye yönelik daha «ince» planların* düzen güç lerince yürürlüğe konduğu bir sırada böyle bir köklü değişimi başarmak zorunluluğuyla karşı karşıya bulunmamız elbette elverişli bir durun değildir. Ancak anlatmaya çalıştığımız şu ki bunların hepsini birarada başaramazsak, yitireceklerimiz, hiç kimsenin sorumluluğunu üstlenemeyeceği çapta olacaktır. Ve bu ülkedeki öğrenci hareketi gibi, son derece özverili, atılgan bir gücü heba ederek devrim hareketinin gelişmesine çok büyük zarar vermiş olacağız.

Kaldı ki, burada öğrenci hareketi için ortaya konan sorun, başka alanlarda da, genelde de karşımıza çıkan, daha temel bir düzeydeki sorunun uzantısıdır ve bu özel alandaki başarı/başarısızlık durumumuz, genelde neyi başarabileceğimizi/başaramayacağımızı hem bize hem kitlelere hem de düşmanlarımıza gösterecektir. Sözkonusu olan, bugüne kadar ki egemen politik mücadele anlayışı, çalışma ve eylem tarzları ile sosyalist hareketin gelip bir **tıkanma noktasına** varmış bulunmasıdır. Bize göre, bugün içine düştüğümüz tıkanmayı önceden görmek mümkündü ve bugün de bunun nedenlerini görmek, gidermek ve devrimci hareketimizi, sosyalizm anlayışımızla, hedeflerimizle, sosyalist politik mücadele ilkeleriyle hiçbir ilişkisi kalmamış bulunan güçlerin etkilerinden arındırmak mümkündür. Özel olarak, öğrenci hareketi alanına ilişkin çalışmamızı çıkmaza sokmuş bulunan yanlış anlayışlarımızın nerelerden kaynaklandığını bulmak, açıkça ifade edip, yakınma veya özür dileme anlamında değil, eylemli bir sonuç yaratmaya yönelik olarak gerçek bir özeleştiri yapmak, zorunlu olduğu kadar mümkündür.

Biz, bu arada, öğrenci hareketi alanına ilişkin yeni, —ve bu kez kelimenin gerçek anlamında— devrimci bir mücadele perspektifinin oluşturulmasına hizmet edecek şekilde, geçmişteki uygulamaların kaynağı olan anlayışa eleştirilerimizi anlatarak bir tartışma sürecini başlatmak istiyoruz. Bu sayımızda ilk bölümünü sunduğumuz bu yazıda toplu bir eleştiri yapıyoruz. Ve önerdiğimiz mücadele perspektifinin, ilkelerini ortaya koymaya çalışıyoruz. Bundan sonra, tartışmanın gidişine, bize yönelecek eleştirilere de dikkat ederek, perspektifimizi somutlaştıracak, somut-pratik önerilerimizi anlatacağız. Fakat asıl amaçladığımız, bu şekilde billurlaşacak bir programın, sorunun değişik yönlerini öne çıkarabilecek bir tartışma ile yaratılması. Bu ilk yazıda önce mücadele perspektifini tartışmaya açışımız da bu yüzden.

Yani aşağıda, öğrenci hareketi alanındaki geçmiş devrimci çalışmanın eleştirisi ile birlikte sunmaya çalıştığımız, yeni, devrimci bir «öğrenci hareketi alanı çalışması» için temel ilkeler, kısaca bir «çalışma (mücadele) anlayışı»dır.

Bu konuyu ele alırken zorunlu olarak sosyalist çalışmanın daha genel, öğrenci hareketi ile sınırlı olmayan sorunlarına girmemiz gerekecek elbette. Örneğin «kitle ile bağ kurmak»tan bugüne kadar anlaşılan şeyi çok yanlış ve devrimcilikle uzaktan yakından ilgisi bulunmayan bir tavır olarak tespit ediyorsak, bunu sadece özel bir alanla sınırlı kalarak anlatamayız. Böyle yapamayacağımız gibi, kendi önerdiğimiz anlayışı da yine özel bir alan çerçevesi içinde değil daha genelde ortaya koymamız zorunludur. Bu anlamda, sözünü ettiğimiz «kitle bağları» sorunu gibi, «önderlik», «kitlelerin eylemliliği», «demokratik haklar mücadelesi» v.b. sorunlarını da genel sosyalist politik çalışma anlayışının unsurları olarak ele almamız gerekecek.

I. SOSYALİST ÇALIŞMA KİTLENİN (KENDİ) EYLEMLİLİĞİNİN YÜKSELMESİNİ ESAS ALIR

«Sınıfsız toplum» olarak ifade edilen bir hedefi gerçekleştirmek için mücadele eden ve her alandaki mücadele pratiklerini bu hedeften hareketle, bu hedefe göre şekillendirmek zorunda olan sosyalistler, bütün gündelik çalışmalarında şu temel ilkeyi esas alırlar: Kitlenin eylemlilik düzeyinin yükseltilmesi.

Bunu söylemekle, şu soruların cevaplandırılmasını gerekli kılmış oluyoruz. Birincisi, bu neden böyledir, yani sosyalistler, örneğin neden hangi yoldan olursa olsun iktidarı ele geçirip ondan sonra kitleleri «eğiterek» amaçlarına ulaşmayı düşünmezler de, çok zahmetli ve güç bir yolu seçerek, kapitalizmin her yönden yoksunluğa, sınırlılığa, pasifliğe sürüklediği kitlelerin bilinçli eylemlerinde sosyalizmin başarısını görürler? İkincisi, «eylemlilik»ten kastedilen nedir; «kitleler eylemli olmalı» derken ve hatta bu eylemliliğin «yükselmesi»nden söz ederken anlatılmak istenilen nedir, bu «eylemlilik yükselişi»nin içeriği nedir?

Sosyalistler, yöntem olarak, hedef diye önlerine koydukları en genel teorik önermelerin bile, somut, günlük, yaşanan an içinde gerçekleştirilmekte olan pratiğe, her türlü pratik faaliyete **yön vermesini** kabul ederler. Bu anlamda sosyalistler için «teori» bir «kılavuz», bir «eylem kılavuzu»dur.

Burjuva politik güçler için bu böyle değildir. Onlar, «politika» ve «hedefler» diye saptadıklarını gerçekleştirebilmenin daha değişik bir biçimine bağlıdır. Burjuva politik anlayışa göre, herhangi bir politik-toplumsal «teori»nin uygulanacağı yer, «iktidar»dır. Önce «iktidar»a gelmek gerekir; «ic-

---

* Devrimcilerin güçlü olduğu birçok okulda, seçme, eğitilmiş resmi görevliler çalışıyor. Bunların faaliyetinin odağı, devrimcilerin kitle ile olan ilişkilerini gözlemek, bu ilişkide zayıf noktalar yakalamak ve «tecrit» politikası için elverişli fırsat kollamak. Bu güleryüzlü ve «demokratik» görevlilere dikkat edilirse, devrimcilere karşı bile çoğu zaman olağanüstü «nazik» ve «hoşgörülü» davrandıkları görülecektir. Bu, «ince» planların gerektirdiği «incelik»tir.

raat» ancak buradan yapılabilir. Bu nedenle, savundukları görüşler ne olursa olsun, burjuva politik güçlerin hepsi sadece iktidarı ele geçirmeye yönelik çalışırlar. Sorun, iktidara gelmektir. Böyle olunca da, hedef olarak formüle ettikleri şeyler birbirinden ne kadar farklı olursa olsun, burjuva politik güçlerin pratikleri, tek bir amaca, hepsinin paylaştığı bir amaca yönelir ve sonuçta çalışma tarzları, eylem biçimleri v.b. çok büyük ölçüde benzeşir. Asıl önemlisi şudur ki, iktidara geçtiklerinde yapacaklarını söyledikleri «icraat»ın içeriğinden bütünüyle bağımsız bir şekilde çalışmaktadırlar. Çünkü bu sıradaki «icraat»ları bütünüyle, iktidarı almaya yöneliktir.

Burjuva politik güçlerin «teori»leri, iktidara geçtiklerinde uygulayacakları bir «program» gibidir.

Sosyalistlerin teorisi ise bundan temelde farklı bir konumdadır. Sosyalistler için, teorik olarak öngörülmüş hedefler, yaşanan her türlü koşul altında gerçekleştirilmesine çalışılacak somut hedeflerdir aynı zamanda. Bu amaçla, varolan koşullara ilişkin somut tespitler yapılır, yaşanan durumda devrimci hedefler doğrultusunda gelişmeye elverişli unsurlar seçilir, bunlara ne şekilde etkide bulunulursa hangi hedeflerimizin ne oranda gerçek haline geleceği görülmeye çalışılır.

Fakat sosyalistler için «hedef»ler aynı zamanda sürekli olarak somut tavırlara yansımak zorundadırlar. Politik mücadelede seçilecek araçlar, kullanılacak yöntemler, pratik içerisinde sosyalistlerin birbirleriyle ilişkileri, örgütlenme tarzları, karar, tartışma, eleştiri biçimleri v.b., v.b. hep birbirleriyle uyum içinde bulunmalı, bunların hepsi de bütün toplum düzeyinde yaratılan bir ilişkiler bütünü olarak «sosyalizm»le uyum içinde olmalıdır.

Şu halde, «sınıfsız toplum» hedefi güden unsurlar olarak sosyalistler insanların kendi kaderleri üzerinde tam bir bilgi ve bilinçle karar verebildikleri, bireylerin yaratıcılığının varolan toplum düzenindeki hayatlarında hiçbir zaman olamayacağı kadar çok ve çeşitli alanlarda geliştiği, kollektif davranış ve kollektif bilincin oluştuğu ortamlar yaratmalı, böyle ilişkiler kurmalıdırlar. Kapitalist yeniden-üretim sürecinde üstlendikleri işlevlerle belirlenmiş bir hayat süren insanların bu durumun sınırlılığından kurtulmaları, kendilerine gündelik hayatları içinde kapalı olan faaliyetlere de katılabilmeleri, üretimdeki işlevlerinin dışında başka, yeni işlevler üstlenmeleri; bütün bunlara elveren pratikler ve örgütlenmeler geliştirmek sosyalistlerin görevidir.

Kısaca ve genel bir ifade ile «sosyalizme özgü ilişkiler» diyebileceğimiz bu koşulları olabildiğince geniş ve gelişen bir şekilde bütün toplum düzeyinde gerçekleştirebilmek için gereken birtakım temel değişimler elbette varolan düzen içerisinde mümkün değildir. Sosyalistlerce kendilerine yeni bir hayatın çeşitli özellikleri pratik olarak gösterebilen, bu yeni hayatı varolan koşullarda olabildiği kadarıyla yaşayan kitleler, olanca zenginliği ile yaşayabilmek ve aynı şeyi gelecek kuşaklar için garantiye almak amacıyla, varolan devlet ve düzenin sınırlarını parçalayacak, temellerini havaya uçuracaklardır. Bütün bu süreçte, sosyalistler, sürecin bir adım ilerisini gören unsurlar olarak, kitleleri yönlendirmeye çalışacaklar, onlara pratik olarak önderlik edeceklerdir. Fakat bu önderlik, kitlelerin bilinç ve eylem düzeyini, çeşitliliğini geliştirerek, zaman içinde onlarla arasındaki mesafeyi kapatmayı amaçlayan bir önderlik olmalıdır.

Bu açıdan bakıldığında, iktidarın alınması, sınıfsız topluma gidiş sürecinde mutlaka aşılması gereken bir basamaktır, ama her şeyin kendisine bağlı olduğu ve elde edilmesiyle sınıfsız topluma gidiş bakımından şaşmaz bir güvence sağlayabilecek bir konum değildir. Yani iktidarın alınması, zorunlu, olmazsa olmaz bir aşamadır; ama sınıfsız topluma gidiş süreci, yani baştan hedeflenenlerin gerçekleştirilmesi süreci iktidar öncesinden başlayıp iktidarın alınışıyla değişik boyutlar kazanarak ilerler. İktidar öncesi pratiği, iktidar sonrasını belirler; bunlar aslında aynı pratiğin evreleridir. Hedeflerin gerçekleştirilmesi, varolan toplum düzeni içindeki örgütlenme çalışmalarından başlar, iktidar alınınca üretim araçlarında özel mülkiyetin kaldırılması, başka birçok düzenlemenin yapılabilmesi ile, tüm toplum düzeyinde daha geniş çerçevede ve kalıcı, kurumsal kökler salarak devam eder.

Bu perspektifin dolaysız bir sonucu şudur: Sosyalistlerin varolan toplum düzeni içinde çalışması **asla** sadece iktidarın alınması hedefine göre biçimlenemez. Asıl sosyalist çalışma, yukarıda kısaca anlatmaya çalıştığımız şekilde, kitlelerin bilinçlenmesi, örgütlenmesi ve çok yönlü etkinleşmesi amaçlarına yönelik olarak sürdürülecek, bir yandan da kitlelerin varolan iktidarı yıkarak yeni bir toplumsal hayatı yaratmayerleştirme sürecini en ileri noktalarına ilerletmesi için uğraşılacaktır.

Lenin'in «Sovyet» kurumlarında, Mao'nun «Köylü Birlikleri»nde muazzam bir sosyalist devrim potansiyeli görmeleri, yani kitlelerin **kendiliğinden** yarattıkları birtakım kurumlarda, toplumlarını sosyalist bir devrimle değiştirmenin güvencesini bulmaları, böyle bir perspektifle mümkün olmuştur, Marksizmin «devrim perspektifi» budur.

Oysa sosyalist harekete uluslararası çapta egemen olmuş ve hâlâ egemenliğini sürdüren anlayışa göre devrim perspektifi böyle değildir. Görünüşteki farklılıklara rağmen bugün «sosyalist» adını taşıyan çeşitli güçler bu konuda aynı ortak anlayışı paylaşmaktadırlar. Bu, SBKP'nin, ÇKP'nin, Avrupa Komünistlerinin, bunların çeşitli ülkelerdeki «şube»lerinin ve **etkileyebildikleri** tüm unsurların devrim perspektifidir.

Bu perspektife göre, altyapı üstyapıyı, mülkiyet ilişkileri toplumun geri kalan bütün alan ve ilişkilerini belirlediği için, sosyalizm ancak iktidarın alınmasıyla «kurulmasına» başlanabilen bir

«düzen»dir; sosyalistler, varolan düzen içinde, iktidarı ele geçirmenin kavgasını yürütürler. İktidar ele geçirildikten sonra, «yukarıdan aşağı» sosyalizm «kurulur». Üretim araçları üzerindeki özel mülkiyet kaldırılıp, bu özel mülkiyetin ekonomik düzeydeki her türlü etkinliği kırılınca «sosyalist ekonomi» kurulmuş olur. Bu «ekonomik temel» üzerinde de zamanla «sosyalist toplum» biçimlenir.

Bu anlayışı paylaşanların yönetimde bulunduğu bugünün sözde sosyalist toplumlarının Marksizmin hedefleriyle ne ölçüde bağdaşır bir durumda olduğuna bakmak bile, sözkonusu anlayışın Marksizm ile uzaklığını yeterli şekilde gösterir. Biz burada, bunu uzun boylu ele alamayacağız elbette. Bu anlayışın öğrenci alanına ilişkin sosyalist çalışmada nasıl yansıdığını göstermeye çalışacağız.

Şu sözünü ettiğimiz egemen anlayışa göre yürütülen politik çalışmada, kitlelerin çeşitli toplumsal faaliyet alanlarında etkinleştirilmesine, devrimcilerin, kitlelere yön verebildikleri oranda ve yerde «önder» konumuna gelebileceği görüşüne yer yoktur. Madem ki sosyalizm ancak iktidar alındıktan sonra yürütülecek devlet faaliyeti ile «kurulabilecektir»; o halde bugün, bütün politik çalışma iktidarın alınmasına göre şekillendirilecektir. Bizzat «sosyalist politik çalışma»nın içeriği bile, sadece ve sadece, iktidarın nasıl alınabileceği sorusunun cevabıyla doldurulur. Politik bir kadro olarak «önderlik», kitleleri «kazanmaya» çalışacak ve yönetecektir. Ne yapmaları, nasıl davranmaları gerektiği, önder konumları kendilerinden menkul birtakım «yönetici»lerce kendilerine empoze edilecek olan «kitleler», bu anlayışa göre, iktidarın alınması için gerekli hareketi oluşturacak fizik güçtürler; «yığın»dırlar. Görevleri itaatkâr bir biçimde «öncü»yü izlemektir. Sosyalist «önderlik», iktidara gelindiğinde kitleler «adına», onların «iyiliğine» ne gerekiyorsa yapacaktır.

Burjuva politik güçlerin iktidar ve kitleye yaklaşımları ile şu sergilediğimiz anlayışın bu iki unsura yaklaşımı arasındaki paralelliği görmek sanırız zor değildir. İkisi de belirleyici bir iktidar konumunu önlerine koymakta, pratiklerini **bu konuma gelme hedefine** göre biçimlendirmekte, bu konuma gelebilmek için gereken desteği kitleleri arkadalarına alarak, «kazanarak» sağlamaya çalışmaktadırlar. Ya hedefler? Onlar, iktidara gelindikten sonraki «icraat»la gerçekleştirilir elbet...

Doğal olarak, böyle bir anlayışın sahipleri, her zaman, hedeflerini gerçekleştirmenin biricik güvencesini, **bulundukları her yerdeki «iktidar»** konumlarında göreceklerdir. Yani bulundukları yerde sosyalistçe bir şeyler yapamayacaklarını, hattâ hiç kimsenin yapamayacağını, kendilerine bu durumda düşen görevin yine iktidarı ele geçirmek olduğunu düşüneceklerdir. Kitlenin geniş ölçüdeki katılımına, çeşitli düzeylerdeki eylemliliğine elverecek birtakım kurumlar, ilişkiler yaratma gibi bir hedefi bütünüyle bir kenara atacaklardır.

Bu genel görüşler bugün en yetkin ifadelerini «sosyalist» adı taşıyan birtakım devletlerin yönetici gruplarında bulmaktadır. Sözkonusu yöneticilerin icadı olan «reel-sosyalizm» teorilerinde, bu özetlediğimiz unsurlar mutlaka yer alır.

Sosyalizmin bir mücadele alanındaki gelişmesini, kitlelerin eylemlilik yükselişi ile **değil de** kendilerine önder konumu vermiş sosyalist kadroların eriştikleri konumlar açısından ölçmek, geçtiğimiz yıllarda devrimci hareketimizi sarmış, birçok durumda iğdiş etmiş bir urdur. Öğrenci hareketinde bu urun ne gibi zararlı «ifrazat»lar yaptığı konusunda ise sanırız burada özel olarak örnekler vermeye gerek yoktur. Bu urun verdiği sancıları her an bütün benliğinde hisseden devrimciler dün de vardı, bugün de var. Bugün üstelik, çok kısa bir zaman dilimi içerisinde çok geniş ve zengin deneyler geçirmiş, sonunda gelip bir noktada tıkanmış, gerileme tehlikesi ile karşı karşıya kalmış bir hareketiz. Birçoklarımız neyi neden başaramadığımızı, şu an içlerinden, pek yakında da yüksek sesle, sormaya başlayacaklardır?

Yukarıda özetlemeye çalıştığımız iki ayrı politik mücadele anlayışından, burada yadsıdığımız, devrimcilikle, sosyalizmle bir ilgisi bulunmadığını söylediğimiz «iktidarcı» yaklaşım; hedeflerimizle bağdaşmazlığını, amaçladıklarımızın tam tersi sonuçlar yaratmamıza yol açacağını göstermiş bulunuyor. Kitlelerin en geniş ve çok yönlü eylemliliğini sosyalizmin temel güvencesi olarak koymamız gerekirken, adeta kendilerini toplumun doğal yöneticisi gören birtakım «devletçi» akımlar gibi, kitleler «adına», kendimizi onların değişmez yöneticileri sayarak davranmış olmamız, kitlelere yeni bir hayat, uğrunda mücadeleye girişecekleri canlı bir hedef sunamamamıza neden oldu. Bizim yönetimimiz altında, **bizim onlar için saptadığımız** talepler uğrunda, bizim uygun gördüğümüz eylem biçimleri içinde yer almalarını isterken, kitlelerin zamanla, mücadele, hedef yol ve biçimleri konusunda kendileri karar verecek olgunluğa yükselmesi doğrultusunda ne yaptık?

Bu soruya herhangi bir şekilde, olumlu denebilecek birtakım cevaplar vermeyi düşünenler, hiç kendilerini aldatmamalıdırlar. Çünkü devrimciler bu doğrultuda hemen hiçbir şey yapmadıları Eğer devrimci hareketin sergilediği bütün olumsuzluklara rağmen; kitlelere gerçekten yeni ve uğrunda mücadele edilecek bir «gelecek» tablosu sunamamasına rağmen her gün yüzlerce, binlerce insan mücadelelere katıldıysa, bunun nedenleri bizlerin başarısından ileri gelmiyordu. Toplumun yaşadığı genel bunalım ve hareketlilik içinde zaten birçok toplum kesimi mücadeleye atılıyordu. Gençlik, öğrenci gençlik, henüz başını kaldırıp toplumsal soruna baktığında, derhal düzene karşı tavrını alıyor ve kendisinden önce mücadeleye girişmiş olanların bulunduğu yerlere akın akın geliyordu. Öğrenim kurum-

larının aklı başında burjuvalara göre bile son derece geri ve ilkel sayılabilecek özellikleri, faşist saldırılar, çok kısa zaman içinde yaşanan etkili büyük olaylar, hareketlilik ortamını canlı tutuyor ve her geçen gün kalabalık öğrenci kitleleri bu hareketli alana adımını atıyordu.

Bu yoğun hareketlilik ve mücadeleler içerisinde oldukça önemli bir gelişme pek göze çarpmadı. Öğrenci hareketinin asıl yeşerme ve ilk gelişme alanı olan üniversitelerde devrimci hareketin gelişmesi, kitleselleşmesi, bundan yaklaşık bir-birbuçuk yıl önce önemli ölçüde yavaşlamıştı. 16 Mart faşist katliamının ardından İstanbul Üniversitesi'nde protesto yürüyüşü başlarken, orada bulunan 50.000'in üzerindeki kitlenin en az yarısı liseliydi. O gün birçok devrimci aralarında bu konuyu konuşuyorlardı. Bugün geldiğimiz noktada ise, aynı duraklama liseleri de sardı.

Yani toplumdaki genel kaynaşma ve toplumsal muhalefet hareketinin yükselişi ile birlikte öğrenci hareketi ancak pek sınırlı zamanlarda ve pek az ülkede görülebilen bir yaygınlığa, güce ulaşmış; toplumsal muhalefet hareketinin canlılığını yitirmeye başlamasıyla birlikte ise aynı yönde bir eğilim onu da etkisi altına almıştır. Bu bakımdan, geçmişteki yaygın ve etkin öğrenci hareketini devrimcilerin «oluşturduğu» gibi bir iddia doğru değildir. Devrimcilerin hiç küçümsenmeyecek başarısı, faşizmin saldırılarına karşı direnmektir. Bundan önceki tarihlerde faşizmin iktidar olduğu ülkelerde gösterilen devrimci-demokratik direnmelerle karşılaştırıldığında bu direniş gerçekten müthiş kararlı ve başarılı sayılmalıdır. Örneğin İtalya'da «Parti»nin resmî kararlarını, tavırlarını dikkate almayan sınırlı sayıda işçi, tam anlamıyla aktif bir direniş gerçekleştirebilmiş; Almanya'da ise durum daha da kötü olmuştur. Fakat bizde, faşistler ve onlara uzunca bir dönem açık, görünür şekilde, daha sonra ise «el altı» yollardan destek veren güvenlik güçleri, beklemedikleri ölçüde kararlı, ısrarlı ve özverili bir direnişle karşılarak, birçok yerde püskürtülmüşlerdir. Eğer devrimcilerin tartışmasız önderliğindeki bu direniş başarılamasaydı, şüphesiz öğrenci hareketi diye bir «canlı»nın yaşayacağı alan bile ortada kalmayacaktı.

Ama devrimcilerin başardığı, bu direnme hareketinde başlayıp burada bitmektedir. Çünkü devrimciler, hele bir dönem çok geniş bir yaygınlık kazanmış olan direnme eğilimlerini, sosyalist bir mücadele zemini üzerinde örgütleyemediler. Toplumun her hücresinde yaşanan iki kampa ayrışma zemini üzerinde, devrimci-demokratik kampın kitlesel eylemlilik yükselişine dayalı bir mücadelesini yaratamadılar. Bu direnme mücadeleleri içinde, kitlelerin gerçek (fiili) anlamda sosyalistleşmesine götürecek çok yönlü eylemlilik imkânları, kurumları açamadılar. Kitlelerle kurdukları ilişkilerde hep, otoritesi tartışılmayan «mutlak yöneticiler» rolünü takındılar. İdeolojik-politik önderliği böyle —yani yanlış— kavrayıp hayata geçirdiler.

Özel olarak öğrenci hareketi alanında aynı durum gözlendi. Devrimciler, herhangi bir birimde kendi önderliklerini ancak başkalarını susturmakla sağlayabileceklerini sandılar. O birimdeki sosyalist mücadelenin biricik güvencesini kendi iktidarlarında gördüklerinden, «iktidara» geçen bir sosyalist grup, gücü yettiği oranda öteki sosyalistleri susturmaktan işe başladı. Forumlar, devrimci «siyaset»lerin görüşlerini açıkladıkları bildirim toplantılarına dönüştü. Buralarda, bırakın «sıradan» herhangi birisinin kalkıp gerektiğinde devrimcilerin önerdikleriyle çelişen görüşlerini açıklamasını, hangi «siyaset»in konuşmaya «hakkı» olup hangisinin olmadığı, başlıca sorunlardan biri sayıldı. «İktidar»daki grup, bu konumun kendisine sağladığı araçları kullanarak, hattâ oluşturarak mücadelesini yürüttüğünden, kimin konuşmaya «hakkı olduğu», kimin olmadığı sorusu, iktidardakilerin politik tercihlerine göre cevaplandı.

Forum olayında özellikle belirginleşen tutumlar, devrimcilerin, bugünkü düzenin sözde «demokrasi»sini eleştirirken burjuva demokratlığın asgarî ölçülerine bile sığmayacak kadar antidemokratik bir çizgi izlediklerini gösterdi. Bütünüyle zora dayanan bir dizi uygulama; devrimci önderlik, disiplin v.b. gerekçesiyle yürütüldü. Hiç kimse, devrimcilerin söylediklerîyle; kapitalizm sınırları içinde demokrasinin varabileceği en ileri düzeyi bile kat kat aşan gerçek bir demokrasi, hattâ bu «demokrasi»nin bile yok olacağı, devletin söneceği, yönetici-yönetilen ayrımının silineceği bir toplum v.b. hedeflerle; somutta gördüğü eylemler, davranışlar, pratik arasında herhangi bir uyum bulunduğuna inanmadı. Böylece aslında kendi kendimizi teşhir eder gibi bir konuma düştük.

Bütün bunlar, sosyalizm, sosyalist toplumda iktidarın ve kitlelerin durumu, sosyalist politik mücadele anlayışı gibi birçok temel sorunlardeki yanlış kavrayışlardan, yukarıda kabaca tanıttığımız «iktidarcı» yaklaşımın genel kavrayışımız üzerinde yaptığı tahribattan kaynaklanıyordu. Sosyalizmi «bizim iktidarımız»la özdeşleyen çarpık mantığın bir ürünü ve özel bir alana yansıması olarak, öğrenci hareketini de öğrenci kitlelerinin «bizim yönetimimizde» eylemlere katılması şeklinde düşündük. Oysa nasıl sınıfsız topluma doğru ilerleyen bir toplumda, «iktidar» konumlarında yeralan sosyalistler, halk kitlelerinin bu konumlara gitgide artan ölçülerde katılmasını, toplumun bütün faaliyet alanlarında kitlelerin gerçek anlamda «kendilerinin yöneticisi» durumuna gelmelerini ve bütün toplum sorunlarına ilişkin kararlarda kitlelerin belirleyici olmasını sağlamamaya çalışırlarsa; yani «önderlik»lerini, kitleleri kendileriyle aynı düzeye çıkarmak için kullanırlarsa; bugün verilen her türlü mücadele içinde de bu yaklaşıma göre davranırlar, yani davranmalıdırlar. Demek ki, öğrenci hareketi söz-

konusuysa, burada devrimcilerin yapacağı, düzenledikleri eylemlerde daha «güçlü» olabilme veya düşman tarafından tecrit edilmeme amacıyla kitlelerle birtakım «bağ»lar kurmak değil, kıtlelerin, varolan koşullarda yapmalarına imkân olmayan faaliyetlere katılmasını teşvik etmek, kendilerini ilgilendiren her türlü sorunda kaderlerini belirleme amacıyla gereken bilgi, deney ve insiyatife sahip olmaları için çalışmak olmalı(ydı).

Bu konuda daha somut sözler etmeyi biraz ileriye bırakıyoruz.

DEER HUNTER ya da yalnızca, «AVCI»

Son Yılların En Sarsıcı Filmlerinden Biri

Yönetmen: Michael Cimino[1]
Öykü: Michael Cimino, Deric Washburn, Louis Garfunkel ve Quinn K. Rodeker
Oyuncular: Robert de Niro, Christopher Walken, John Savage, Meryl Streep, John Cazale, George Dzunda, Chuck Arpergen.
Müzik: Stanley Myers
Senaryo: Deric Washburn
EMİ yapımı

Deer Hunter'ın aldığı ödüller: 1978 yılının En İyi Film, En İyi Yönetmen (Michael Cimino), En İyi Yardımcı Aktör (Christopher Walken), En İyi Editörlük (Montaj) ve En İyi Ses Düzeni Oscar'ını aldı

GİRİŞ...

Bu film için çok söylendi: Vietnam Savaşı'nı ABD lehine taraf tutarak yansıttığından, ırkçılık yaptığına, hattâ küçük kasaba yaşamının bağnazlığını savunduğuna kadar bir sürü şey. Benim anladığım, filmin, seyredenlerin geri planlarının yani bir ölçüde kişiliklerinin oluşumuna göre hayli farklı çağrışımları harekete geçirdiğidir. Her kafadan bir ses çıkıyor, ama filmin düşündürücü yanını da işte bu nokta vurguluyor, zaten. Ve işte bu nedenle, ben de, bir asgari müştereği aktarma kaygısını bir yana bırakarak, salt kendi izlenimlerimi dile getirmeyi yeğliyorum.

Bu filmin hem Türkçe hem de orijinal kopyalarını gördüm. Türkçeleştirme, öncekilere kıyasla, hayli iyi sayılabilir. Ancak, seslerin yüksek perdeden seyretmesi ve bazı ters vurgulamalar kimi zaman yanlış anlamalara yol açabilecek boyutlara varıyor. Dolayısıyla, İngilizce kopya, filmin duru havasını çok daha iyi veriyor. Daha da önemlisi, Türkçe kopyada, Clairton (Penn)lu üç arkadaşın Vietnam'a gitmeden önce, öteki arkadaşlarıyla birlikte çıktıkları son av sahnesinin büyük bir bölümü yok. Mike'ın Stanley'e sert çıkarken söyledikleri, kendi kişiliğini ve hayata bakışını yansıtması, ayrıca savaş ve sonrasındaki tutumunu açıklaması açısından hayli anlamlı, sanıyorum. Bu sahnede Mike, her avda ya bıçağını ya da pantalonunu unutan Stanley'i azarlarken, artık, kendi başının çaresine bakması gerektiğini vurgular. Savaşın şakası olmadığını, savaştaki askerin, bir yerde, yapayalnız kaldığını anlamıştır, sanki.

Vietnam ertesindeki av sahnesinin bir başka önemli yanı daha var: Cimino, Amerikalı yönetmen John Ford'un, ünlü aktör John Wayne'in kişiliğinde yarattığı western kahramanına, çaktırmadan, taş atmaktan geri durmamış. Her zaman haktan yana çıkan, mazlumları koruyan, yufka yürekli, Amerika'nın sembolü ve büyük vatanperver dürüst kovboy, Mike'ın Stanley ile dalga geçerken söylediği, «Ava gelirken tek unutmadığın şey, John Wayne gibi kıçında taşıdığın şu gerzek tabanca!.» sözleriyle azıcık karikatürize ediliyor (Film çevrildiğinde John Wayne henüz ölmemişti.) Ne hikmettir bilinmez, alt yazılarında bu cümle çevrilmemiş

ÖYKÜ ..

Deer Hunter'a ilişkin görüşler ve eleştirilerin açık seçik anlaşılabilmesi için, filmin konusuna değinelim önce. ABD'nin Pennsylvania eyaletinin Clairton adlı küçük bir kasabası. Bilindiği gibi, Pennsylvania eyaleti, Erie Gölü ile Delaware arasında yer alır. Burada, yani Apalaş Dağları'nın kuzey eteklerinde maden kömürü (antrasit) ve hidrokarbürler işletilir. Yeraltı kaynaklarının zengin oluşu bu bölgede endüstrinin çok gelişmesini sağlamış, en büyük gelir kaynağı ise demir-çelik endüstrisi. Pennsylvania Amerikan eyaletleri arasında çelik üreticiliğinde en önde geliyor. Ve bu kalkınmışlık, Pennsylvania'yı Cumhuriyetçi Parti'nin en güçlü olduğu eyaletlerden biri yapmış. Filmde, Nick'in, Saigon'da izinli iken, bir işportacının tezgâhında gördüğü oyuncak filleri (Cumhuriyetçi Parti'nin simgesi fildir) almak istemesi, bunu doğruluyordu.

Clairton da demir-çelik endüstrisinden payını almış. Kasabanın hemen yanıbaşında büyük çelik tesisleri yükseliyor.[2] Sadece yükselmekle kalmıyor, kasabayı durmaksızın dumana boğuyor. Film boyunca bu dumanlı, kasvetli gökyüzü, arada parıldayan güneş ışığı ile, sık sık gösteriliyor. Çelik, kasabanın damarlarına işlemiş; nasıl işlemesin ki, erkek nüfusun hemen tümü çelik tesislerinde çalışıyor. Kasabanın yolları çamurlu. Gelin Angela'nın nedimeleri beyaz elbiseleri ile koşuşurlarken, uçuşan beyazlık ile yolların çamuru arasındaki tezat, hele kızların bıcır bıcır gülüşleri de eklenince, çok canlı bir biçimde ortaya çıkıyor.

Pennsylvania tarihinde pek çok göçe sahne olmuş. Filmin üç kahramanı Mike, Nick ve Stevan Rus kökenli, muhtemelen kasabada yaşayanların çoğu da öyle. Steven, annesinin deyişiyle «hiç de zayıf olmayan» (yani, azıcık gebe) Angela adlı bir kızla evlen-

mek üzeredir. Steven'ın annesinin rahiple konuşurken, doğrudan «gebe» kelimesini kullanmaktan çekinmesi, dolaylı bir ifade seçmesi, espri merakından çok, kasabalıların göreneklere bağlılığını, dine saygısını gösteriyor.

Kaynana rahibe dert yana dursun, Vietnam'a gidecek üç delikanlı, iş dönüşü arkadaşları ile birlikte John'un meyhanesine uğrarlar. Keyifle biralarını içer, bilardo oynarlar, yolda başlayan şakalaşmalar burada da sürer. Yalnızca, saçını ne biçimde tararsa tarasın yakışıklı olması imkânsız görünen Stanley ile müstakbel damat Steyen biraz huzursuzdur. Bir iki güne kadar yuvadan ayrılacakları gerçeği, savaşın nasıl bir şey olduğunu kestirememenin tedirginliği alttan alta sezilir.

Film, düğüne ilişkin ayrıntılarla gelişir, gerçekte bu ayrıntılar hayli önemli. Üç arkadaşın nasıl bir ortamdan çıkıp savaşın içine düştüklerini vurguluyor. Örneğin, düğün pastası pimpirik ninelerin büyük ihtimamı ile dans salonuna taşınır, gelin duvağını takarak ayna karşısında rahibe nasıl «evet» diyeceğinin provasını yapar, ayrıca hafif şiş karnına «acaba çok belli oluyor mu?» gibisinden şöyle bir göz tar, nedimeler hazırlanır. Baş nedime Linda, sarhoş yüzünden, beyaz elbisesi, güzel ama ağlamış bir yüzle, Mike ile Nick'in birlikte kaldıkları eve gelir. Artık babası ile oturmayacaktır, onlar savaşta iken, evde kiracı olarak kalmak için Nick'den izin ister. Bu sahnelerde, Linda ile Nick'in ve grubu oluşturan öteki gençlerin çocukluk arkadaşı olduklarını, birlikte büyüdüklerini öğreniyoruz.

Linda gelmeden önce Mike ile Nick, Vietnam'ı, o gece çıkacakları avı, dağları konuşurlar. Nick dağlardan, özellikle dağlarda ona bambaşka güzel görünen ağaçlardan dem vurur. Mike ise, avda ancak çabuk hareket edenin işe yarayabileceğini, geyiği tek kurşunla vurmanın önemli olduğunu söyler. Gerçekte bunun önemini pek az kişiye anlatabilmektedir, Mike'ı ancak Nick anlar. Öte yandan, Mike o gece düğünden sonra ava çıkılması için ısrar eder, çünkü eğer hayatı bir gün sona erecekse, bunun dağlarda olmasını istemektedir. Mike, birlikte ava çıkmak istediği tek insanın Nick olduğunu, ama o gelmek istemese bile, ava yalnız gideceğini söyler.

Film Rus stili inşa edilmiş şatafatlı kilisedeki nikâh törenini hayli ayrıntılı veriyor (Türkçe kopyada bu bölüm de yok.) Nikâh azınlık halkın geleneklere bağlılığını vurgulaması açısından anlamlı. Heyecanlı ve tedirgin Steven, iş bir an önce olup bitsin diye bakan Angela çiftin sağdıç ve nedimeliğini yapan Nick ile Linda'nın işlerini çok ciddiye almaları Vakur görünmeye çalışan Mike, Stanley ve Axel ise, gerçekte, arkadaşlarının böyle pat diye evlenmesinden şaşkın, biraz da gırgır geçmektedirler.

Düğün...

Nikâhtan sonra çılgınca eğlenilir. Savaşa gidecek kahramanların büyütülmüş, muhtemelen, high-school mezuniyet fotoğrafları, bayraklar, «Mike, Nick, Steven: İyi Şanslar» ve «Tanrı ve Vatana Gururla Hizmet» yazılı pankartlarla bezeli bir düğün salonu hazırlanmıştır. (Kahramanlarımızı layıkıyla uğurlayabilmek için öylesine tantana ediliyorki iş azıcık budalalığa varıyor.) Kasabadaki cansıkıcı yaşamın izlerini taşımakla birlikte, düğünde büyük bir coşku da hissedilir. Rus şarkıları ile dans edenlerin keyfini anlatacak söz bulamıyorum A. Wayda'nın uğruna bütün bir film çektiği «Düğün» bile bence, bu ölçüde görkemli değildi Coşku, gençlik, sevgi, mutluluk taşıyordu düğünden. Gerçek bir düğün! İşte bu düğünde, bir ikinci düğünün yolu düşenir: Angela'nın buketini Linda kapmıştır: geleneğe göre, gelinin buketini kapan genç kız, ondan hemen sonra evlenecek demektir. Onu heyecanla seyreden Nick ise, ayaküstü evlenme teklif eder. Tabii dönebilirse... Bu arada Mike'ın da Linda'yı sevdiği ortaya çıkmıştır; neş'e içinde dans eden Linda'yı uzaktan seyreder bir ara birlikte dans ederler ama dansı pek beceremeyince onu bira içmeye davet eder. Linda'ya sarılmak ister ama yapamaz.

Bu güzelim düğün Mike'ın bir çılgınlığı ile noktalanır: aniden gelinle güveyin bindiği otomobilin önünde alabildiğine koşmaya başlayan Mike'ın çıkarıp attığı giysilerini, arkasından koşan Nick toplar. Sonra, bir direğin dibinde sırt sırta verip dertleşirler. Mike'ın feveranının gerisinde çok hızlı değişen olayların tedirginliği yatmaktadır. Nick de huzursuzdur; bu dumanlı kasabayı sevdiğini söyler, Vietnam'da başına bir hal gelirse, kendisini oralarda bırakmaması için Mike'dan söz ister. Nitekim Mike, yitip giden arkadaşının sağ olduğunu keşfeder etmez, canı pahasına Saigon'a dönecek, Nick'i eve getirmek için akıl almaz tehlikelere atılacaktır. Bu dostluk teması, film içinde giderek ağırlık kazanıyor.

Savaş...

Cimino, üç askerin yaşadığı çevreyi, ilişkilerini ve sevgi ortamını böylece çizdikten sonra, seyirci ne olduğunu anlamadan Vietnam'a geçiyor. Tıpkı üç arkadaşın birdenbire kendilerinin çıkarmadığı bir savaşın kucağına düşüşü gibi. Kırmızı alevlerle çeliği işleyen üç genç insan, şimdi çelikten yapılmış silâhların ateş kustuğu bir yerdedir. Cimino, napalmın ne korkunç bir şey olduğu-

nu, savaşın dehşetini kısacık görüntülerle ustaca veriyor.

Çarpışmaların beklenmedik bir yerinde üç arkadaş bir araya gelirler; bundan kısa bir süre sonra da esir düşerler. İleri karakol gibi bir yerde, Kuzey Vietnam askerleri, tutsaklar üzerine bahse tutuşarak Rus ruleti[3] oynamaktadır. Oyuna önce sokulan Steven, doğru dürüst ateş edemediği için, farelerin kaynadığı bir çukura atılır. Durumun umutsuzluğunu kavrayan Mike, 1 yerine 3 kurşunla oynamaya karar verir, Nick'i de ikna eder. İlk turda ikisine de birşey olmaz. İkinci turda revolverin topuna 3 kurşun konur. Ve, bir anda ortalık toz duman olur! Kuzey Vietnamlı askerlerin hepsini öldüren 3 arkadaş, nehir yoluyla kaçarlar. Onları gören bir Amerikan helikopteri ancak Nick'i alabilir. Büyük bir şok geçiren Steven, helikoptere iyi tırmanamaz, düşer. Mike da peşinden atlar. Steven düşerken kayalara çarptığı için, ömrünün sonuna dek iki bacağı ve bir kolu tutmayacaktır. Onu sırtında taşıyan Mike, ilk rastladığı devriyeye teslim ederek hayatını kurtarır. Sonra, yerinden yurdundan olmuş bir göçmen kafilesine karışarak uzun bir yürüyüşe başlar.

Mike'ın Rus ruletinden kurtulabilmek için akıl ettiği yol, bir arkadaşımın deyimiyle, ancak, «ekside oynamak» sözleriyle ifade edilebilir. Çoğu insanın sinirlerinin iflas ettiği bir durumda, Mike, yalnızca arkadaşlarına cesaret vermekle kalmaz, şaşılası bir soğukkanlılıkla, partiyi tamamen kaybettiklerini görür. Öldü farzetmek gibi bir şey. Bir hamle yapıp da kaybetseler, değişen bir şey olmayacaktır ama; hamle başarılı olursa, yeniden hayata dönebileceklerdir. Gereken, tek bir çıkışla sorunu kökünden halletmektir. Mike da bunu yapar zaten.

Nick Saygon'da büyük bir hastahanede tedavi edilir. Dışarıda halk sefaletten kırılırken, burada mutsuz askerler ve büyük bir konfor vardır. Binbir pislik ve haşarat arasında staj yapan doktor adaylarımızı hasetlerinden çatlatacak kadar temiz ve bakımlı bir hastahanedir, bu. «Bal dök yala» derler ya, işte öyle. Herşey öylesine intizamlıdır ki, bahçede yanyana dizili ölüler, sandviç misali paketlenmiş, yurda postalanmayı beklemektedir. Nick bu manzarayı uzun uzun seyreder. Sağlığı düzelmiştir ama duyarlı kişiliği korkunç yaralar almıştır. Bu yetmezmiş gibi, alakasız bir doktorun, «Senin soyadın Rus adı değil mi?» gibi hıyarca bir sorusu, olanların üstüne tuz biber eker. Cimino burada, Amerikalıların Ruslara yönelik işkilli ruh hali üstüne ilginç bir eleştiri getirmiş

Halini beğenmedikleri için Nick'i hastahaneden çıkarırlar. Gece, karmakarışık sokaklarda serseri mayın gibi dolaşırken, Nick, Rus ruleti oynanan bir yere rastlar. Bir Fransız organizatör Nick'i oyuncu olması için (ödemelerini nakit dolarla yaptığını özellikle belirtir) kandırmaya çalışır. Sonra göreceğimiz gibi, başarılı da olur. Seyrederken oyuna tahammül edemeyen Nick, revolveri kaptığı gibi, önce oyunculardan birinin, sonra da kendi şakağına dayar. Kimse ölmez ama ortalık fena karışır. Nick bu çıkışında kendi başına bir oyun oynuyormuş gibidir. Kimbilir, belki de Rus ruleti batağına bulaşırken de aynı oyunu sürdürüyordu..

Cimino'nun Vietnam Savaşı'nı nasıl aktardığına bir göz atalım. Bu savaşın «Vietnam Savaşı» olmasının, film açısından çok özel bir anlamı yok, bence. Önemli olan nokta, sanırım, savaşın genç insanları alıp nerelere savurduğu, onları nasıl şirazelerinden çıkardığı. Çünkü Deer Hunter'da savaşın doğrudan doğruya kendisi ile değil de, yan ürünleri ve sonuçları ile uğraşılıyor: esirler üzerine bahse tutuşup Rus ruleti oynanması, sefil halkın oradan oraya göçü, bir açık-hava umumhanesine dönüşen ve mahşerden farksız hale gelen Saigon, kumarın her türünün yaygınlaşması, sakat insanlar, Mike'ın eve döndükten sonra kendini herşeye uzak hissedişi v.b.. Benzer sonuçlara, diyelim, II. Dünya Savaşı ya da Kore Savaşı'nda da rastlanmıştır, ama bunların hesabı görüldü. Vietnam savaşını öne çıkaran şey, en son savaş olması ve Amerikalıların bu savaşla hesaplaşmak isteği olmalı. Nitekim, son yıllarda Vietnam üstüne değişik bakış açılardan çevrilen filmler, Amerikalı yönetmenlerin bu konuda zorlandığını açıkça gösteriyor. Bu arada, Cimino, Rus ruleti sahnelerinde (filmin çoğu bölümleri gibi, bu sahnelerin de gerçek hayattan alındığı kesinlikle biliniyor) kimi yerde gerilimi seyirciye işkence edecek ölçüde artırırken, Kuzey Vietnam'ı da hayli olumsuz yansıtıyor: herhalde bu adamların savaşta yaptığı tek iş Rus ruleti değildi. Vietnam halkının büyük bir kurtuluş savaşı verdiği apaçık ortada iken, Cimino bu noktayı kasten böyle yansıtmışsa, ayıp etmiş. Ancak, kasıtlı da olsa, Kuzeylilerin sevimsizliğinin filmin bütünü içinde ağırlıklı bir nokta olmadığını yinelemek isterim. Savaş içinde düşman düşmandır ve çarpışan insanın, tüm insanca yönelişlere rağmen, düşmanı için sevimli duygular besleyebileceğini aklım kesmiyor. Marifet, savaşa sürüklenmemek herhalde

Kuzey Vietnamlılar sevimsiz, sevimsiz olmaya, ama ABD'nin yüceltildiği de pek söylenemez. Tutsaklıktan kaçış sırasında, Steven'in «Eve dönmek istiyorum.» deyişi, üç arkadaşın kendi aralarında «Burası bizim yerimiz değil.» şeklindeki konuşmaları, Amerikalıların Vietnam'da ne ara-

dıkları sorusunu ortaya koyuyor. Filmin sonunda, kadın muhabirin, kupkuru bir ifadeyle, Vietnam Savaşı'nı resmî ağızla tanımlayışı da kendi içinde bir eleştiri bence «Sayın seyirciler, ABD'nin Vietnam'a «müdahalesi»nin («involvement» kelimesi özellikle kullanılıyor) son perdesi böylece sona eriyor.» İşin müdahalelik yanı mı kaldı? ABD, Vietnam'da savaşı düpedüz bir ulusu yok etmeye kadar vardırdı. Bırakın Vietnam'ı, Kamboç halkının üçte birinin telef olmasına, geri kalanının da açlık ve hastalıktan ha öldü ha ölecek hale gelmesine yol açan olaylarda (Vietnam Savaşı ile bağlantılı bombardımanlar) ABD'nin hiç mi suçu yok? Atilla Dorsay[4], Cimino'nun Amerikan halkının, Vietnam Savaşı ve sonuçlarına ilişkin bilinç düzeyinin henüz pek gelişmediğini olduğu gibi yansıtmakla doğru bir iş yaptığını söylerken, sanırım, haklı.

Yuvaya Dönüş ..

Mike göğsü rengârenk madalyalarla süslü bir savaş kahramanı olarak döner. Ama, «dönen» açısından acıklı olur bu dönüş... Ürküntü daha takside, eve yaklaşırken başlar. Mike'ın arkadaşları, her fırsat bulduklarında sağa sola pankart asmaya bayılan Amerikan geleneğini sürdürdüklerinden, evi, «Yuvana Hoş Geldin Mike» yazılarıyla donatmışlardır. Evin içinde Angela ile Steven'ın düğününde gördüğümüze benzer bir coşku vardır. Bu tezahüratı gören Mike, o havaya giremeyeceğini hisseder ve eve uğramadan dosdoğru nehrin kıyısındaki motele gider. Mike'ın odada bir başına kaldığı andaki ürkekliği, çaresizliği nasıl da can acıtıcıydı! Beraberinde Nick ve Steven'ı getirememiştir; muhtemelen Nick'in de geleceğini uman, Linda'nın ona nasıl davranacağını kestiremez; eski çocuksu neş'eyi belki de arkadaşları ile paylaşamayacaktır. Savaşta bambaşka şeyler yaşamıştır. Mike, eski yaşamına ilişkin pek çok ögenin, artık kendisi için anlamını yitirmiş olmasından korkar. Nitekim, kendisini her şeye uzak hissettiğini, ertesi gece Linda'ya da söyler. Tuhaf, iç bulandırıcı bir boşluk duygusu olmalı, bu.

Mike gelmeyince, hazırlanan parti onsuz yapılır. Ertesi sabah Linda herkesi uğurladıktan sonra, Mike genç kızı görmeye gelir. Mike ile Linda'nın karşılaşması, sonraki konuşmaları gerçekten pek güzel, sıcak duygularla işlenmiş. Linda, her şey bir yana, Mike'ı sağ salim gördüğüne çok sevinir. Birlikte Linda'nın çalıştığı markete kadar yürürler. Burada biraz durup Linda ile Mike'ın ilişkisi üzerine birkaç söz söylemek gerekli, bence.

Mike'ın Linda'ya duyduğu içten sevgi, filmde çok yalın bir biçimde sunulmuş. Mike, Tolstoy'un «**Anna Karenina**» romanında yarattığı Levin'e benziyor; Linda'ya fena tutkun. En iyi arkadaşının, Nick'in de Linda'yı sevmesini nasıl olduğu gibi kabulleniyorsa, kendi sevgisini de aynı ölçüde doğal karşılıyor. Duygularını saklamaya kalkışmıyor; kısacası, tabularla hareket etmiyor. Halbuki, bizim kültürümüzde olsa, bir erkeğin en yakın arkadaşının sevgilisine aşık olması, bütün ilgili kişileri, mutlaka, tarifsiz kederlere gark ederdi. Kadın bizde hep bir erkeğe bağlı biraz mal gibi düşünüldüğünden, arkadaşının kadınına sahip olmak istemek, ne namus ne de mülkiyet ilkeleriyle bağdaşmıyor, tabii. **Deer Hunter**'da gördüğümüz kişiler ise, hepsi kendi başlarına birer birey olarak, kendi özgür seçimleriyle hareket ediyorlar. Mike'ın açık yürekli tavrına karşılık, Linda'nın da onu istemesi, ne batılıların cinsel konulardaki rahatlığı, ne Linda'nın Nick'i gözden çıkarması ne de salt sadakatsizlikle açıklanabilir, bence. Alaturka değer yargıları ile yaklaşmak çok yanlış olur bu sevgiye. Mike ve Linda'nın, sevgi ve şefkate duydukları özlemle birbirlerine sığınmaları bu. Sevgi Soysal'ın **Yürümek** adlı romanında, Elâ'nın ağzından «sevişmek, yoran, bıktıran değil, birşeyleri değiştiren, oluşturan, geliştiren birşey olmalı» sözleriyle dile getirdiği gibi, Mike ile Linda'nın sevişmesi de, iki kişiden yepyeni, mutluluk getiren birşeyler yaratıyor. Mike ile Linda'yı, Nick'e duydukları ortak sevginin birleştirdiğini söylemek de pek yanlış olmaz. Üstelik, günün birinde Nick dönüp gelse, Mike'ın kimseyi üzmeden ve en ufak bir serzenişte bulunmadan aradan çekilebileceğini de görüyor. Zaten Nick'in varlığı kendini hissettiriyor; ilk gece Mike'ın Nick'in de bir zamanlar yaşadığı evde Linda ile yalnız kalamayışı, hayli geleneksel bir öge. (Mike'ın motelde sızarcasına uyuyakalışı, filmin en gerçekçi yönlerinden biri.)

Deer Hunter'ı sarsıcı yapan yönlerden biri, bu sevgi ilişkisini duru bir biçimde işlemesi. Yaşadığımız şiddet ortamında filmin bu yönü daha bir ağırlık kazanıyor.

Savaşın Döküntüleri...

Mike Linda'ya «Nick'in hiçbir zaman eskisi gibi olamayacağını bilmen gerek» derken, savaşa ilişkin en büyük gerçeklerden birini dile getirir. Herkesi değiştiren ve çaresiz bırakan bir gerçek... Linda da, çocukluğundan bu yana birlikte büyüdüğü insanların ne hale geldiğine, bu arada kendi başına gelenlere, bir türlü inanamaz, Mike'a, «Hiç böyle olacağımız aklına gelir miydi?» diye sorar.

Doğup büyüdüğü kasabadaki birkaç gün Mike için huzursuz bir dönemdir; her görenin madalyalarına tezahürat yapmasından, Stanley'in yerli yersiz tabancası ile

oyuncak gibi oynamasından arkadaşlarının sıradan sorunlarından (Stanley in kız arkadaşının güzel olup olmadığını tartışmak, gibi) çok rahatsız olur. Üstelik, eskisi gibi geyik de vuramamaktadır; çıktığı avda çok görkemli bir geyiğin ardına düştüğü halde, son anda tetiğe basamayacağını anlar. Cimino, her dönemde, her toplumda mübah sayılan avı, böylesine evrensel bir olguyu kullanırken, çok geniş-açılı bir bildiri geliştiriyor, sanırım. Böylece, Mike'ın geyiği vuramayışında odaklaşan savaşın ürpertici sonuçları daha güçlü bir biçimde gözler önüne getiriliyor.

Mike, Steven'ı bir sakatlar yurdunda bulur. Steven'ın yerini Angela'dan öğrenmiştir. (Savaş sırasında çocuğunu doğuran Angela hep yataktadır, çok kısa bir süre önce heyecanlı, bir gelinken şimdi harabeye dönmüştür.) Steven'ı sakatlar yurdunda gösteren sahneler, konforlu ve iyi bakım sağlayan bir yurtta bile yaşamın ne denli korkunç olabileceğini gözler önüne seriyor. Sevimli olmaya çabalayan ve çabaladıkça hastalara sakat olduklarını daha da hissettiren birtakım ihtiyarların yönettiği tombala oyunu v s.. Steven eve dönmek istemez, eski yerine ayak uyduramayacağından korkar. Bu arada, Steven, her ay kendisine Saigon'dan postalanan bir dolu paraları gösterir. Mike para dolu çekmeceyi görür görmez, Nick' in kumar, yani Rus ruleti, oynadığını anlar. Nick gerçekte asker kaçağı olarak bilinmektedir, yeri belirsizdir. Ama Mike, Nick'i almaya Saigon'a gider.

Saigon tarihinin en büyük boşaltma hareketine sahne olmaktadır. Kuzeyliler yaklaştıkça bir an önce ABD'ye kapağı atmak isteyen halk, resmi Amerikan binalarına saldırmakta, sağda solda çatışma çıkmaktadır. Birbiri ardı sıra başlayan yangınların ortasında helikopterler habire adam taşımaktadır. Böylesi bir keşmekeşin ortasında Mike, sivil elbise ile, eski kumarhaneye gelir. Fransız organizatörün yakasına yapışır. Büyük paralar ödeyerek hem Rus ruleti oynanan yeri ve Nick'i bulur, hem de Nick' in kendisini tanımazlıktan gelmesi üzerine, Nick ile karşılaşmak üzere kumar sahibini ikna eder. İki dostu rulet masasında karşı karşıya gösteren sahneler, filmde gerilimin en doruğa çıktığı sahneleri oluşturuyor, bence. Mike'ın arkadaşını alıp eve götürebilmek için dil dökü şü, canını ortaya koyuşu, filmin en destansı yönü.

Bu son derece çarpıcı sahnelerde, seyirciye, ruletin iğrenç yönleri de sunuluyor. Savaşın sona ermek üzere olması nedeniyle, daha önce kentin orta yerinde bulunan kumarhane, ücra bir köşeye taşınmıştır. Kapıyı tutan birtakım adamlar milleti haraca keser. Kumarhane içinde, sağlanmakta hayli güçlük çekildiği anlaşılan, asayişi koruyabilmek için, silâhlı fedailer beklemektedir. Her beş dakikada bir insan ölen bu yerde, patronlar çuval dolusu para kazanırken, neyin peşinde oldukları kestirilemeyen bahisçiler ter ter tepinmektedir. Rahat koltuğunda olan biteni izleyen seyirci için böyle bir ticareti anlamak zor. Kuzeyde bir savaş eğlencesi olan rulet, Saigon'da sistemli ve kârlı bir işletmeye dönüşmüştür. O kadar ki, patronların vurgunu bir yana, tabancaları hazırlayan adam bile palazlanmış, kılığı kıyafeti düzelmiştir. Yalnız, ilk gördüğümüzden farklı olarak, muhtemelen bir arbedede kaybettiği, tek gözünün yerinde kara bir cam vardır. Eh, o kadar risk olacak artık.

Mike'ı insanların dost-düşman demeden birbirlerini boğazladığı, cayır cayır yanan Saigon'a geri götüren nedir? Hayatta en sevdiği insanı yad ellerde bırakmamak için Nick'e verdiği söz mü? Linda'ya olan aşkından kaynaklanan bir tür sorumluluk duygusu mu? Temelinde biraz bağnazlık yatan küçük kasaba dayanışması mı? Yoksa, daha gerçekçi bir yorumla, bunların hepsi mi? Günümüzde artık pek raslayamayacağımızı düşündüğümüz böylesi bir ruh yüceliğini kavramak zor. Mike'ın Saigon'a dönüşünde, insanı kendi kendisine soru sormaya zorlayan, hattâ özendiren bir yön var.

Nick'in rulette kalmayı neden istediğini kavramak daha da zor. Nick'in kolları morfin iğneleri ile mosmordur, savaştan önce yaşama sevinciyle ışıldayan yüzü şimdi tanınmayacak hale gelmiştir. Mike'ın kendisini alıp götürebilmek için canını ortaya koyuşu, sevgisini dile getirişi onu biraz canlandırır, dağları, dağlardaki ağaçları anımsar gibi olur. Yine de, tek kurşunla işini bitiriverir. Cimino, Nick'in kişiliğinde gencecik bir insanın savaşın batağında yok oluşunu sergiliyor. Nick, daha önce de söylediğim gibi, artık «ekside» oynamaktadır. Bir yaşayan ölü olarak, yuvasına, sevgilisine dönmesinin bir yararı olabilir miydi?

«Nick'in Şerefine!»

Film, Nick'in cenazesi ve daha sonra onu sevenlerin birlikte kahve içişleriyle sona eriyor. Düğündeki mutlu grup şimdi yine bir aradadır. Gözyaşlarını saklamaya çabalarlar, birbirlerine gülümserler ve Nick'in şerefine kadeh kaldırırlar.

Deer Hunter'ın öyküsünü böylece aktarırken, bu özetin hayli yetersiz kaldığını belirtmem gerek. Filmin mesajını, seyirci ancak filmle başbaşa kalarak, daha canlı bir biçimde duyabilir.

Filmi dışarıda görenler, galiba en son bölümde savaştan sonra mecalsiz ve moralsiz kalan kahramanların hep birlikte «Beautiful America»-

yı söylediğini belirtiyorlar. Bu kısım tamamiyle çıkarılmış. Ancak, film ödül almadan önce ya da sonda ABD'de iken mi, ya da dış ülkelere gönderilmeden önce mi, yoksa Türkiye'de gösterilmeden önce mi çıkarılmış belli değil. Tek bilinen, perişan bir halde bu ünlü şarkıyı söyleyenleri görüntülemekle, Cimino'nun, savaş, vatana bağlılık v.s. üstüne ince bir alay oluşturduğu...

OYUNCULAR ..

Hollywood artık yalnızca kaşı-gözü güzel «jön»ler yaratmaktan vazgeçmiş olmalı. Robert de Niro, sakal bırakınca, delikanlılığı geride kalmış, kişilikli bir erkek olmuş. Fakat, az bulunur güzelliği bir yana, inanılmaz oyun gücü ile, daha önce aldığı Oscar ve Cannes En İyi Aktör ödüllerinin yanısıra ödüllere aday görünüyor. (Bu filmdeki rolü ile aday gösterdiği 1978 En İyi Aktör Oscar'ını kıl payı farkla Jon Voight'e kaptırdı.)

Christopher Walken, John Savage ve Meryl Streep'in canlandırdığı, sırasıyla, Nick, Steven ve Linda tipleri de çok gerçekçi. Aslında bütün tipler çok iyi. Bu genç sanatçıların hemen hepsi New Yorklu, sinemaya geçmeden önce esaslı bir tiyatro eğitimi görmüşler, Shakespeare gibi klasiklerin oyunlarında roller almışlar. Ustalıklarında bu yoğun deneyimlerinin payı olsa gerek.

Stanley Myers'in müziği de hayli etkileyici, filmin dilini başarıyla destekliyor. Hele, fonda Rus halk şarkılarının duyulduğu av sahneleri, filme neredeyse ilâhi bir renk katıyor.

FİLMİN İŞLENİŞİ...

Deer Hunter iğne oyası gibi pek çok güzel ayrıntı ile süslü: heyecanlı gelin Angela'nın evden çıkarken duvağının kapı tokmağına takılışı, işten çıkan kafadarların fabrika merdivenlerinden dökü-

le saçıla ama kuşlar gibi şakıyarak inişleri, masum şakaları, münasip bir yerine vurulunca açılan bagaj kapağı, Mike'ın yüzünü buruştura buruştura içkileri yuvarlayışı, acemice dansları, Linda'nın Angela'nın buketini yakaladığı andaki coşkusu, erkek arkadaşından esaslı bir yumruk yediği halde, hiç bozuntuya vermeyen, acıyan çenesini öptürerek havayı bir anda kendi lehine döndüren fingirdek nedime ile Stanley'in garip ilişkisi, v b..

Ya, Mike döndüğü gün, Linda'nın serin sonbahar sabahını ve yalnızlığını duyarak hırkasına sarılışına, aynı gün Mike sokakta rastladığı eş-dostla hal hatır sorarken Linda'nın vitrine bakıp saçını düzeltmesine, Linda'ya «N'aber Fıstık?» diye lâf atan adama Mike'ın «Kim bu herif?» dercesine dönüp bakışına, ilk yalnız kaldıkları gece Linda'nın Mike'ın peşinden koşuşuna, ya da marketin kapanış saatinde Linda'yı almaya gelen Mike'ın tedirgin ve utangaç bakışına ne demeli? Sonra, ağır gelen bowling topunu bir türlü kavrayamayan Linda'nın neredeyse topla birlikte havalanışı, cenazeden sonra kahveyi hazırlayan John'un göbeğini titrete titrete ağlayışı, Linda'nın alçak perdeden zırlayışı, Mike'ın kahve fincanlarını dağıtırken Linda'nın gözlerini yakalamaya çalışması ve usulcacık «Hey!» deyişi, bunların hepsi Cimino'nun ustalıkla sunduğu, çok içten noktalar. Bu ufak ayrıntılar **Deer Hunter**'a şefkat dolu bir anlatım gücü sağlarken, bir bütün olarak görkemli bir uyum oluşturuyor.

Cimino'nun filmi zaman zaman şiirsel bir anlatım da kazanıyor: ava giderken geçtikleri iki yanı ışıklı güzelim yolda otomobilin kayışı; puslu, daha doğrusu, bizim türkülerimizin deyişiyle «başı dumanlı dağlar; sonbaharın tadına doyum olmayan renk cümbüşü, dağların büyüleyici görünümünün getirdiği doğa ile bütünleşme duygusu; üç arkadaşın Vietnam'da çamurlu nehrin sularında bir ağaç kütüğüyle sürüklenirken, derme çatma asma köprüye yumuşacık tutunuşları ... gibi.

Deer Hunter'ın kahramanları sıradan Amerikalılar, yaşadıkları hayatın (ava gidişleri dışında) hiçbir özenilecek, fevkalâde yanı yok. Çağın olaylarına ilişkin konularda bilinç düzeylerinin hayli düşük olduğu da belli. Dolayısıyla, Cimino, kendi içine kapalı, geleneklerine sımsıkı bağlı çevreyi aktarmakla gerçekçi bir yaklaşım uyguluyor, yani olguyu ne çarpıtmış ne de yüceltmiş, olduğu gibi vermiş. Şüphesiz, sıradan Amerikalının gündelik hayatını anlayabilmek, bizim gibi kalkınma savaşı veren, sorunlarla yüklü, yoksul ülkelerin insanları için pek kolay bir iş değildir. Amerikalıların sorunları bambaşka. Amerikan sistemi, öyle pek her şeye kafa yormayan, hoş vakit geçirmeye meraklı bu tekdüze insanları[5], düzenin bekası açısından böylesi uygun olduğu için yetiştiriyor. Clairton'daki gibi Rus kökenli de olsa, ABD'deki azınlıklar olgusu bizim ülkemizdekinden çok farklı niteliklere sahip. Bu insanlar, Rus geleneklerinin pek çok izlerini taşımakla birlikte, bütün Amerikalılar için geçerli hayat biçimini kolaylıkla benimsiyorlar, kısacası değişik bir sentez sözkonusu.

Clairtonlı delikanlıların savaş içinde ve sonrasındaki tutumlarına gelince... Kimileri savaşın üç arkadaş üzerindeki etkilerini biraz abartılı bulabilir, delikanlıların bu ölçüde dağılmamaları, savaşa daha billurlaşmış bir politik bilinçle bakmaları gerektiğini öne sürebilir. Savaşta insanın nasıl davranması, savaşa ne gözle bakması gerektiğine ilişkin çeşitli «teorik» görüşler de dile getirilebilir, şüphesiz. Ama, en azından, savaşı yaşamamışların bu ko-

nuda konuşmaya pek hakları olmasa gerek.

SONUÇ...

Deer Hunter savaşa giden akranlarımızın hayatından ağırlıklı bir kesit sunuyor. Her gün bir yerlerde yeni savaşların patlak verdiği dünyamızda, sevdiklerimiz, bu üç delikanlı gibi, savaşa gönderilebilir, bilinmez köşelerde yitip gidebilir. Ya da, geri dönebilirler, ama onulmaz acılarla! Dolayısıyla, bu film, en başta, savaşın ne menem bir şey olduğu konusunda kesin bir bilinç getiriyor. İkincisi, Mike'ın hayata bakışı, hayli bireysel ve belki biraz da tutucu olmakla birlikte, insanın olanaklarının genişliğini kendimizi aşmamızın mümkün olduğunu haber veriyor. İnsanın, gerçekleştirdiği onca güzel şeye rağmen, yine de zayıf ve sınırlı olduğuna inananlar ve bundan burukluk duyanlar için, önemli bir nokta bu. Her şeyi baştan düşünmeye, hayatı, ilişkileri yeniden kavramaya çalışmaya yöneltiyor.

Kendine yeterlik duygusu, koşulları doğru değerlendirişi ve sarsıcı yürekliliği ile Mike, her şeyi silip hayata yeni baştan başlamanın mümkün olduğu duygusunu da uyandırıyor. İnsanın kendisini her an sınayabileceğini, sınamanın, sınarken acı çekmenin, kısacası hayatın zenginliğini göstermek istiyor, sanki. Cimino, umarım, herkes Mike gibi olsun demeye getirmiyordur, çünkü bu mümkün değil. Ama, her dönemde, dünyanın her köşesinde, ender de olsa, Mike gibileri vardır. Var olduklarını bilmek de iyi bir şey...

Mike'ın hayata bakışı, «Geyiği tek kurşunla vurmalı» sözlerinde odaklaşıyor. Tek kurşunda ısrar edişi, muhtemelen, geyiğe iki ya da daha çok ateş etmenin avcılığın şanına yakışmadığını düşünmesinden kaynaklanıyor. (Mike'ın dönüşünde çıktıkları avda, Stanley'in geyiğin peşinden düşe kalka koşusu, kırk kez ateş edişi hayli komik sergileniyordu.) Bu tür bir beceriksizliği hiç de özenilesi bulmuyor Mike. İnsan hayata tümüyle kendini vermeli, üç ona beş buna vererek, taksit taksit değil de, var gücüyle yaşamalı diyor. Hayatta istenen her ne ise, ona varmak için ne gerekli ise hepsi yapılmalı; ne bileyim, insan başaramadığı sınava bir daha girmemeli, terkettiği sevgilisine dönmemeli; ama sınavda çakmamak ya da sevgiliyi yitirmemek için, önce her şey yapılmalı demeye geliyor bu bakış. Mike'ın Nick için Saigon'a geri gidişi biraz da bu anlayışla açıklanabilir, sanırım. Mike, filmin en başında, tankerle duvarın arasındaki incecik şeritten otomobili geçirirken, tutun da, rulete, Linda ile Nick'e karşı tutumuna kadar her eylemında bunları yaşıyor.

Mike, düğün gecesi Nick ile sırt sırta verip direğin dibine çöktüklerinde, çılgınca koşuşuna akıl sır erdirememiş, her şeyin çok çabuk geliştiğinden yakınmıştı. Çağımızın anlaşılmaz bir hızla değişen olgularını, kimi zaman kendimizi bile analiz etmekte yetersiz kalışımız, hepimizin ortak sorunu değil mi?

[1] Michael Cimino Amerikan sinemasının genç yönetmenlerinden. Adını, muhtemelen Latium (İtalya)'daki sönmüş yanardağ Monte Cimino'dan almış, İtalyan asıllı bir Amerikalı. Avcı (Deer Hunter) ikinci filmi; ilk yapıtı, birkaç yıl önce ülkemizde de gösterilen bir macera filmi. Cimino hakkında bilgi toplamak neredeyse olanaksız, çok yeni bir yönetmen olduğu için, hiçbir yerde kayda geçmemiş.

[2] Avcı, ABD'de ağır endüstri kollarında azınlıkların çalıştırıldığına şöyle bir değiniyor. 6 Aralık 1977 tarihinde, Apalaşlar'daki kömür madenlerinde başlayan grev, bu olumsuz durumu biraz zorladı. Grev tam 100 gün sürdü ve Carter'a kök söktürdü. Yaklaşık 165 bin işçi, grevin yarısında, sendikaları United Mine Workers'a da cephe alıp, hem sendika hem de Carter yönetimine karşı direndiler. Kömür üretimi büyük ölçüde azaldığı için elektrik santrallarının çoğu çalıştırılamadı; grev daha da uzasaydı, 1 milyon Amerikalı işsiz kalma tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktı. Orta batı eyaletlerinde yaşam felce uğrarken, dolar dış piyasalarda değer yitirmeye başlamıştı. Carter yönetiminin sendika ile ortaklaşa sunduğu öneriler (3 yılda %35 ücret artışı gibi) grevleri yasakladığı gerekçesiyle, işçiler tarafından reddedilince, Taft-Hartley Yasası işletildi. Bu yasa uyarınca, işçilerin işbaşı yapması için mahkemeye başvuran Carter, 80 gün süre tanıdı. İşbaşı yapılmadığı takdirde Ulusal Muhafızları kullanacağını açıklamayı da ihmal etmedi. Ama sökmedi! Başkanın kişisel otoritesi açısından önemli bir deneme olan bu çıkış, hayli sevimsiz karşılandı. İşçiler, daha önce 1948 ve 1949'da olduğu gibi, mahkeme kararına uymadılar. Grev, ancak, 16 Mart 1978'deki karşılıklı anlaşma sağlanınca sona erdi.

[3] 1835'te Samuel Colt'un yaptığı tek namlulu, tek döner toplu ağızdan dolma silâhın geliştirilmiş modeline «revolver» deniyor. Altıpatlar, yani. Bu silâh, can sıkıntısından patlayan Rus soylularının heyecan yaratmak için oynadıkları Rus ruletinde kullanılıyor. 19. yüzyılın sonlarında çok gözde olan bu oyun, sonraları Uzak Doğu'da yayılmış. Rus soylularının tabancasız oynadığı Rus ruleti türleri de var. Tabanca ile olanda ise, revolverin haznesine tek kurşun yerleştiriliyor, ama masada 5 kişi var. Oyun tek tur oynanırsa, 5 kişinin de sağ kalma şansı

var. Avcı'da yer alan Rus ruleti ise, heyecandan çok para için oynanıyor. Haznenin içine tek mermi konup top döndürülüyor, hazne yuvaya yerleştiği için, merminin hangi kanalda olduğunu görmeye imkân yok. Seyirciler, hayatlarını ortaya koyan iki oyuncu üzerine bahse girişiyorlar. Arada oyuncular da büyük para kazanıyor ama genellikle ölüyorlar.

[4] Atilla Dorsay'ın, 9 Kasım 1979 tarihli **Cumhuriyet**'te Avcı için yazdığı eleştiri.

[5] Amerikan toplumunun Tahran'daki elçilik olayı için kopardığı şamatanın altında da bu tekdüzelik yatıyor. «Vay efendim, nasıl olur da masum insanları rehin alırlar?» Halbuki, ölen yok, kalan yok. Şu günlerde, Amerika'da kiliselerde, pazar ayininden sonra, halktan Kamboçyalı göçmenler için para toplandığına eminim. Sade Amerikan vatandaşı Kamboç çocukları için içtenlikle üzülür, kampanyalar açar, çıkarır para da verir. Ama, acaba bu insanların başına bu işleri kim açtı diye pek düşünmez.

JÜLİDE ERGÜDER

Amerikan Sineması Bağlamında AVCI

«Cehennemin tâ içinden geçmek ve bir tek sıyrık bile almadan çıkmak istiyorum ..»

Montgomery Clift
(«Clift» - Bir Biyografi
Patrica Bosworth)

The Deer Hunter - Avcı'yı gericilikle suçlayanların tepkilerinin temelinde ne yattığını anlayabiliyor insan; '70'lerin sonuna geldiğimiz şu sırada, Watergate'ten, ateşe atılan madalyalardan, eve dönen kötürüm askerlerden sonra, hâlâ Vietnam'a, Amerikan Rüyâsı'na inanan film «kahramanları» görmek? Ne dersek diyelim, en «aydın» seyircinin bile sinemadan aldığı temel zevki, kendini kahramanla özdeşleştirme zevkini, üstelik bir «sanat filmi» (aldığı ödülleri, başoyuncusunun parlak film listesini, girdiği saygın şenlikleri düşünün bir kere — nedense, özellikle Amerikan sineması sözkonusu olduğunda «Afyon sinema»ya karşı getirilen «sanat filmleri» tanımsal olarak «ilerici» olmak zorundadırlar) bütün aydın tabuları çiğneyerek, nasıl çok görebilir bize? John Wayne **The Green Berets/Yeşil Bereliler**'i[1] yaptığında umursamamıştık, zaten gerici idi Wayne; aklımızın bir bölümünü bu ön bilgi ile silâhlayıp, Wayne'in öbür serüven filmlerinin (ama son derece kötü) bir çeşitlemesi olan baş kahramanın «maceralarından» katıksız, dolaysız bir zevk de almıştık belki. Ama bu ... aldatılmıştık.

Gerçek şu ki, Hollywood sinemasını horlaya horlaya, büyük ustaları (Chaplin, tek filmiyle Wellers, biraz Ford, iki üç Kazan) bağlamlarından koparıp, seçimimizi de biyografik ayrıntılarla olumlayıp, birer ser bitkisi gibi izleyerek, bu şoku haketmiştik. Avcı Amerikan kültürünün mitoslarını yıllardır bitip tükenmeden abartan, ezen, büzen, «satan» (ama kaçınılmaz olarak bir yandan da yansıtan, üreten) geleneksel Amerikan sinemasının bütün anlatım konu ve tip sürekliliklerini «klişelerini» bilinçle kullanarak, tanıdık Yeni Dünya (ve insanlık) mitosları konusunda sarsıcı sorular soran, sonuçlara varan '70'lerin en önemli filmlerinden biridir. Kanımca filmi bağlamına yerleştirmek için de üç temel konuyu incelemekte yarar var; yolculuk, masumiyetin yitirilişi ve erkek kahramanlar topluluğu.

Bunlardan ilki son zamanlarda sinemada kendi başına bir tür haline gelen ve «Avcı»nın da eksenini oluşturan «yolculuk» temasıdır. Yolculuk aslında Oedipus'dan, Odysseus'dan beri süregelmektedir. Kahraman bu yolculukta sınanır, «olgunlaşır», geri döner. İncil'deki «yitik oğul» meseli bunun en iyi örneğidir; iki oğlu vardır adamın, biri çeker gider, öteki evde kalır, çalışır, didinir ama şölenlerin en büyüğü döndüğünde «yitik oğul»a verilir. Bununla söylenmek istenen insanoğlunun hayatının belli bir döneminde topluluktan ayrılarak kendini kanıtlamaya zorunlu olduğu, giderek topluluk içinde ancak kendi bireyselliği ile hesaplaştıktan sonra tekrar varolabileceği gerçeğidir. Çeşitli «intiation» törenleri ile de simgelenen bu düşünce, birey-toplum ilişkileri zedelenip, koptukça Eski Dünya kültüründe yavaş yavaş Odysseus'un işlevsel yolculuğundan ayrılmış, Thomas Mann'ın **Venedik'te Ölüm** ya da Conrad'ın **Karanlığın Yüreği**'nde anlattıkları sonu dönüş değil, yitiş olan yolculuklarına dönüşmüştür. Bu yolculuklarda geriye dönüş olamaz, çünkü bunlar «bilinmeyene» değil, «bilincin dibi»ne doğru sürdürülen yolculuklardır. Birey kendine dönüp varlığının sınırlarını zorlayacak, bireysel gelişmenin varabileceği en son aşamaları da gerçekleştirecek, artık topluluğa dönemeyeceğinden, sadece kendi için var olan bir canlı organizma gibi olgunluktan çürüyecek, incelmiş, güzel bir «ölüm duygusu» ile kıvranarak, yokolmayı (inanimate state) «ilk durum»a dönmeyi özleyecektir. Bu, aynı zamanda Hristiyan bilincinde Cennet'ten kovulma ile başlayan «masumiyeti yitiriş» ile de özdeştir. Bu kovuluşla insan simgesel olarak ilk durum'u, «aitliği» reddetmiş, bireyliği «kendi başınalığı» seçmiş, çağlar boyu bu «ilk günah»ı sürükleyip durmuş, şimdi bağışlanmayı beklemektedir.

Bireyselliğin, artık çılgınlık boyutlarına varmış bu sürekli, lanetli yinelenmesi, «yaşamak» yanında mahvolmak bir kurtuluş, bir geldiği yere dönüş, bir bağışlanmadır. Amerikan paralelliklerine (Marlon Brando, yitik kuşak v b.) karşın, Eski Dünya'nın tüm tematiğini getiren Bertolucci'nin olağanüstü **Paris'te Son Tango**'sunda Brando'nun umarsız çürümüşlüğünü dehşetle «sezen» çocuksu (masum) Maria Schneider, bilincinden çok, sezgileriyle bütün film boyunca birer ölüm töreni gibi yerine getirilen o çılgıncasına sevişmelerde varamadığı orgazmı «bağışlar» Brando'ya; öldürür onu. Brando ölürken başını kısar, ayaklarını göğsüne çeker, cenin olur.

Yeni Dünya'da ise «masumiyetini yitiriş» süreci tam tersinedir; «bireyselliğin ulusal bir kimliğin simgesi[2] olduğu, insanın mitolojisini cennet bahçesinde değil, birey otoritesini yüceltme olanağı sağlayan Dünya topraklarında başlattığı Yeni Dünya'da bir çeşit öncü/birey etiği üremiştir. Burada birey her zaman daha önde ve önemlidir, çünkü temelde (ister öncü, ister ulusal kahraman, ister kovboy, ister milyoner, ister beyzbol yıldızı) topluluğun «öteki» dünyaya karşı takındığı, her şeye yeniden başlanabileceği inancına dayalı, «ayrı» kimliğini (Yeni Dünya) simgelemektedir. Washington ile Jefferson'un üzerinde ısrarla durdukları «isolationist» tavır, bu çekimserlik, işte bu ülkülere göre yaratılan etos'un «masumiyetini» bir çeşit Yeni Dünya «ilk durumu»nu korumaya yöneliktir. Washington, «bizim gerçek politikamız sürekli müttefiklerden daima uzak kalmak olacaktır», Jefferson «tüm ülkelerle barış, ticaret, iyi dostluk, fakat hiçbiriyle sıkı ilişki» derken bunun yitmesi endişesini dile getiriyorlardı. Fakat Amerika'nın özellikle II. Dünya Savaşı'nda tarafını seçmeye zorlanması ile başlayıp, gelişen emperyalist hırsları ile çöken bu etik, yani sonuna dek dünyanın başka ülkeleri ile ilişkide bulunmaktan kaçınılabileceği[3], hep tek/birey olarak kalınabileceği düşü, aslında Rousseau ile Thoreau'nun çocuğu olan Yeni Dünya'lıyı «masumiyetini yitirme»ye götürür. Eski Dünya'lının «aitliğinden» (topluluktan) uzaklaştıkça yiten masumiyetine karşın, Yeni Dünya'lı, «soylu vahşi», topluluk/dış dünya ile ilişkiye girdikçe yitirecektir «masumiyetini». Bu yitiriş, sinema teoricisi Michael Wood'un dediği gibi «Amerikan toplumu dış dünya ile ilişkiye girmek zorunda kaldığı her tarihi «an»da yinelenecektir; Henry James bunu İç Savaş'da yaşamıştı, ben —ve birçokları— için bu «an» Vietnam oldu»[4] Wood söylemiyor ama, bu «an»lar ekonomik kriz'den Pearl Harbour'a, Hiroshima'ya, Soğuk Savaş'a, Kennedy'nin öldürülmesinden, Martin Luther King'in katline, Manson çetesinin cinayetlerine, Watergate'den, Tahran'da basılan elçilik olayına kadar uzayan bir çizgi boyunca yinelenir. Birey otoritesine, birey efsanesine dayalı bu etik çöktükçe çöker. Bu çöküşün çok sık tartışıldığı günümüzde, kültürün ürettiği en önemli sosyolojik belgeler olan Hollywood filmlerinin, temelde her zaman yeğledikleri «yolculuk» konusuna dönmeleri ve Avcı'da da birçok filmde olduğunca «yolculuk»la «masumiyetin yitirilişi»nin bir araya gelmesi raslantı değildir.

Amerikan sinemasının tarihî gelişiminde yolculuk nedir, yolculuğa kimler, niye çıkar? Odysseus'un, «yitik oğul»un dönüş ile sonuçlanan ilk, ortak yolculuk mitosları Avrupa kültüründe nasıl ayrışmışsa, aynı şey Yeni Dünya için de başka şekilde gerçekleşmiştir. Yolculuk, bireysellikle hesaplaşıp eve dönme değildir bu kültürde. Edebiyatta gördüğümüz biçimiyle, çoğunlukla birey efsanesinin sonuna varıp, aşkınlaşmaktır. Arzulanan bir çeşit Amerikan «ilk durum»u olmasına karşın, «bilincin dibi»ne yol almakla aynı şey de değildir bu, daha çok bireysellik içinde Tanrı'laşmak, ölümsüzleşmek, böylece temel toplumsal ülküyü olumlamaktır istenen. Ahab, Beyaz Balina'nın peşine düştüğünde özlediği budur işte; doğaya karşı bireyliğini ortaya koyarak, ölümü ile kendini, böylece de Yeni Dünya mitosunu olumlamak. «Efsane» Gatsby ise «bilinmeyen»den gelip, «bilinmeyen»e giden yolculuğunda gene aynı «kendine benzerliği» kutsamak, birey efsanesini bir kere daha doğrulamak ister. Hemingway'in birçok kahramanı da aynı özlemi dile getirir. Sinemada ise yolculuk neredeyse temel konudur. John Ford'un, Raoul Walsh'un, Howard Hawks'ın, Henry Hathaway'in, daha problematik düzeylerde John Houston'ın, Robert Aldrich'in, son zamanlarda da Sam Peckinpah'ın «serüven» filmleri hep bundan söz açar. Daha aşağıda daha ayrıntılı göreceğimiz, yolculuklara çıkan bu «kahramanlar» diyebiliriz ki istisnasız hep bir veya bir grup erkektir. Bu bir grup erkek «kahraman» durum ve çevre ne olursa olsun, «yitik öncü» ruhunu, bireyliği içinde aşkınlaşan Yeni Dünya'lı düşünü el yordamıyla korumaya, yaşatmaya çalışırlar. Kovboylar, haydutlar, gangsterler, masumiyetin çoktan yittiği büyük kent'te her türlü bağlayıcı ilişkiyi reddeden dedektif Humphrey Bogart, yolculuğu ilk kez bilinçli olarak «kullanan» filmlerden **The Wild One**-Asi Genç'de Marlon Brando ve bir grup motorsikletli, savaşta bir bölük asker, sporcu öykülerinde yıldız ve takımı, Peckinpah'ın **Konvoy**'unda atlar yerine dev kamyonları içinde Rubber Duck (Kris Kristof-

ferson) ve gittikçe uzayan kamyonlar dizisi. Brando, **The Wild One**'da nereye gittiğini soran kıza «Belli bir yere gitmezsin, sadece gidersin» der, **Konvoy**'da Duck, hareketin «amacını» soran televizyon muhabirine kısa bir cevap verir; «hep hareket halinde olmak için!». **Picnic**'de William Holden küçük bir kasabadan geçerken «durağan topluluğu» simgeleyen «kadın»ı (kadın başlı başına bir araştırma konusu, kısaca değinmeye çalışacağım) cinsel uyanmalara götürerek «topluluğu karıştırır», kendi bireyliğini de koyar ortaya, çeker gider. **Butch Cassidy and The Sundance Kid - Sonsuz Ölüm**'de iki arkadaş bireylikleri içinde yüceldikleri anda egemen güç tarafından yok edileceklerdir. Ne var ki, öldürülmeleri gösterilmez, son donmuş kare ile bu ikisi ellerinde silahları, seyirci için aşkınlaştırılıp yolculukları «sonsuzlaştırılır». (Filmin Türkçe adı, raslansal da olsa, aslından daha açıklayıcı!). Konvoy, çete, kovboylar, bölük, takım durduğunda düş bitecek, belki bozulma başlayacaktır. Bu harekete çoğunluk akılcı (rational) bir açıklama bulmayı da reddeder «kahraman», bu onun varoluş biçimidir, o kadar. Bu nedenle, Brando ve çetesini «kanunsuz gençlik», Rubber Duck ve konvoy şoförlerini «direnen kamyon şoförleri» olarak yorumlamak yetersizdir. Onlar, bir tavrın, topluluk modeli ne kadar giriftleşse de Amerikalı'nın bilincinde yaşayacak bir davranış biçiminin, bir özlemin, bir bozulmamış çocuksuluk töreninin dile getirilişini yaşamaktadırlar. Aynı süreci başka türlü yaşayanlar da vardır. Welles'in **Citizen Kane - Yurttaş Kane**'inde daha baştan milyonerlik yazgısına «lânetlenmiş» Kane'in ölürken söylediği son söz, çocukluğunda elinden alınan kızağın adı olan «Rosebud»dır. Seyirci bir efsanenin içinden geriye doğru giderek «yitirilmiş masumiyet»i yeniden inşâ eder. Kane'i hırslara («kötü» bireyliğe), yalnızlığa iten işte bu yitmiş masumiyetin acılı bilincidir. Gene Peckinpah'ın **Junior Bonner - Vahşi Sürücü**'sünde Rodeo oyuncusu Steve McQueen «kökler»e, eve döner ve Vahşi Batı'nın girdiği hızlı kapitalistleşme kargaşasında «masumiyet»in yitirilişini kendi gözleriyle görüp, gerçekten «kök» diye bir şey olamayacağına karar vererek gene yollara düşer

Görülüyor ki, sürekli yolculuk (ki, masumiyetin «sürekli» korunması için kaçınılmazdır) ya da geri'ye (bazen köklere) dönerek masumiyetin neden-nasıl yitirildiğinin araştırılması yolculuğu belirgin. Ne varki, bu yolculuklar ya da yolculuk ritüelleri, ayrı ayrı yaşanabilecekleri gibi, doğaldır ki birbirleri içinde de yaşanabilirler, masumiyet korunmaya çalışırken yitirilir, feda edilebilir, yitirilen masumiyet yeniden aranmaya çıkılır v b. Sanat eserinin hayatın değişkenliğini yansıtan çokkatlılığı Hollywood sineması içinde derece derece geçerlidir

İşte **Avcı** bunun en geçerli olduğu, en yeni ve en zengin örneklerden biri olarak karşımıza çıkıyor.

Filmin geçtiği, Amerika'nın uzak bir köşesindeki Rus göçmen kasabası, tarihinde masumiyetin yitirildiği büyük Amerikan «an»larından hiçbirini doğrudan doğruya yaşamamış gibidir. Sanki bütün o «an»lar öncesi Amerika'sının küçük bir modelidir. Kahramanlarımız olan delikanlılar, seyirci olarak alışageldiğimiz, yerleşik değerleri sorgulayan tüm o '50 sonrası kahramanlarından (James Dean, Warren Beatty, Dustin Hoffman, Jack Nicholson v b.) sonra, bu inanılmaz kasaba ortamı saptanmadan ele alınırlarsa, ilk bakışta geriye bir adım sayılabilirler. Nedir ki, bunlar aslında, 1978'de, «çekirdek» Amerikalı'yı, deyim yerindeyse ikiyüz yıl öncesinin «homo americanus»unu, o açıklamaya çalıştığım lekesiz masumiyet döneminin çocuksu iyimserliğini gerçekten «yaşamaktadırlar». Yukarıda topluluğun genel kimliği olan bireysel yetkinlik inancından sözetmiştik. Bu inanç, filmin ilk bölümünün çizdiği o büyük coşkunlukta topluluk içinden sıyrılarak, «kahramanlarımız» olarak belirginleşen erkekler gurubunun Vietnam'a gitme kararlarında vurgulanır.

Erkek kahraman'ın sürekli hareket halinde olmakla, «yolculuğa» çıkma arzusuyla bireysel aşkınlaşma isteğini özdeşleştirdiğini, bir çeşit Amerikan Romantizmi sürdürüp olumlamaya çalıştığını söylemiştik. İşte en saf durumunda bir «machismo» etiğinin sonucu olan ve «av»la doruğa ulaşan bütün o Vietnam öncesi eğlenceler, bu erkekte bireyi, bireyde erkeği (böylece de topluluğu) kutsama töreninin birer parçası ve asıl büyük yetkinlik sınavının, Vietnam'ın bir ön hazırlığı olarak anlam kazanırlar. Büyük ustalıkla saptanmış bu «eğlence»ler sırasında erkek karakterler birbirleriyle olan ilişkilerde en çocukça «sululuklardan», en büyük sevecenlik anlarına (şişman arkadaşın barın piyanosunda Chopin parçasını çaldığı o büyük sessiz an) kadar uzanan bir çeşitlilik içinde masumiyetin ta kendisini kutsarlar. Ne var ki, geleneksel Amerikan kahramanlarının, John Wayne'in, Joe DiMaggio'nun çizgisinde yetişmiş ve Amerikan ülküsünün içinde yaşayan bu primer Amerikalılar'ı birer anakronizm yapan, klasik Amerikan «kahramanı»nın çok değiştiği, masumiyetin her tarihi yitiriliş anında Amerikan Rüyasının biraz daha çöktüğü, aryetenek gösterisinin hem dış dünya hem de Amerikalı üzerinde sadece yıkıcı sonuçlar getireceği gerçeğidir. Kısaca-

sı Vietnam'ın bir geyik avı olmadığı.

Burada Cimino'nun erkek karakterlerine getirdiği çeşitlilik ile Amerikan kültürü ve sineması geleneğinde bireysel yetenek ve masumiyete inanan kahramanların iki ana koldan zengin bir derecelemesini yaptığını görüyoruz. Amerikan sinemasındaki erkek görüntüsünün bir sınıflamasını yaparak görelim bunu:

1) En çok Clark Gable, John Wayne, James Cagney, Humphrey Bogart v.s. yenilerde de Marlon Brando ve Steve McQueen v.b. ile sürdürülen «yalnız erkek» ya da erkekler grubu. Sürekli yolculuk halinde olan bu grup, genellikle, yukarıda da söz ettiğimiz gibi kök salmakla masumiyetin yiteceğine inanır. Topluluğa «yardımcı» olur. (Wayne posta arabasını esenliğe kavuşturur, Bogart suçluları kanuna teslim eder, Cagney **Angels With Dirty Faces - Kirli Yüzlü Melekler**'de suçlu çocuklara örnek olmak için elektrikli sandalyeye gider). Çünkü ne de olsa topluluğun ana karakterini simgeleştirmektedir, ama topluluğa katılmaktan gene de kaçınır. Böylece «kadın» onun için bağlayıcı bir ögedir, topluluğu çağrıştırır, yumağının ucuyla durmadan çağıran Ariadne, zaman zaman doğaüstü güçleri olan Kirke'dir. Sevdiği kıza kalamayacağını söyleyip, atının üzerinde uzaklaşan kovboy ile **The Multese Falcon - Malta Şahini**'nde sevdiği kadının asıl suçlu olduğunu öğrendiği an gözünü kırpmadan polise teslim eden Bogart aynı duygularla hareket ederler. Ya da **Konvoy**'da Ali McGraw'un yaptığı gibi kadın onların koşullarını kabul eder, o zaman gruba katılabilir. Aksi halde kadın bir «av», bir oyuncaktır. Başı kahramanın çektiği grupta, bizim de kültür olarak hiç de yabancı olmadığımız bir çeşit sevgi, birbirine yeterlilik, katıksız bir dostluk vardır. Grup, kahramanın bireylik gösterilerinde aşkınlaşır, kahraman grubun merkezidir. İşte Robert De Niro'nun çizdiği **Avcı** birçok yönleriyle bu geleneği izler. Bireyliğinde aşkınlaşmak isteğini dile getiren hep odur; baştaki araba yarışında kamyonu kıl payı sıyırtıp geçen, tek geyiği vuran, düğün sırasında gelen askeri dövmeye, arkadaşının sevgilisini «tavlamaya» kalkışan, Rus Ruleti'ni ilk oynayan, savaşta tek madalyayı kazanan hep odur. Bu sürekli kahramanlık gösterisi, nedir ki bizi kahramanın «farkında»lığına götürür, bu tip, masumiyetin yittiğini «sezmektedir», sürekli aşkınlaşma çabası Romantik bir «ilk durum»u koruma endişesinden ileri gelmektedir. De Niro'nun kadınlarla ilişkilerinde, cinsel çekiciliğine dayandırdığı, av-avcı ilişkisi dışında bir duygusal derinliğe ulaşamadığını da görürüz. (Grubun bir başka üyesi, hep alaya alınan, «gülünç» tip Stanley (John Cazale), De Niro tipinin en kötü durumda, fiziksel çekiciliği ve güçlülüğü olmasa ne olacağını hatırlatır gibidir. Düğünde dansettiği kızı elinden alıp parmaklayan adam olayı karşısındaki tepkisi, gidip kızı yumruklamak olur. Kadın «aldatmıştır» onu, «ele vermiştir».) Topluluğa dönemeyen, doğaya mahkûm bu karakterin en duygusal, en arı «an»ı, dişil çağrışımlar içeren «geyiği» avladığı andır ki, bu an ters bir yönde, bu çeşit erkeğin kendini kadına «verebileceği» tek an'ı, cinsel birleşmeyi hatırlatır.

2) Bazen Gregory Peck, Gary Cooper, ama genellikle James Stewart, Henry Fonda, Spencer Tracy v.b. gibi oyuncularla geliştirilen bir başka, «uygarlaşmış» erkek tipi «topluluğa» inanır, topluluğun temel kimliğini yitirmediğini savunur, bir yandan da erkek beraberliği yolu ile gerçekleştirilen bireysel aşkınlık gösterilerinin gereğini, çekiciliğini duyar, hayatının belli bir noktasında böyle bir yolculuğa, «katılma» özlemini çeker ve bunu da topluluğu vurgulamak için yapar. Püriten-liberal-demokrat çizgi üzerinde ilerleyen bu erkeğin Amerikan kültüründe daha çok politik-entelektüel planda, Lincoln'de, Kennedy'de, **Playboy**'a dergi veren Carter'da ya da en uç durumda erkekliği ile erkekliğini tehlikeye düşürdüğünü sandığı entellektüel kimliği arasında bocalayan Norman Mailer'da görebiliriz. Frank Capra'nın **Mr. Deeds to Town - Mr. Deeds Kente İniyor**'unda «bozulmuş» kentli topluluğa karşı «saf» Amerikan taşrasının değerlerini savunan Gary Cooper, aynı şeyi **Mr. Smith Goes to Washington**'da senatoda yapan James Stewart, Ford'un **Grapes of Wrath - Gazap Üzümleri**'nde «Amerikan» halkı adına bireysel direnişe karar veren Henry Fonda hep bu tipin çeşitlemeleridir. Ya da, bu erkek yakınlarda televizyonda izlediğimiz Anthony Mann'in **Strategic Air Command-Stratejik Hava Komutanlığı**'ndaki James Stewart örneğinde olduğu gibi, sivil hayatın huzur dolu (ama hareketsizliğiyle tedirgin edici) atmosferinden erkekler topluluğuna, orduya kaçar, böylece eylem özlemini giderirken 50'ler Amerika'sında ulusal karakteri olumlamayı amaçlar. (Bu tip için kadın tehlike değildir. Sonunda dönülecek olan eş'dir, ana'dır, beklemekteki sessiz, sağlam güçlülüğü ile Odysseus'a hak kazanan Penelope'dir.) İşte bu tip filmdeki Nick (Christopher Walken) ile çağdaş örneklerinden birini verir. Nick de hareketi özlemektedir, ama De Niro gibi hareket için hareket amacıyla değil, topluluğu olumlamak için çıkacaktır buna. Vietnam'a gerçekten inanan, bütünüyle arı, bozulmamış, çekirdek-birey'dir bu. Grupta (neden ev-

lendiğini bilmeyen başk.. bir «çocuk», Steven dışında) kadınla «gerçek» ilişkisi olan tek kişi odur. Amerikan filminin en «folklorik» anlarından birini yaşarcasına düğünün ortasında Linda'ya (Merryl Streep) evlenme önermesi, kadın-erkek ilişkisinin sürekli kopuşunu izlediğimiz son dönemler için nasıl kültürel bir anakronizm ise, arkadaşının, sevdiği kızı sürekli elde etmeye çalışmasını farketmemesi, Vietnam'daki hastanede Rus mu olduğunu soran doktora ısrarla Amerikalı olduğunu söylemesi, sevgilisinin resmini cüzdanında taşıması da neredeyse aynı çeşitten anakronizmlerdir. Doğal olarak, topluluğu olumlamak için seçtiği aşkınlık «yolculuğu», Vietnam da bunlardan biri, anakronizmden de öte ironi'nin ta kendisidir. Filmdeki asıl gerilim ögesi işte dış dünyayla ilişkiye girdiği her aşamada masumiyetini biraz daha yitirerek Vietnam'a gelen Amerika'nın, birdenbire bu yitirişler öncesi Amerikalı'sının ülkücü iyimserliği ile aynı çizgiye getirilivermesidir. Onun içindir ki, Walken'ın «sınavı» masumiyetlerini yitiren tüm öbür kahramanlardan daha şiddetli, acılı olacaktır. Filmin savaş sahneleriyle ikiye bölünen genel yapısının, olağanüstü coşkulu ilk bölümden karanlık, yaslı ikinci bölüme doğru gelişen akışı bunun daha iyi ortaya konmasını sağlar.

Filmin dramatik eksenini bu iki kahraman tipi ile belirlenen iki ayrı Amerikan «tutum»u oluşturmaktadır. De Niro'nun, Walken'ın katıksız iyimserliğine inancına «masumiyetine» nasıl bilinçsizce ihtiyacı varsa, Walken'ın da kendisini bu sınavın içinden geçirecek güçlü (ama inancı az çok sarsılmış) dosta, eylem adamına aynı şekilde ihtiyacı vardır. Benzer bir ilişkiyi John Ford'un unutulmaz başyapıtlarından birinde, **The Man Who Shot Liberty Valance - Liberty Valance'i Vuran Adam**'da görürüz. Burada, sonradan senatör olacak bulaşıkçı James Stewart, toyluk günlerinde kasabanın gözde şerifi John Wayne ile sevdikleri kızı da kapsayan sessiz bir güç gösterisine girişir. Tahmin edileceği gibi Wayne bu ilişkide hep belirli bir üstünlük içindeyken, denge Stewart'ın kasabanın belâlısı Liberty Valance'ı beklenmedik bir düelloda haklamasıyla Stewart yönünde değişiverir. Yıllar sonra, dostunun mezarını ziyarete gelen Stewart'ın ağzından öğreniriz ki, Valance ile yaptığı düello sırasında, haydut onun kurşunu ile değil, geride, karanlıkta gizlenen Wayne'in silâhından çıkan kurşun ile ölmüştür. Böylece bu iki kahraman, bireylik ülküsünü akılı ile olumlayan düşünce adamı ile gücü ile kanıtlayan eylem adamı, birbirlerinin ayrılmaz bir parçası olarak sürekli birbirlerini çeker, tamamlarlar. Amerikan sinemasında çoğu erkek grubunun eksenini bu tip karşıtlıklar oluşturur.

Ne var ki, **Avcı**'da ilişki Ford'un filmindekinin tersine döner; artık Rüya'nın defalarca olumlanabileceği Vahşi Batı'da değil, 70'lerin Vietnam'ındayızdır. De Niro, Rus Ruleti ile kanıtladığı güçlülüğünü, Walken'a da «geçirmek» ister, o olağanüstü yoğunluktaki «sınav» sahnesinde Walken'ın «geçmesi» beklenir, görünüşte bu gerçekleşir de; ama delikanlı birdenbire farkına vardığı hayatla ölüm arasındaki ince çizginin inanılmazlığı karşısında çarpılır, «masumiyetini» bir daha onarılamayacak biçimde yitirir, kendi de yiter. Wayne ile Stewart'ın cenneti de yitmiştir böylelikle.

İki patlama noktasını oluşturan her iki Rus Ruleti sahnesi arasında, kasabaya dönen De Niro'nun «uyuşamamasının» öyküsünü izleriz. Kendi neden olduğu olayın sonuçlarıyla hesaplaşmak zorundadır. Topluluğa Walken'ın da rolünü üstlenerek geri dönmeye çalışır (ilk düğün sahnesindeki masumiyetin patetik bir biçimde yeniden yaratılmaya çalışıldığı bowling salonu sahnesi); arkadaşının sevgilisine sahip çıkmak ister (resmi onun cüzdanında görürüz), başaramaz, yeniden kendi kimliğini dener, «eylem»ini yücelttiği geyik avında geyik, önünden bir düş anındaki gibi süzülüp gider, olay anlamını yitirir. Arkadaşını zorladığı eylemle sadece bireysel bir masumiyet değil, topluluğun inancı da yitmiştir çünkü. De Niro bunu bütün derinliğiyle duyar. Yeniden yaratılmaya çalışılan masumiyet ancak sonuna kadar gitmekle, gerçekle yüzleşmekle mümkündür. «Bir dönüşün zamanı» gelmiştir artık, kalkar Vietnam'a gider.

Son Rus Ruleti sahnesi Amerikan sinemasının tüm büyük «an»larının bir antolojisi gibidir. Hesaplaşma, karşılaşma, ayrılık, «duygusallıktan» çekinmeyen, hâlâ komünal bir öz taşıyan, komünal duygulara seslenebilen bu sinemanın dramatik eksenini oluşturan sayısız görkemli «an»ın ilk anda akla geliverenleri: **High Noon - Kahraman Şerif**'in sayısız Western'in son düello sahnesi, **Casablanca**'da İngrid Bergman ile Bogart'ın uçak pistindeki ayrılışları, **On The Waterfront / Rıhtımlar Üzerinde**'de çetenin adamları ile hesaplaşan Brando, Peckinpah'ın **The Getaway / Sonsuz Kaçış**'ında hapisten çıkan hükümlü ile karısının sessiz karşılaşmaları, Welles'in **The Lady From Shangai / Şangaylı Kadın**'ında aynalar odasındaki son sahne ve daha birçoklarında film en yoğun noktasındadır. Hesaplaşma ve öteki çeşitlemelerinde birey kendini özetler, en yalın çizgileri ile ortaya çıkar, ayrılıklar, benzerlikler vurgulanır, tüm ilişki bir, iki saniyede yeniden ya-

şanır. Avcı'nın bu bölümünde iki arkadaş arasında suçlama-bağışlama isteği, pişmanlık-umursamazlık, öfkedinginlik ikilemleri sessiz bir tören halinde yeniden yaşanır, erkek dostluğunun varabileceği en büyük sevecenlik noktasını, De Niro, «seni seviyoruz» diye bağırarak dile getirir, ama ölüm yeniden başlayabilmenin tek koşuludur. Walken kendini öldürmeyi seçer.

De Niro, tarihinde ilk masumiyetini yitirme anını yaşayan kasabaya geri döner. Walken'ın yerini almış, onun ölümü ile sürekli eylem halinde bulunmaya mahkûm kahraman kimliğinden, toplulukla uzlaşmış kahramana geçişi sağlamış, 'kadın'a da hak kazanmıştır. Cenaze sofrası başında titrek seslerle Amerikan ulusal marşının söylendiği son kertede (Türkiye'de nedense hışma uğrayan tek sahnesi filmin) inançlar sarsılmıştır ama Linda (M. Streep) ile De Niro'nun bakışlarından her şeye karşın baştan başlanabileceğini sezeriz; en azından masumiyetin bir sonraki yitirilişine kadar.

Eski Dünya'nın tüm 'güzel' gürültüsü içinde, Bergman'ı, Visconti'si, Pasolini'si ile çöktüğü şu korkunç çağda, ne kadar akılalmaz, duygusal, çocukça, görece bir dilek de olsa Amerikan sinemasının ısrarla söylemek istediği bu işte; her şeye yeniden başlama gücünün yitirilmemesi gerektiği, insana olan inanç.

Dipnotlar

[1] John Wayne'in 1968'de Vietnam yanlısı film. TV Film Rehberi **Movies On TV** filme tek yıldız vererek şöyle demek gereğini duymuş: 'Bu sadece kötü bir film değil ... karmaşık ve derin bir sorun olan Vietnam savaşı konusunda iki saat geri zekalı, ırkçı zırvalar da söyleyen bir saçmalık'.

[2] LUKES, Steven **INDIVIDUALISM** —Oxford— Basil Blackwell, s. 28.

[3] Michael Wood **America In The Movies / Filmlerde Amerika** kitabında II. Dünya Savaşı sırasında ABD'nin savaşa katılmasına karşı çıkan bir dernek kurulduğunu söylüyor. Adı **America First / Önce Amerika** imiş bu derneğin.

[4] WOOD, Michael. **America In The Movies**, DELTA.

FATİH ÖZGÜVEN

Fransa'da yayımlanan Dialectiques dergisi ile anlaşmamıza göre, yayımlanan sayılarımızdaki yazıları karşılıklı olarak dergilerimizde duyuruyoruz. Dialectiques'in (yazışma adresi: 77 bis, rue Legendre, 75017, Paris) 29. sayısı günümüzün son derece önemli gelişmelerinden birine, «enformatik» endüstrisine ayrılmıştır. Sayının içeriği şöyle:

DIALECTIQUES

INFORMATIQUE NOW!

Jean-François LYOTARD:
Le jeu de l'informatique et du savoir.

Jean-Hervé LORENZI et Eric LE BOUCHER:
Restructurations électroniques?

Yves STOURDZE:
Les Etats-Unis et la guerre des télécommunications.

Edward BURROUGHS:
Electronic Revolution.

Anne CAUQUELIN:
Ce liècle avait mille ans.

Ulrich BRIEFS:
Informatique / Travail / Emploi.

Philippe QUEAU:
L'image par l'ordinateur: une nouvelle écriture?

Entretiens avec Tod MACHOVER (IRCAM) et François BAYLE (GRM)
L'ordinateur à visage musical.

Corinne HERMANT:
La téléinformatique domestique.

Béatrice AVAKIAN:
La grande peur des médias (sur M. et. A. Mattelart). Expériences: Les banques de données, Vélizy, Télétex...

Birikim

AYLIK
SOSYALİST KÜLTÜR
DERGİSİ

MEGHNAD DESAI
marksist iktisat teorisi
60. - Lira

1927 komünist tevkifatı
İst. Ağır Ceza Mahkemesindeki Duruşma
40. - Lira

LOUIS ALTHUSSER
John lewis'e cevap
40. - Lira

U. ALBRECHT - D. ERNST
P. LOCK - H. WULF
silahlanma ve azgelişmişlik
iran, hindistan, yunanistan/ türkiye : keskinleşen militarizm
100. - Lira

maraş'dan sonra
25. - Lira

ÜMİT KIVANÇ
afrika boynuzu'nda ne oldu?
etyopya - somali çatışması
eritre'deki mücadele
batı ve sovyet etkileri
60. - Lira

ÇAĞLAR KEYDER
emperyalizm - azgelişmişlik ve türkiye
2. Baskı 60. - Lira

NORA ŞENİ
emperyalist sistemde "kontrol sanayii" ve ereğli demir - çelik
80. - Lira

ALPASLAN IŞIKLI
sendikacılık ve siyaset
175. - Lira

K. ZAHARİADİS - Y. ALP
kıbrıs
35. - Lira

HALDUN GÜLALP
yeni emperyalizm teorilerinin eleştirisi
60. - Lira

ÜMİT KIVANÇ
nikaragua bir kıvılcım?
80. - Lira

BİRİKİM YAYIMCILIK KOLL. ŞTİ.
P.K. 538 Sirkeci - İSTANBUL